

Politické
PERSPEKTIVE

3

2012

POLITIČKE PERSPEKTIVE
Časopis za istraživanje politike

~

Izlazi tri puta godišnje

~

MEDUNARODNI SAV(J)ET

Florian Bieber (University of Graz), Xavier Bougarel (CNRS, Paris), Valerie Bunce (Cornell University), Nenad Dimitrijević (Central European University, Budapest), Jasna Dragović-Soso (Goldsmiths, University of London), Chip Gagnon (Ithaca College, NY), Eric Gordy (University College London), Stef Jansen (University of Manchester), Kevin Deegan Krause (Wayne State University), Keichi Kubo (Waseda University, Tokyo)

REGIONALNI SAV(J)ET

Damir Grubiša, Vukašin Pavlović, Zdravko Petak, Milan Podunavac, Zvonko Posavec, Žarko Puhovski, Milorad Stupar, Vučina Vasović, Ilija Vujačić, Nenad Zakošek

REDAKCIJA

Dušan Pavlović (glavni urednik), Tonči Kursar (zamjenik urednika), Ana Matan, Nebojša Vladislavljević, Goran Čular, Đorđe Pavićević

IZDAVAČI Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Fakultet političkih znanosti u Zagrebu i Udruženje za političke nauke Srbije

ZA IZDAVAČA

Ilija Vujačić, Fakultet političkih nauka, Beograd

ADRESE

Fakultet političkih nauka u Beogradu, Jove Ilića 165, Beograd
e-mail perspektive@fpn.bg.ac.rs
Fakultet političkih znanosti u Zagrebu, Lepušićeva 6, Zagreb
e-mail perspektive@fpzg.hr

~

Branka Janković Kursar (hrvatski), Aleksandar Belčević (srpski) (lektura i korektura), Olivera Tešanović (grafičko oblikovanje). Štampano u štampariji: Čigoja štampa, decembar 2012, prosinac 2012.

Tiraž: 500

~

© Sva prava zadržana.
ISSN 2217-561X

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

303.1

POLITIČKE PERSPEKTIVE: časopis za istraživanje politike / glavni urednik Đorđe Pavićević – 2012, br. 2 – .
– Beograd (Jove Ilića 165) : Fakultet političkih nauka : Udruženje za političke nauke Srbije ; Zagreb (Lepušićeva 6) : Fakultet političkih znanosti, 2011 – (Beograd : Čigoja štampa) . – 30 cm

Tri puta godišnje.
ISSN 2217-561X = Političke perspektive
COBISS.SR-ID 183446540

SADRŽAJ

[ČLANCI I STUDIJE]

Aleksandar Molnar

ROMANTIČARSKI REPUBLIKANIZAM ŽAN-ŽAK RUSOA I ŽENEVSKA
REPUBLIKA

7

Ivan Mladenović

DELIBERATIVNA DEMOKRATIJA I METASAGLASNOST

23

Dana Luša i Petra Mijić

VANJSKA POLITIKA MALIH DRŽAVA – NORMATIVNA MOĆ KAO FAKTOR
UTICAJA U MEĐUNARODNIM ODNOSIMA

39

Vedran Obućina, Karlo Paljug, Borna Zgurić

SUVERENOST NA KONCESIJU: SLUČAJ MALDIVA

67

[OSVRTI, PRIKAZI, POLEMIKE]

Željko Ivanković

NEVEN SESARDIĆ – IZ DESNE PERSPEKTIVE

99

Milorad Stupar

SINE IRA ET STUDIO – ODGOVOR PETROVIĆU

103

~

UPUTE SURADNICIMA (HRVATSKA REDAKCIJA)

III

UPUTSTVO SARADNICIMA (SRPSKA REDAKCIJA)

II3

ČLANCI I STUDIJE

ROMANTIČARSKI REPUBLIKANIZAM ŽAN-ŽAKA RUSOA I ŽENEVSKA REPUBLIKA

Aleksandar Molnar

*Univerzitet u Beogradu
Fulozofski fakultet*

SAŽETAK

U članku autor nastoji da istraži pravi značaj koji je republika Ženeva imala za njenog državljanina Žan-Žaka Rusoa kao političkog teoretičara. Njegovo oduševljenje njome razbuđeno je 1754. i uticalo je snažno na proces izgradnje njegove republikanske teorije u narednim godinama. Pa ipak, od samog početka Ruso je znao da ima posla sa idealom koji je samo delimično ukorenjen u aktuelnoj realnosti Ženeve. Ostatak posla je odradila Rusoova fantazija o zlatnom dobu i mogućnostima njene obnove u savremenoj Evropi. Zbog toga se Rusoov republikanizam u članku naziva romantičarskim: on je razvio kompleksnu dijalektiku realnosti i fantazije, koja je bila upravljena prema novom religioznom i političkom cilju – regeneraciji čovečanstva ili barem jednog njegovog sićušnog dela koji je živeo u malim i borbenim republikama.

KLJUČNE REČI: Ruso, romantika, prosvetiteljstvo, republika, republikanizam, Ženeva

Vrlo brzo nakon što je 1728, u dvadesetoj godini, napustio svoju rodnu Ženevu, u Žan-Žaku Rusou (Jean-Jacques Rousseau) se rodila prvo želja da postane Francuz, a zatim i da privuče pažnju Parižana, koje su tada osvajali ideali prosvetiteljstva. Iako mu je trebalo skoro dvadeset godina kako bi ostvario potonji cilj i postao deo prosvetiteljskog pokreta u Parizu, Ruso je mogao da konstatuje kako ga postignuti rezultat nimalo nije zadovoljio: „što je više pokušavao da izgleda i dela kao Francuz, to je više odavao utisak čudaka koji je od toga još daleko“ (May, 1961: 126). Najkasnije 1749. Ruso je morao da se pomiri sa tim da nikada neće postati civilizovani, prefinjeni i uglađeni borac za prosvetćivanje Francuza i ostalih Evropljana, a da bi ponosno i beskompromisno izrazio svoju neprilagođenost francuskom prosvetiteljskom pokretu, on je iskoristio konkurs Dižonske akademije i napisao *Raspravu o naukama i umetnostima* (tzv. prvu raspravu), kojom je po prvi put doveo u pitanje ciljeve za koje se taj pokret zalagao. Krajnja

konsekvenca prosvetiteljstva, pisao je Ruso sa dubokom indignacijom već u ovoj raspravi, biće nestanak „nacionalne mržnje, ali i ljubavi prema otadžbini. Prezreno neznanje biće zamenjeno opasnim skepticizmom“ (Ruso, 2011: 191). U narednim godinama Ruso je živeo životom *homo duplexa*, pripadnika pariskog prosvetiteljstva koji je u potmuloj, ali permanentnoj pobuni protiv njega.

Prvi ozbiljniji korak da razreši ovu protivrečnost u sebi Ruso je učinio novembra 1753, kada je, podstaknut novim konkursom Dižonske akademije, počeo da radi na *Raspravi o poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima* (tzv. drugu raspravu) – spis kojim je porušio mostove prema prosvetiteljstvu i počeo da gradi temelje za izgradnju svog romantičarskog učenja.¹ Naredni korak usledio je leta naredne godine, kada je Ruso otputovao u Ženevu kako bi u njoj obnovio svoj ženevski (što je, *cum grano salis*, trebalo da znači i: antifrancuski) identitet i otpočeo proceduru dobijanja državljanstva, koja je započinjala u gradskom konzistorijumu (pred kojim se dokazivao moralni integritet i zvanično prihvatao kalvinizam kao državna religija), a završavala u gradskom veću, koje je vodilo poreske knjige. Treći i ujedno najbitniji korak Ruso je učinio kada je doneo odluku da za svoj već okončani spis *Rasprava o poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima* napiše kratku ali ambicioznu posvetu republici Ženevi, kao svojevrsni manifest svog novog vjeruju. Ako je Ruso započeo sa romantičarskom praksom okretanja ka „psihološkim fundamentima imaginarnih zajednica“ iz kojih će uskoro planuti požar modernih nacionalizama (Engel, 2005: 516), onda je njegova posveta Ženevi iz 1754. nesumnjivo bila prva varnica.

U *Ispovestima* je Ruso kasnije objasnio da je posvetu skicirao još u Parizu, a napisao prilikom zadržavanja u savojskoj prestonici Šamberiju, na putu od Pariza ka Ženevi (datirano 12. juna 1754. – Rousseau, 1978a: 23),² pre nego što je uopšte doneo odluku da postane ženevski državljanin i da se nastani u ovoj republici.³ Ovakav redosled događaja ne čini se uverljivim. Mnogo je verovatnije da je Ruso već u Parizu počeo da se nosi mišlju da zatraži ženevsko državljanstvo i nastani se u Ženevi, i da je otputovao u Ženevu upravo kako bi se podvrgnuo celokupnoj proceduri i,

1 Okidač su mogle biti i glasine, koje su u to vreme po prvi put počele da kolaju, da Rusou preti opasnost od zatvaranja (upor. Havens, 1961: 227-228).

2 Spis *Rasprava o poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima* Ruso je završio u martu i poslao ga Dižonskoj akademiji (rok konkursa bio je 1. april 1754). Nakon toga Ruso je 1. juna otputovao u Ženevu i tu proveo četiri za njegov duhovni razvoj veoma bitna meseca. Verovatno su tokom tog perioda nastali posveta i beleške uz glavni tekst *Rasprave o poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima*.

3 U *Ispovestima* stoji da je Ruso tu odluku doneo navodno tek nakon što je pristigao u Ženevu, dok je na put krenuo samo da bi pravio društvo prijatelju (Rousseau, 1982: 2: 107-109).

zavisno od njenog ishoda, preduzeo dalje korake. Sasvim je moguće da mu je još u Parizu pala na pamet i ideja da svoje republikansko opredeljenje na velika zvona obznani posvetom, a najverovatnije je da ju je završio tek po prispeću u Ženevu, kada se, kako je sam napisao, „predao republikanskom oduševljenju“ (Rousseau, 1982: 109). Pa ipak, Ruso ni tada nije bio spreman da u potpunosti digne ruke od svojih dugogodišnjih nastojanja da duhom i srcem pripada Francuskoj: iz Ženeve se brzo vratio u Pariz, a Francusku je napustio tek 1762. (kada je podignut nalog za njegovim hapšenjem), duboko verujući da mu je naneta velika nepravda time što je iz nje „prognan“ (May, 1961: 127). Iako je tada trebalo da bude već punim srcem – romantičarski – republikanac, Žan-Žak Ruso nikada nije mogao da u potpunosti prevlada onog *homo duplexa* koga u je duboko u njemu samom stvorio Pariz i njegova intelektualna atmosfera polovine 18. veka.

Bilo kako bilo, posvetu je Ruso napisao kao svojevršno otkriće „izgubljenog raja“: Ženeva je bila upravo ona republika „čija se starost gubi u nekoj vrsti tame vremena“, koju je geografski položaj štitio od osvajača i istovremeno odvrćao „od krvoločne ljubavi za osvajanjem“, i u kojoj narod nikada nije dozvolio čak ni domaćem gospodarstvu da mu nametne jaram, već je priznavao isključivo vladavinu zakona (Rousseau, 1978a: 18). Kao ideal autarhije, kao republika bez istorije, kao *republikanski mit*, Ženeva je postojala ne menjajući se i uspešno odolevajući strastima osvajača, kako stranih, tako i domaćih. Tako je posvetom Ruso uneo tračak nade u pesimistični ton svoje *Rasprave o poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima*: opstanak male, vanvremenske i mitske republike Ženeve dokazivao je da je sasvim moguće nikada ne stupiti na put autodestruktivnog istorijskog napretka i, štaviše, da je moguće zakoračiti iz prvog prirodnog stanja odmah u državno stanje u kojem snage dobra pobeđuju zlo u čoveku i u kojem zato krhka društvenost – koja po Rusou nije bila antropološka datost! – može da se odupre (strastima prouzrokovanim) iskušenjima razdruživanja.

Teško je pretpostaviti zašto se Ruso odlučio na tako nesvakidašnji korak da svoj spis posveti Ženevi, pa još i da, suprotno običajima tog vremena, ne zatraži za to dozvolu od gradskih vlasti. Štaviše, kada se već nalazio u Ženevi sa rukopisom *Rasprave o poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima*, Rusou nije palo na pamet da je ponudi nekom tamošnjem izdavaču, nego se odlučio da je objavi u bezbednijem Amsterdamu. A kasnije, kada je saznao za negativne reakcije nosilaca vlasti, ali i običnih građana Ženeve, Ruso je tvrdio da je predvideo probleme i da dozvolu nije hteo da traži baš zbog toga jer bi morao da svoje delo stavi na uvid ženevskim cenzorima, sa čijim „načinom razmišljanja“ ono nije bilo kompatibilno (Rousseau, 1992a: 98; upor. i Rousseau, 1982: 2: 112). Drugim rečima, Ruso je već usred svog najvećeg „republikanskog oduševljenja“ Ženevom podzrevao da njena realnost u velikoj meri odudara od onog idealističkog opisa

koji je dao u posveti, tako da njegovo kasnije zapažanje da u Ženevi nije „našao temeljne pojmove o zakonima i o slobodi onako pravedne i onako jasne kako bih ja to želio“ (Rousseau, 1982: 2: 121) zapravo samo potvrđuje da je pokretačka snaga tog oduševljenja bila njegova želja, njegova *republi-kanska fantazija*, a ne sama realnost ženevske republike. No, ni to još nije bilo najgore: kada su *Društveni ugovor* i *Emil* u Ženevi spaljeni 19. juna 1762, a za Rusoom izdat nalog za hapšenje (ako se ikada ponovo pojavi u Ženevi), Ruso je to protumačio kao kršenje svih zakona u Ženevi – „počevši od zakona zdravog razuma“ (Rousseau, 1982: 2: 287). Tako su Ženevljani u Rusoovim očima za samo osam godina prešli put od bezmalo izabranog naroda do – gomile (pod upravom) ludaka.

Ako je Ruso 1754. još mogao samostalno da odluči da se ne nastani u Ženevi, predosećajući njenu skorou propast,⁴ i da ostane u nečemu što bi se moglo nazvati imaginarnom Ženevom,⁵ 1762. je morao da prestane sa svakim samozavaravanjem i da započne sa bežanjem od sasvim opipljive egzistencijalne opasnosti koja mu je pretila ne samo u Ženevi nego i u mnogim drugim evropskim zemljama. Iz svega onoga što mu se događalo 1762. Ruso je verovatno zaključio da u iskvarenom međunarodnom okruženju kvarenje ne mogu da izbegnu ni prosvetlene monarhije, ni male republike. To je mesto na kojem u Rusoov misaoni svet ulazi idealna republika iz *Društvenog ugovora*: ako se na njoj i dalje mogu prepoznati crte Ženeve, pa i cele Švajcarske, ona sada postaje pouka svim (pa i ženevskim, odnosno švajcarskim) republikancima o tome šta se jedino može nazvati *pravom republikom* (Barber, 1985: 476). Ta prava-idealna republika više ne može da bude tek relikv prohujalih vremena (poput Ženeve iz posvete *Raspravi o poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima*), nego postaje cilj posebnog državotvornog umeća (upor. i Starobinski, 1991: 359), *umeća stvaranja društvenog ugovora*, u uslovima mnogobrojnih pretnji iz nepo-

4 Rusoa je loš prijem *Rasprave o poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima* i posvete u Ženevi pokolebao u nameri da se nastani u tom gradu-republici, a konačno odustajanje usledio je po prijemu vesti da se Volter (Voltaire) doselio da živi nadomak Ženeve: to je bio pouzdan znak da će sve one republikanske tekovine koje su barem koliko-toliko odgovarale Rusoovom poželjnom modelu biti ugrožene, „da će taj čovjek izazvati tamo preokret“ i „da je Ženeva izgubljena“ (Rousseau, 1982: 2: 113). Sve one Rusoove želje koje nije uništila sumorna realnost Ženeve uništiće Volter i njegovi prijatelji enciklopedisti – Francuzi! – kada budu počeli da se infiltriraju u ženevski društveni život.

5 Po preseljenju u Ermitaž 1756. Ruso je, kako je u *Ispovestima* kasnije zapisao, „zabioravio ljudski rod i stvarao sam sebi društvo od savršenih stvorenja, nebeskih i po vrlinama i po ljepoti, i od pouzdanih, nježnih i vjernih prijatelja kakvih nikada nisam našao na zemlji. Tako sam zavoleo da lebdim po nebesima među prekrasnim bićima kojima sam se orkužio, da sam tamo provodio sate i sate, dane i dane. Zaboravljao sam sve ostalo, a čim bih na brzinu nešto pojeo, gorio sam od želje da umaknem i da pohitam u svoje gajeve. Ako bih vidio da koji nesretni smrtnik dolazi da me zadrži na zemlji, upravo kad bih se spremio za odlazak u začarani svijet, nisam se mogao ni uzdržati ni sakriti svoju srdžbu“ (Rousseau, 1982: 140).

srednog okruženja (u kojem republika ne sme verovati nikom, nego se može samo oslanjati na ravnotežu sila, kroz koju se prirodni poredak u Evropi samoobnavlja, kako je to stajalo u *Izvatku iz Plana o trajnom miru* – upor. Rousseau, 1953a: 349-350).

Šta je opredelilo Rusoa da u svoju teoriju uvede figuru društvenog ugovora teško je reći. Kontraktualizam uopšte nije bio prisutan među francuskim prosvetiteljima (upor. Williams, 1933: 419) i u tome se možda može tražiti jedan od razloga zbog kojeg mu se nekonformista Ruso priklonio. Drugi razlog leži verovatno u tome što je kroz društveni ugovor (koji je, prema Hobzovom [Hobbes] modelu, imao važnu ulogu u suzbijanju čovekove samoživosti i podbunljivosti: upor. Melzer, 1983a: 635) Ruso mogao da obznani istovremeno i smrt pojedinca u republici i njegovo oslobođenje,⁶ stvarajući time uslove za usklađivanje cele republike sa poretkom prirode, ali i transcendencijom (shodno osnovnoj ideji iz dela *Emil* nazvanog *Verisповest savojskog vikara* da se „sve [...] sa smrću vraća u prirodni poredak“ – Ruso, 1975: 51). Međutim, jednom kada ga je Ruso uvrstio u svoju teoriju, društveni ugovor je počeo da mu stvara velike nevolje, upravo zato što je bio inkompatibilan sa „opštom voljom“ koja bi bila u stanju da stvara „naciju jednu i nedeljivu“ (upor. Schmitt, 1957: 229-230). U svakom slučaju, Rusoov društveni ugovor nije imao nikakve veze sa modernim konstitucionalizmom, koji je ustav postavljao za temelj pravnog ustrojstva svake ustavne države. Da to ne bude slučaj Ruso se postarao čvrstim ukotvljenjem društvenog ugovora u netransparentnu moralnu homogenost opšte volje. Kada Džeјms Medison (James Madison) kasnije istinskom „revolucijom“ u republikanskoј teoriji bude označio to što se oslobodila fantoma opšte volje, kao i demonizovanja strasti i strančarstva (upor. Conniff, 1975: 52 i dalje), on će Rusoa otpisati kao autora relevantnog za izgradnju konstitucionalizma primerenog jednoј modernoj republici kao što je bila američka. Dalje, Ruso ne samo što je, poput Hobza, insistirao na nepromenljivosti društvenog ugovora, nego je i eksplicitno odbacio mogućnost da se on poistoveti sa ustavom, tj. „političkim zakonima“ koji određuju odnos suverena prema državi. Verovatno pod uticajem Makijavelija (Machiavelli), Ruso je dopustio građanima da po svom nahođenju i u svako doba menjaju „političke zakone“ (Rousseau, 1978b: 125). No, time je ostao nerazrešen odnos društvenog ugovora i političkih zakona: umesno je zapitati se šta bi mogao biti predmet društvenog ugovora te, samim tim, šta bi bio sadržaj opšte volje koja iz njega nastaje, pošto bi ona već morala postojati i biti interpretirana prilikom donošenja političkih zakona kojima se tek oblikuje država.

6 To je bio onaj paradoks zbog kojeg je Ruso bio često optuživan da je bio otac modernog totalitarizma: „Individua živi slobodno samo zahvaljujući potpunom podređivanju svemoćnoj državi. Država je oslobodilac individue od okova društva“ (Nisbet, 1943: 102).

Odgovor na to pitanje Ruso je najjasnije ponudio u tzv. „Ženevskom rukopisu“, u kojem je jednostavno konstatovao da „niko neće poreći da je opšta volja u svakom pojedincu čisti akt razumevanja, koji mu govori, dok strasti ćute, šta može da traži od bližnjeg i šta bližnji ima pravo da traži od njega“ (Rousseau, 1978c: 161). Ali, za takvo, čisto etičko, određenje opšte volje nije bio potreban društveni ugovor i njegova uloga temelja celokupne državno-pravne građevine, na čemu je Ruso insistirao u *Društvenom ugovoru*. Zato se stiče utisak da je prisustvo nepromenljivog društvenog ugovora i u svako doba promenljivih političkih zakona u konačnoj romantičarsko-republikanskoj teoriji Žan-Žaka Rusoa zapravo bila posledica njegove nemogućnosti da usaglasi uticaje kontraktualizma Tomasa Hobza i republikanizma Nikola Makijavelija.

Sve to govori u prilog opreza da se Ruso ne proglasi prebrzo „Makijavelijem osamnaestog veka“, kako što je to na jednom mestu učinio Pokok (Pocock, 1975: 504), pošto mu je imperijalističko osnovno opredeljenje Makijavelijeve republikanske teorije moralo biti odbojno. Pa ipak, Ruso je nesumnjivo želeo da od Makijavelija načini svog saveznika (McKenzie, 1982: 211 i dalje). U *Društvenom ugovoru* zato nalazimo pohvalu koja bi u *Raspravi o poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima* delovala neverovatno: Makijaveli je bio tako „častan čovjek i dobar građanin“ da je u svom *Vladaru* morao „prikriti svoju ljubav prema slobodi“ (Rousseau, 1978b: 178). Štaviše, tvrdio je Ruso, Makijavelijev *Vladar* bila je prava „knjiga republikanca“ koji je pod izgovorom da podučava vladare, zapravo podučavao narode koji hoće da uspostave onu pravu-idealnu republiku. To što je vladarima preporučivao „da narod bude moćan, kako bi se tom moći mogao groziti svojim susjedima“ zapravo se kosilo sa državnim rezonom samih tih vladara, koji su uvek smatrali da im je u interesu da su im narodi bedni i slabi (Rousseau, 1978b: 137). Ratobornost i republikansko uređenje samim tim više nisu izgledali kao nepomirljive suprotnosti. Kao što je stara Grčka cvetala „u vrijeme najokrutnijih ratova“, a renesansna Firenca napredovala „usred ubojstava, progona, građanskih ratova“ (Rousseau, 1978b: 179), tako i svaki republikanac koji hoće da u budućnosti uspostavi i učvrsti republiku mora da zna da „[m]alo nemira daje poleta duši i [da] vrstu uistinu manje unapređuje mir nego sloboda“ (Rousseau, 1978b: 179). U *Novoj Eloizi* (1761) Ruso je imao samo reči hvale za republikanski narod „koji se nikad ne ustručava da napadne da bi se održao“ (Ruso, 1964: 147), čime je razvejavao sve pacifističke sumnje koje je još možda i mogao izazvati u isto vreme objavljeni *Izvadak iz Plana o trajnom miru*.⁷ No, za razliku od Makijavelija,

7 Čak ni *Izvadak iz Plana o trajnom miru* nije bio zamišljen kao dosledno pacifistički spis u tradiciji samog Sen-Pjera. Na jednom mestu ovog spisa Ruso je zapisao da bi to bila „uvreda, koju čitaocu ne želim da nanese, dokazivati da stanje mira u načelu treba preferirati u odnosu na stanje rata“ (Rousseau, 1953a: 356).

Ruso nikada nije zagovarao širenje republike na veliku nacionalnu državu (a onda potencijalno i izgradnju imperije); upravo obrnuto, što je republika manja, za Rusoa je veća njena sloboda (Rousseau, 1978b: 128); što je veća sloboda, veća je spremnost na njenu odbranu, a što je veća spremnost na odbranu republike, veća je i ratobornost njenih građana. Kada kasnije, u *Razmišljanjima o vladi Poljske* (1772), bude opisivao svoje pravo-idealno republikansko državno uređenje, Ruso će ga utemeljiti u „ratničkom duhu lišenom ambicije“ (Rousseau, 1953c: 224-225).⁸ Ako je nova republika trebalo da opstane, ona je morala biti ustrojena ratnički, ali u isto vreme je nepostojanje „ambicije“ širenja bila najbolja brana njenom moralnom kvarenju. Makijavelijev argument da prava moć naroda u republici može proisteći samo iz „ambicije“ ka širenju za Rusoa nije važio. Republike više nisu stajale pred makijavelističkom dilemom između Sparte (slabog naroda u maloj državi) ili Rima (moćnog naroda u nastajućoj imperiji), nego pred imperativom samoobuzdavanja (moćan narod u maloj državi), koje se postiže samo društvenim ugovorom i moralnom supstancijalizacijom „opšte volje“ kao isključivog pokretača „nacije, jedne i nedeljive“ (upor. detaljnije: Molnar, 2002: 19 i dalje). Takvo rešenje bilo je jednako antiindividualističko kao i Makijavelijevo, ali je zato bilo lišeno sluha za klasne sukobe, pa i za iole kompleksnije aranžmane vlasti. Uostalom, to će se u velikoj meri odraziti i na Rusoove pokušaje da u svoju teoriju integriše Monteskiejev (Montesquieu) princip podele vlasti (doduše samo u onom delu koji se odnosi na zakonodavnu i izvršnu vlast).⁹

Ako je Ruso uložio veliki napor da *Društveni ugovor* distancira od *Duha zakona* i približi ga ne samo *Raspravi o prvoj dekadi Tita Livija*, nego i *Vladaru* (shvaćenom kao „knjiga republikanca“), onda taj napor nije bio sasvim uspešan, pošto su u Rusoovom republikanizmu bili sasvim приметni određeni odsjaji Monteksjeovih shvatanja o mešovitom državnom uređenju. Naime, Monteskie je u 6. glavi 9. knjige (posvećene engleskom slobodarskom državnom uređenju) svog *magnum opusa* izneo osnovnu temu kojom će se i Ruso baviti u *Društvenom ugovoru* – da je zakonodavna vlast „opšta volja države“, a izvršna vlast „izvršilac te opšte volje“ (Monteskie, 2011: 129). Obe ove vlasti Monteskie je video zaokupljene zako-

8 Aktuelni evropski model je (monarhijska) država koja „neguje umetnosti i nauke, trgovinu i industriju; ima profesionalne vojnike, utvrđenja i akademije; i iznad svega dobar sistem javnih finansija“, koja stremlji ka tome da postane „velika sila“ i kao takva se trudi da učestvuje u svim ratovima i mirovnim pregovorima. Nasuprot tome, Rusoov model je bio republika koja je „slobodna, mudra i miroljubiva nacija, koja niti strahuje od nekoga, niti ga treba, nego je samodovoljna i srećna“ i koja poseduje „jednostavne običaje i proste ukuse, kao i ratnički duh lišen ambicije“ (Rousseau, 1953c: 224-225).

9 Čak i ako je tačno da je u *Razmišljanjima o vladi Poljske* Ruso otišao najdalje ka osmišljavanju jednog sistema *checks and balances* (upor. npr. Williams, 1933: 452), u ovom spisu je ponovo nedostajalo svakog osećaja za nezavisnost sudske vlasti.

nima – prva ih donosi a druga izvršava – i kao takve lišene mogućnosti da se uopšte bave građanima, odnosno svakim građaninom ponaosob. Zato je, da bi u jednoj državi postojala sloboda, najveća pažnja morala da se posveti uređenju treće vlasti – sudske vlasti – koja se bavi građanima, njihovim dužnostima i njihovim pravima. Razlog je bio sasvim jednostavan: ako zakonodavna ili izvršna vlast – izvršna pogotovo – imaju ovlašćenje da progone svakog građanina koji im se čini opasan (Monteskje je dobar primer imao u francuskim zatvaranjima po osnovu *lettres de cachet*) onda je ugrožena ne samo sloboda, nego i sama podela vlasti, odnosno mešovito državno uređenje. Engleski ustav Monteskeje je hvalio upravo zbog toga što je u njemu najbolje uređena sudska vlast, dok je, kao jednako pogubna, navodio državna uređenja despotija i malih italijanskih republika u kojima su sve tri vlasti bile objedinjene i gde se vlast u svakom momentu mogla obračunati sa bilo kojim građaninom. Kao i na mnogim drugim mestima, i ovde se među redovima mogao čitati Monteskejev liberalni obračun sa „firentinskim“ republikanskim učenjem Nikola Makijavelija.

Ruso je promenio ovu Monteskejevu postavku u pogledu sve tri vlasti. Pre svega, u zakonodavnoj vlasti se po Rusou opšta volja *nije stvarala* nego samo *artikulisala*: u zakonodavnoj vlasti građani su mogli biti prisutni samo u kapacitetu aktuelnih interpreta opšte volje, koja je „trajna“, tj. obrazovana još u pradavna vremena, prilikom zaključenja društvenog ugovora i uspostavljanja republike, i koja se, shodno Hobzovom učenju, ne može menjati nego samo zakonima precizirati (Rousseau, 1978b: 156). Kada donose zakone, građani ne moraju da dođu do jednoglasnosti. Za Rusoa je jedino bilo bitno da građanin koji glasa za predlog nekog zakona razmišlja o tome da li je on saobrazan već postojećoj opštoj volji ili nije (većina odlučuje o tome da li zaista jeste) i da na njegov sud ne vrše nikakav uticaj ni njegovi lični interesi, niti pripadnost nekim užim grupama – pogotovo ne nekakvim političkim strankama (upor. i Marini, 1967: 458). A da bi bio u stanju da se u potpunosti odvoji od samoga sebe i svojih interesa, i preda traganju za sadržajima opšte volje, građanin je morao biti pod punom vlašću običaja, koji najefikasnije lome sve egoističke smicalice razuma. Kada se uzme u obzir i to da je Ruso imao tendenciju da opštu volju poistovećuje sa običajima (upor. Rousseau, 1978b: 128) i da „običajne zakone“ pretpostavlja ne samo krivičnim i građanskim, nego i samim političkim (Rousseau, 1978b: 125), onda se može zaključiti da je Ruso svojom teorijom društvenog ugovora i opšte volje – suprotno Monteskeju, ali i Makijaveliju – želeo da se vrati idejnom horizontu predmodernog, ruralnog društva¹⁰ u

10 Na ruralni fundament Rusoove idealne republike ukazuje naročito *Nova Eloiza*, u kojoj je stajalo da je „najsrećnije zanimanje [...] zanimanje zemljoradnika u slobodnoj državi“, kao i da je zemljoradnički „stalež [...] jedino neophodan i najkorisniji. [...] Na njemu počiva pravo blagostanje jedne zemlje, snaga i veličina koju narod crpe iz sebe samoga, koji ni u čemu ne

kojem se običaji shvataju kao od Boga dati osnov sveopšteg zakonodavstva, a ne kao funkcionalne društvene konvencije, koje prosvede građani, polazeći od pluralizma postojećih interesa i rukovođeni „apstraktnim idejama“, zakonski menjaju čim utvrde njihovu preživljalost. Ostave li se po strani izvesni revolucionarni aspekti te teorije,¹¹ pokazuje se da je njome Ruso nagovestio teoriju jednog od svojih najljucih kritičara, Edmunda Berka (Edmund Burke), koji je večni ugovor između svih generacija jednog naroda mogao da učini suštinski nepromenljivim upravo zato što ga je ostavio u domenu običaja i proglasio nepristupačnim kako pojedinačnim interesima, tako i „apstraktnim idejama“ (upor. i Melzer, 1983: 298).

Monteskjea je Ruso ponajviše sledio u osudi državnih uređenja koja sjednjavaju sve vlasti, iako je u njima prepoznavao samo despotije, *a ne i republike* (to će, od Benžamena Konstana [Benjamin Constant], postati ključno mesto za liberalnu kritiku Rusoa kao prikrivenog zagovornika despotizma: Konstan, 2000: 17-18; Brint, 1985: 324 i dalje). Zato odlučujući kriterijum slobode Ruso nije video u tome da li su dosledno razdvojene sve tri grane vlasti i da li je sudska vlast zaista učinjena nezavisnom, nego isključivo u tome da li je republika dovoljno mala da u njenoj skupštini (koja donosi zakone) građani ne prestanu da budu *samo* zakonodavni interpret moralnih sadržaja opšte volje, i dovoljno velika da oružjem mogu da svoju interpretaciju odbrane od unutrašnjih i spoljnih neprijatelja. I zaista, Rusoova najveća inovacija republikanske misli vidljiva je u njegovom implicitnom izjednačavanju republike sa neposrednom demokratijom¹² i njenom suprotstav-

zavis od drugih naroda, koji se nikad ne ustručava da napadne da bi se održao i koji pruža najpouzdanija sredstva za odbranu“ (Ruso, 1964: 147).

11 Džefri Smit (Jeffrey Smith) je na osnovu onoga što je Ruso napisao o Korzikancima došao do zaključka da je on verovao kako svaki moderni narod može da obnovi te običaje ako započne borbu protiv tiranije (kao što su to činili Korzikanci protiv Đenovljana) (Smith, 2006: 23). Sasvim je moguće da je Ruso imao u vidu ove regenerativne implikacije revolucije i da ih je možda sagledavao kao kompatibilne sa svojim u osnovi konzervativnim temeljnim stavovima. U svakom slučaju, iz Rusoovog spisa o Korzici ne može se dedukovati nikakva opšta teorija revolucije i njenih eventualnih regenerativnih efekata po superiorne primordijalne običaje.

12 U *Društvenom ugovoru* nije moglo biti nikakve sumnje da opšta volja može isključivo biti volja celog naroda kojeg čine svi koji imaju građansko pravo i koji se nalazi okupljen u narodnoj skupštini kao organu neposredne demokratije. Ipak, u *Razmišljanjima o vladi Poljske* (1772), Ruso je dozvolio mogućnost da se opšta volja pojavi i u staleškoj skupštini (Rousseau, 1953c: 224-225), pod uslovom da su preduzete adekvatne mere protiv korumpiranja poslanika (Mager, 1997: 593), čime bi oni zapravo postali svojevrzni komesari, „opuno-moćnici“ (Kaufman, 1997: 48). Pošto je kasnije (u posthumno objavljenim *Dijalogizima*) kritikovao sve one pisce koji su preporučivali opciju „da velike nacije na sebi primenjuju ono što je namenjeno malim republikama“ (Rousseau, 1828: 157) i pošto je očigledno sebe izuzeo iz tog kruga pisaca, opravdano je sumnjati kako je ovom koncesijom Ruso želeo da pothranjuje etničke parohijalizme (Miller, 1984: 128). U svakom slučaju, *Razmišljanja o vladi Poljske* je bio spis koji je kasnije služio upravo kao primer preporuke velikoj naciji da čini ono što je

ljanju jedino despotiji (tiraniji),¹³ pri čemu su nazivi monarhije, aristokratije i demokratije svedeni samo na opisivanje „tipa magistrata“ („vlade“, odnosno izvršne vlasti) koji u republici postoji. U tom smislu Ruso je smatrao da je najbolja republika monarhijska, a najgora demokratska, shodno načelu da što je vlada brojnija republika je slabija (Rousseau, 1978b: 126 i 133 i dalje): idealna republika tako bi bila ona „monarhijska“, u kojoj bi samo jedan čovek u vladi sprovodio zakonske interpretacije opšte volje. Taj zaključak mogao bi sloviti i kao sublimat Makijavelijeve teorije, izložene u *Raspravi o prvoj dekadi Tita Livija i Vladaru*, na koju je Ruso implicitno referisao u svom udaljavanju od Monteskeja. Što se pak sudske vlasti tiče, nju Ruso, baš kao ni Makijaveli, uopšte i nije tretirao kao posebnu granu vlasti, već kao deo izvršne vlasti, koja, u cilju sprovođenja zakonskih interpretacija opšte volje, čini sve što je neophodno, uključujući tu i suđenja građanima, pa i naređivanja (u vansudskom postupku!) da na oltar domovine polože svoje živote (Rousseau, 1978b: 113). Kao što je zakonodavna vlast bila potpuno slobodna u tumačenju opšte volje, tako je i „vlada“ bila potpuno slobodna u tumačenju kada je svaki pojedini građanin prekršio zakon i, štaviše, kada je došlo vreme da „umre za državu“.

Velika je ironija da je svojim *Društvenim ugovorom* Ruso republikanizam branio od liberalne kritike, koja je, od Hobza do Monteskeja, tvrdila da i u najslobodarskijim republikama po pravilu ima mnogo manje individualne slobode nego u umerenim monarhijama (Hobz, 1991: 1: 217; Monteskeje, 2011: 128), da bi, kada je Ženeva počela da ga progoni kao svog građana, odbio da se pokori – tj. oglušio se o naredbu ženevskog „vladara“ da je kucnuo čas da umre za republiku ili barem da bude uhapšen i kažnjen zbog svog nasrtaja na „opštu volju“ Ženeve – i pobjegao u Nojšatel, koji se

Ruso namenio isključivo malim republikama. Tako je u prvim godinama Francuske revolucije logika celokupnog Rusoovog argumenta o narodnom predstavljanju iz ovog spisa našla eho u revolucionarnom taboru (iako sam spis tu nije uživao popularnost) i u njemu proizvela najpogubnije posledice. Jer, ako se recepcija Rusoovog insistiranja na nereprezentativnosti opšte volje u Francuskoj posle 1789. pokazala fatalnom (upor. o tome: Baker, 2001: 42), onda je vezivanje opšte volje za nekorumpirane političare, koji pretenduju da su posebni komesari ili opunomoćenici male republike (iako su samo predstavnici u telima velike nacije), moglo biti samo još fatalnije. Robespjerov (Robespierre) teror vrline, u meri u kojoj je išao preko vanrednih, ali zato ništa manje „predstavničkih“ organa (poput Konventa ili Odbora javnog spasa), temeljio se pre na logici argumenta iz *Razmišljanja o vladi Poljske* nego iz *Društvenog ugovora*. Zato su mnogo bliže bili istini oni francuski konzervativni pisci koji su se 1789-1790. pozivali na *Razmišljanja o vladi Poljske* kako bi dokazali da je Ruso bio protivnik revolucija u velikim nacijama zbog toga što je dobro predviđao da promena narodnog predstavljanja u njima vodi jedino „demokratskim metežima“ (upor. McNeil, 1953: 816).

13 Na jednom drugom mestu Ruso je jasno konstatovao da ne postoji ništa između „najdoslednije demokratije“ i „najsavršenijeg sistema jednog Hobza“ (tj. najvoluntarističnije despotije u kojoj je Bog despot), i da svi drugi pokušaji organizacije vlasti vode u građanske ratove (Rousseau, 1992c: 343).

nalazio pod vlašću (kako ga je Ruso zvao) „straha i trepeta Evrope“: pruskog kralja Fridriha II Hoencolerna. Rusoova nelagoda što svojim ponašanjem najočiglednije krši upravo najbitnije stavove svoje republikanske teorije dobro je vidljiva iz njegovih pisama Fridrihu. U pismu od 10/11. jula 1762. Ruso se obratio Fridrihu na način koji je bio veoma čudan: „Govorio sam mnogo lošeg o Vama, verovatno ću to opet činiti; pa ipak sam, progonjen iz Francuske, Ženeve, kantona Berna, potražio pribežište u Vašim državama; možda je greška što ovde nisam krenuo od početka“ (Rousseau, 1992d: 223).¹⁴ Ovi redovi su značajni iz dva razloga. Prvo, od svih Rusoovih obraćanja vlastima tokom njegovog života, ovo je bilo najotvorenije, najbezobzirnije i najneuvijenije – prema Fridrihu je Ruso postupao *najslobodnije* iako se nalazio u najgoroj životnoj situaciji i iako je u celoj Evropi bio jedan od najomraženijih i najprogonjenijih ljudi. A da bi sa svoje strane doprineo obezvređivanju teorije iznete u *Društvenom ugovoru*, Fridrih je – nakon što ga je Ruso „dobro ispsovao“ (Rousseau, 1982: 2: 294) – odlučio ne samo da mu ne uskrati pribežište, nego mu je još i pružio finansijsku pomoć da otpočne novi život u Nojšatelju i nastavi sa svojim spisateljstvom koje je sablažnjavalo celu Evropu. Drugo, Rusoovo vajkanje da je („možda“) načinio grešku kada je 1754, umesto u Nojšatelju, otišao u Ženevu i započeo svoj put u propast značilo je i implicitno priznanje da su Hobz i Monteskje „možda“ bili u pravu kada su osporavali da republikansko uređenje ne mora imati nikakve nužne veze sa slobodom njenih građana. Međutim, Ruso je bio isuviše predan republikanac da bi podlegao iskušenju produbljavanja uvida ka kojem ga je vodilo njegovo vajkanje iz 1762, i u narednim godinama je svoj republikanizam gradio *uprkos* lošem iskustvu koje je imao kao građanin Ženeve i dobrom iskustvu koje je imao kao Fridrihov podanik, spreman da, kako je napisao, „srećan umre u podnožju njegovog trona“.

14 Četiri meseca kasnije, Ruso je Fridriha pozivao da okonča Sedmogodišnji rat, veličajući ga ali i deklarirajući sebe otvoreno kao „neprijatelj kraljeva“ (Rousseau, 1992e: 236). U *Ispovestima* Ruso je iskreno priznao da je tada u Fridrihu počeo da gleda „svog dobročinitelja i zaštitnika“, kao i da je njegovo obraćanje Fridrihu odavalo „neuglađenost i cjepidlačarenje“ (Rousseau, 1982: 295).

LITERATURA

- Baker, Keith Michael (2001): "Transformations of Classical Republicanism in Eighteenth-Century France", *The Journal of Modern History*, god. 73, br. 1: 32-53
- Barber, Benjamin R. (1985): "How Swiss Is Rousseau?", *Political Theory*, god. 13, br. 4: 475-495
- Brint, M. E. (1985): "Jacques Rousseau and Benjamin Constant: A Dialogue on Freedom and Tyranny", *The Review of Politics*, god. 47, br. 3: 323-346
- Conniff, James (1975): "Obsolescence of the General Will: Rousseau, Madison, and the Evolution of Republican Political Thought", *The Western Political Quarterly*, god. 28, br. 1: 32-58
- Engel, Steven T. (2005): "Rousseau and Imagined Communities", *The Review of Politics*, god. 67, br. 3: 515-537
- Havens, George R. (1961): "Diderot, Rousseau, and the 'Discours sur l'Inégalité'", *Diderot Studies*, br. 3: 219-262
- Hobz, Tomas (1991): *Levijatan ili Materija, oblik i vlast države crkvene i građanske*, knj. 1-2, Niš: Gradina
- Kaufman, Alexander (1997): "Reason, Self-Legislation and Legitimacy: Conceptions of Freedom in the Political Thought of Rousseau and Kant", *The Review of Politics*, god. 59, br. 1: 25-52
- Konstan, Benžamen (2000): *Principi politike i drugi spisi*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Mager, Wolfgang (1997): „Republik“, u: Brunner, Otto, Conze, Werner i Koselleck, Reinhart (ur.): *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Knj. 5, Stuttgart: Klett-Cotta
- Marini, Frank (1967): "Sovereignty but Representative Government: The Other Rousseau", *Midwest Journal of Political Science*, god. 11, br. 4: 451-470
- May, Georges (1961): "Rousseau and France", *Yale French Studies*, br. 28: 122-135
- McKenzie, Lionel A. (1982): "Rousseau's Debate with Machiavelli in the Social Contract", *Journal of the History of Ideas*, god. 43, br. 2: 209-228
- McNeil, Gordon H. (1953): "Anti-Revolutionary Rousseau", *The American Historical Review*, god. 58, br. 4: 808-823
- Melzer, Arthur M. (1983): "Rousseau's 'Mission' and the Intention of his Writings", *American Journal of Political Science*, god. 27, br. 2: 294-320
- Miller, James (1984): *Rousseau: Dreamer of Democracy*, New Haven: Yale University Press
- Molnar, Aleksandar (2002): *Rasprava o demokratskoj ustavnoj državi. Knjiga 3: Moderne revolucije: Francuska – Rusija – Nemačka*, Beograd: Samizdat B92

- Monteskje, (2011): *O duhu zakona*, Beograd: Zavod za udžbenike
- Nisbet, Robert A. (1943): "Rousseau and Totalitarianism", *The Journal of Politics*, god. 5, br. 2: 93-114
- Pocock, J. G. A. (1975): *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*, Princeton N.J.: Princeton University Press
- Rousseau, Jean-Jacques (1828): "Dialogues. Rousseau judge de Jean-Jacques. Troisième Dialogue", u: *Oeuvres complètes*, knj. 27, Bruxelles: Th. Lejeune
- Rousseau, Jean-Jacques (1953a): "Auszug aus dem Plan des Ewigen Friedens des Herrn Abbé de Saint-Pierre 1756/1761", u: Raumer, Kurt von (ur.): *Friedensrufe und Friedenspläne seit der Renaissance*, Freiburg i München: Verlag Karl Alber
- Rousseau, Jean-Jacques (1953b): „Urteil über den ewigen Frieden 1756/1782“, u: *ibid.*
- Rousseau, Jean-Jacques (1953c): "Considerations on the government of Poland", u: *Political writings: containing The social contract, Considerations on the government of Poland, Constitutional project for Corsica*, Madison: University of Wisconsin Press
- Rousseau, Jean-Jacques (1978a): „Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima“, u: *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima / Društveni ugovor*, Zagreb: Školska knjiga
- Rousseau, Jean-Jacques (1978b): „Društveni ugovor“, u: *ibid.*
- Rousseau, Jean-Jacques (1978c): "Geneva Manuscript", u: *On the Social Contract with Geneva Manuscript and Political Economy*, knj. 2, New York: St. Martin's Press
- Rousseau, Jean-Jacques (1982): *Ispovjesti*, knj. 1-2, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske
- Rousseau, Jean-Jacques (1992a): "Brief an Pfarrer Jean Perdriau, den 28. November 1754", u: *Korrespondenzen*, Leipzig: Reclam-Verlag
- Rousseau, Jean-Jacques (1992b): "Brief an François-Marie Arouet de Voltaire, den 7. September 1755", u: *ibid.*
- Rousseau, Jean-Jacques (1992c): "Brief an Victor Riquetti, Marquis de Mirebeau, den 26. Juli 1767", u: *ibid.*
- Rousseau, Jean-Jacques (1992d): "Brief an Friedrich II., König von Preußen, den 10/11. Juli 1762", u: *ibid.*
- Rousseau, Jean-Jacques (1992e): "Brief an Friedrich II., König von Preußen, den 1. November 1762", u: *ibid.*
- Ruso, Žan-Žak (1964): *Julija ili Nova Eloiza. Pisma dvoje zaljubljenih*, knj. 2, Beograd: Nolit

- Ruso, Žan-Žak (1975): *Veroispovest savojskog vikara*, Beograd: BIGZ
- Ruso, Žan-Žak (2011): „Da li je obnova nauka i umetnosti doprinela popravljanju morala”, u: *Društveni ugovor – O poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima – Rasprava o naukama i umetnostima*, Beograd: Filip Višnjić
- Schmitt, Carl (1957): *Verfassungslehre*, Berlin: Duncker & Humblot
- Smith, Jeffrey A. (2006): “Nation-Building, and the Seasons of Justice in Rousseau’s Political Thought”, *The Review of Politics*, god. 68, br. 1: 20-48
- Starobinski, Žan (1991): *Žan-Žak Ruso: prozirnost i prepreka i sedam ogleda o Rusou*, Sremski Karlovci i Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića
- Williams, David (1933): “Influence of Rousseau on Political Opinion, 1760-95”, *The English Historical Review*, god. 48, br. 191: 414-430

SUMMARY

JEAN-JACQUES' ROMANTIC REPUBLICANISM AND THE REPUBLIC OF GENEVA

In the article the author is trying to investigate the true meaning the Republic of Geneva had for its citizen Jean-Jacques Rousseau as political theorist. His enthusiasm for it arose in 1754 and influenced strongly the process of his republican theory building in next years. However, from the very start Rousseau knew he was dealing with the ideal which has only partially rooted in actual reality of Geneva. The rest of the work was done by Rousseau's fantasy about golden age and possibilities of its revival in contemporary Europe. That is why Rousseau's republicanism is in the article treated as romantic: it developed complex dialectics of reality and fantasy directed towards new religious and political goal – the regeneration of the mankind or at least one tiny part of it leaving in small and tough republics.

KEY WORDS: Rousseau, romanticism, enlightenment, republic, republicanism, Geneva

DELIBERATIVNA DEMOKRATIJA I METASAGLASNOST

Ivan Mladenović
Univerzitet u Beogradu
Filozofski fakultet

SAŽETAK

Teorija društvenog izbora postavlja značajan izazov pred teoriju demokratije. Erouova teorema mogućnosti pokazuje da nije moguće istovremeno da budu zadovoljeni neki normativni uslovi u pogledu procedure glasanja koji garantuju da je ona fer i da ishod glasanja bude koherentan. Ovaj rezultat dovodi u pitanje normativnu opravdanost demokratije u onoj meri u kojoj se ona zasniva na proceduri glasanja. Kao jedan od mogućih puteva za rešenje Erouovog problema predložen je uslov jednovršnosti u pogledu poredaka preferencija. U ovom radu bavićemo se pitanjem u kojoj meri koncepcija deliberativne demokratije može da doprinese postizanju jednovršnosti koja potom garantuje koherentan društveni izbor. U tom kontekstu posebno ćemo istražiti tezu da javna deliberacija dovodi do metasaglasnosti koja potom može da implicira jednovršnost. Ovoj tezi pristupićeemo ispitujući njenu empirijsku i normativnu adekvatnost.

KLJUČNE REČI: teorija društvenog izbora, deliberativna demokratija, glasanje, metasaglasnost, deliberativna izjašnjavanja

Ključni rezultat teorije društvenog izbora, Erouova (K. Arrow) teorema mogućnosti, koja je zbog svoje prirode kasnije nazvana teoremom nemogućnosti, pokazuje da nije moguće normativno opravdanje demokratske procedure većinskog glasanja koje bi zadovoljavalo neke dodatne uslove koji garantuju da su izbori fer i slobodni. Erou je pretpostavio da procedura društvenog izbora treba da zadovolji sledeće normativne zahteve. Ona najpre treba da zadovolji uslov univerzalnog domena koji kaže da nema restrikcija u pogledu individualnih poredaka preferencija. Potom slabi Pereto uslov koji podrazumeva da ako svaka osoba preferira alternativu x u odnosu na alternativu y , onda i u društvenom poretku preferencija alter-

nativa x treba da bude bolje rangirana od alternative y . Treći uslov je da ne postoji diktator, odnosno da nije moguće da preferencije jedne osobe budu ujedno i društveni poredak preferencija, bez obzira na poretke preferencija svih drugih osoba. Četvrti uslov nazvan je nezavisnošću od irelevantnih alternativa jer izbor između svake dve alternative treba da bude obavljen samo njihovim poređenjem po parovima, bez obzira na redosled ostalih alternativa. I, konačno, peti uslov glasi da društveni izbor treba da bude racionalan, odnosno da zadovolji kriterijume tranzitivnosti i potpunosti. Polazeći od ovih uslova, Erou je formalnim putem dokazao da, ako pretpostavimo da su individue takođe racionalne u prethodno opisanom smislu i ukoliko je njihov broj konačan, kao i da ima tri ili više alternativa, onda procedura većinskog glasanja ne može istovremeno da zadovolji sve navedene uslove. On je zapravo dokazao da, ukoliko je zadovoljen uslov racionalnosti na društvenom nivou, društveni izbor nužno mora da bude diktatorski. S druge strane, ako su zadovoljeni svi ostali uslovi, pa i uslov koji kaže da ne postoji diktator, dobija se nekoherentan društveni izbor jer nužno mora biti prekršen uslov racionalnosti.

Erou je na taj rezultat gledao kao na neku vrstu generalizacije paradoksa glasanja. Problem sa paradoksom glasanja sastoji se u tome što na osnovu većinskog glasanja tranzitivni individualni poreci preferencija dovode do netranzitivnog, tačnije cikličnog poretka preferencija na društvenom nivou. Ovaj problem je prvi uočio Kondorse, zbog čega se on takođe naziva i Kondorseovim paradoksom. Ovaj paradoks se formalno može predstaviti na sledeći način (alternative će biti obeležene sa x , y , z , sa P_i će biti obeležena relacija preferencije za svaku od individua, dok ćemo sa P obeležiti relaciju društvene preferencije). Pretpostavimo da poredak prve osobe zadovoljava kriterijum racionalnosti i da osoba rangira alternative sledećim redosledom: $x P_1 y P_1 z$. Pretpostavimo takođe da druga osoba rangira alternative koje se mogu opisati nizom $y P_2 z P_2 x$. Najzad, poredak preferencija treće osobe je $z P_3 x P_3 y$. Do Kondorseovog pobednika se dolazi tako što određena alternativa pobeđuje sve druge alternative u poređenju po parovima. Međutim, očigledno je da se na osnovu većinskog pravila može formirati većina prema kojoj se u društvenoj skali preferencija x preferira u odnosu na y ($x P y$), ali i y u odnosu na z ($y P z$) i z u odnosu na x ($z P x$). To znači da dolazi do javljanja cikličnih preferencija na društvenom nivou ($x P y P z P x$), što onemogućava jednoznačno određenje Kondorseovog pobednika. Dakle, bez obzira na to što sve individue imaju koherentne poretke preferencija, većinsko glasanje dovodi do nekoherentnog društvenog izbora, koji se zbog toga smatra nestabilnim i besmislenim.

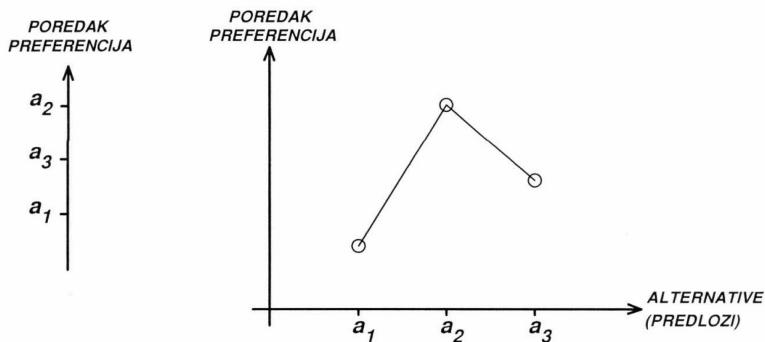
Jedan od glavnih zadataka teorije društvenog izbora sastoji se u ispitivanju da li je moguće izbeći takav jedan rezultat (odnosno doći do tranzi-

ativnog društvenog izbora). Dodatni normativni zahtevi trebalo bi u tom pogledu da predstavljaju put za izlazak iz paradoksa glasanja. Međutim, kao što smo već istakli, Erouova teorema pokazala je da ovo očekivanje nije opravdano. Ključna posledica po teoriju demokratije bila bi da čak i u slučaju kada su zadovoljeni neki od normativnih zahteva koji garantuju da su sami izbori fer i slobodni, procedura glasanja daje besmislene i nestabilne rezultate. Ovo, po Kolmenovom (J. Coleman) i Ferdžonovom (J. Ferejohn) shvatanju, dovodi u pitanje demokratski proceduralizam, jer „teško da se može smatrati prednošću procedure to što je učešće fer, potpuno i jednako, ako se ishodi svake primene takve procedure ispostavljaju kao besmisleni“ (Coleman and Ferejohn 1986, 20).

Erouov glavni predlog za izlazak iz teškoće sastoji u slabljenju uslova univerzalnog domena, koji kaže da se u obzir uzimaju svi logički mogući poreci preferencija. Ovaj put izlaska iz teškoće zapravo podrazumeva restrikciju u pogledu poredaka preferencija na takav način da bude zadovoljen slabiji uslov „jednovršnosti“. Dankanu Bleku (D. Black) pripada zasluga što je prvi uočio da se postizanjem jednovršnosti može izbeći paradoks glasanja. Po Blekovom određenju, ideja jednovršnosti podrazumeva da osoba najpre određuje koju alternativu u najvećoj meri preferira, a potom rangira alternative tako da „što neki predlog smatra manje vrednim, to će on sa jedne ili druge strane biti udaljeniji“ (Black 1948, 24).

Treba istaći dve važne stvari u vezi sa idejom jednovršnosti. Prva je da zamisao udaljavanja ulevo ili udesno od opcije koja se najviše preferira zapravo odgovara grafičkoj prezentaciji poredaka preferencija krivama koje predstavljaju meru preferiranja s obzirom na raspoložive alternative (koje Blek naziva „predlozima“ [*motions*]). Fenomen jednovršnosti, zapravo, postaje očigledan tek zahvaljujući ovakvoj jednoj grafičkoj transformaciji poredaka preferencija, gde je na vertikalnoj osi prikazan stepen preferiranja (poredak preferencija), a na horizontalnoj osi alternative ili „predlozi“. Zamislimo da individua odlučuje u pogledu tri alternative a_1, a_2, a_3 , i da je njen poredak preferencija $a_2 P a_3 P a_1$. Da je ovakav poredak preferencija jednovršan najbolje se može videti iz grafikona na slici 1.

Slika 1. Jednvršni poredak preferencija (Modifikovano prema: Black 1948, 24)

Druga stvar koju treba istaći jeste da, ako ne posmatramo samo individualni poredak preferencija, već čitav skup individualnih poredaka, jednvršnost podrazumeva neku vrstu saglasnosti u pogledu dimenzije u okviru koje individue rangiraju alternative na jednvršan način, a ne potpunu saglasnost u pogledu individualnih poredaka preferencija. Zapravo, u potpunosti je u skladu sa idejom jednvršnosti društvenog profila preferencija da se individualni profili preferencija međusobno razlikuju. Dakle, ideja o pluralitetu vrednosti ili preferencija, koja je karakteristična za demokratski društveni izbor, biva očuvana.¹

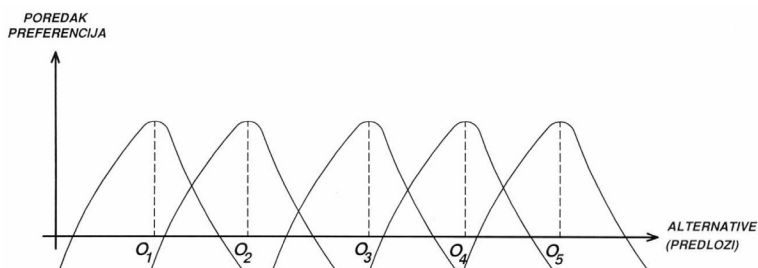
Da bi se uvideo put izlaska iz teškoće trebalo bi redefinisati paradoks glasanja u terminima jednvršnosti. Blek tako kaže da „kada oblici kriva preferencija ne podležu nikakvim ograničenjima, onda svojstvo tranzitivnosti ne prolazi baš najbolje“ (Black 1948, 34). Moglo bi se, zapravo, reći da paradoks glasanja i nastaje zato što individualni poreci preferencija nisu jednvršni duž neke određene dimenzije. Dakle, kada individualni poreci preferencija nisu jednvršni, svojstvo racionalnosti na kolektivnom ili društvenom nivou ne prolazi baš najbolje. Još preciznije rečeno, ukoliko skup poredaka preferencija nije jednvršan, to onda dovodi do nekoherentnog društvenog izbora. Ne koherentnost društvenog izbora ogleda se u cikličnosti preferencija. Ona obesmišljava proceduru glasanja jer nije moguće jednoznačno odrediti pobjedničku opciju.

Sušтина Blekovog doprinosa se sastoji u tome što je pokazao da, u slučaju jednvršnosti skupa individualnih poredaka preferencija, može biti izbegnuta cikličnost društvenog poretka preferencija i očuvan uslov tranzitivnosti društvenog izbora. Blek je, naime, pokazao da, ako je profil D jednvršan, proizlazi da će Kondorseov pobjednik biti ona alternativa koja je na

1 Prethodna dva pasusa zasnivaju se na: Mladenović 2011, 133.

horizontalnoj osi reprezentovana središnjim vrhom. Jedini dodatni uslov, koji mora da važi, tehničke je prirode i podrazumeva da je broj glasača neparan. Ako je broj glasača neparan, onda će, kao Kondorseov pobednik, biti odabrana alternativa središnjeg glasača (O_3), zato što ona u većinskom glasanju pobeđuje bilo koju drugu opciju, kako sa svoje leve strane, tako i sa svoje desne strane (videti sliku 2).

Slika 2. Alternativa središnjeg glasača kao Kondorseov pobednik (prema: Black 1948, 27)

Na osnovu formalne prezentacije ovog rezultata (Black 1948, 27-28), Erou je dokazao teoremu mogućnosti za jednovršne preferencije (Arrow 1963, 77-79). Za razliku od negativnog rezultata opšte teoreme mogućnosti, ova teorema pokazuje da „ako je ukupan broj alternativa konačan... za svaki individualni poredak koji se može predstaviti jednovršnim preferencijama, metod većinskog odlučivanja dovodi do tranzitivnog poretka preferencija“ (Arrow 1963, 76). Teorema mogućnosti za jednovršne preferencije pokazuje da tranzitivnost društvenog poretka preferencija može da bude očuvana upravo u slučaju različitih individualnih poredaka preferencija. Jedino što uslov jednovršnosti zahteva jeste saglasnost u pogledu dimenzije. Rajker ovu ideju izražava na sledeći način:

„Jednovršnost je važna zato što se može interpretirati na jasan politički način. Ako pretpostavimo jednu političku dimenziju, činjenica da je profil D jednovršan znači da glasači imaju zajedničko viđenje političke situacije, iako se u velikoj meri mogu razlikovati u svojim sudovima. Osoba i može da odabere $D_i = x y z$, a osoba j može da odabere $D_j = z y x$. Uprkos tome, oni se slažu da je x na jednom kraju skale, z na drugom, a y u sredini, što znači da se oni u potpunosti slažu oko toga kako je uređen politički spektar. Upravo ta vrsta saglasnosti je ono što nedostaje u slučaju cikličnosti, jer se osobe ne slažu, ne samo u pogledu vrednosti alternativa, već i oko toga gde se alternative nalaze u političkom prostoru.“ (Riker 1982, 127-128)

Istu ovu ideju Erou je izrazio tvrdnjom da Blekova zamisao jednovršnih preferencija pokazuje kako se individue mogu razlikovati s obzirom na svoj prvi izbor, ali da moraju imati „fundamentalno slične stavove u pogledu klasifikacije alternativa“ (Arrow 1963, 76). Ali time nije rešeno pitanje kako je moguće da ovi stavovi budu fundamentalno slični. Blekovo rešenje pokazuje da je moguće očuvati tranzitivnost društvenog poretka preferencija u slučaju jednovršnih preferencija, ali ne i kako obezbediti da individualni poreci, pa time i čitava dimenzija o kojoj se odlučuje bude jednovršna. S obzirom na to da je reč o nekoj vrsti saglasnosti na metanivou, ne čudi što je Erou rešenje za ovaj problem potražio u pravcu Kantove (I. Kant) filozofije.

Kantovu poddelu na tehničke, pragmatičke i kategoričke imperativne, Erou reinterpreta u kontekstu teorije društvenog izbora. Tehnički imperativ podrazumevao bi neku vrstu racionalnog izbora s obzirom na datu sredinu, što znači izbor najboljih sredstava za dati cilj. Pragmatički imperativ koji se odnosi na zadovoljstvo individue, mogao bi da bude reprezentovan njenim poretkom preferencija. Ovi imperativi su hipotetički zbog kontingentne prirode veze između preferencija i onoga što se preferira. Za razliku od toga, moralni imperativi su kategorički. Erou to interpretira u smislu da oni takođe mogu biti reprezentovani poretkom preferencija, ali su identični za sve individue ukoliko su one u potpunosti racionalne. Kantovsko „carstvo svrha“ u kome svaka individua postupa u skladu sa kategoričkim imperativom predstavljalo bi, zapravo, rešenje za problem paradoksa glasanja jer bi ono garantovalo kako saglasnost oko vrednosti na nižem nivou, tako i vrednosti na metanivou. Međutim, pošto ovo gledište unapred pretpostavlja mogućnost saglasnosti, Erou ga naziva idealističkim:

„Idealističko učenje može biti sumirano tako što bi se reklo da svaka individua ima dva poretka, jedan prema kome se upravlja u svom svakodnevnom delanju i drugi koji bi bio relevantan u određenim idealnim uslovima, a koji je u izvesnom smislu važniji nego prvi poredak. Upravo taj drugi poredak smatra se relevantnim za društveni izbor i pretpostavlja se postojanje potpune jednoglasnosti u pogledu tog važnijeg individualnog poretka.“ (Arrow 1963, 82-83)

Međutim, očigledan nedostatak ovakvog gledišta je u tome što je saglasnost u pogledu vrednosti ili preferencija kako višeg, tako i nižeg reda, unapred pretpostavljena. Problem je što u slučaju pretpostavljene jednoglasnosti, mehanizam demokratskog odlučivanja postaje suvišan. U „carstvu svrha“ nema nikakve potrebe za glasačkim kutijama. Ipak, idealističko gledište bi se moglo prevazići ukoliko bi se pretpostavilo da je moguće postići saglasnost u pogledu vrednosti, kao i vrednosti u pogledu vrednosti, upravo zahvaljujući demokratskom procesu odlučivanja. U ovom kontekstu

termin vrednosti koristimo tako da podrazumeva preferencije ili poredak preferencija, a vrednosti u pogledu vrednosti kao merila koja definišu dimenziju u okviru koje preferencije bivaju raspoređene. Očigledno, idealističko gledište pretpostavlja da kategorički imperativ dovodi do jednoglasnosti u pogledu (idealnog) poretka preferencija, što ujedno podrazumeva i saglasnost u pogledu čitave dimenzije odlučivanja.

Erou s pravom primećuje da bi se takav demokratski proces u velikoj meri razlikovao od onog koji se obično ima u vidu u teoriji društvenog izbora. Ali takav jedan proces mogao bi da objasni pojavu jednovršnih poredaka preferencija, pa time i da ukaže na put izlaska iz paradoksa glasanja i teoreme (ne)mogućnosti. Erou kaže da, u takvom procesu demokratskog odlučivanja, „suštinski problem postaje izbor mehanizma koji bi na najbolji način doveo do saglasnosti pragmatičkog imperativa sa moralnim“ (Arrow 1963, 85). Drugim rečima, trebalo bi da taj mehanizam garantuje mogućnost postizanja saglasnosti ne samo na osnovnom nivou, već i na metanivou. Zato ne čudi što sâm Erou moguće rešenje vidi upravo u proširenju procedure glasanja u pravcu javne rasprave. Argument o mogućnosti postizanja saglasnosti na metanivou, koja bi bila uslov izlaska iz paradoksa glasanja (zahvaljujući jednovršnosti preferencija) i Erouovog problema, podrazumeva, dakle, proširenje procedure demokratskog odlučivanja u pravcu javne deliberacije. Teoretičari deliberativne demokratije, koji obično ne gledaju blagonaklono na teoriju društvenog izbora, previđaju da je upravo Erou izrazio suštinu deliberativnog gledišta kada je napisao:

„Obrana demokratije počiva na argumentu da su slobodna diskusija i izražavanje mišljenja najprikladnije tehnike za dolazak do moralnog imperativa koji je implicitno zajednički za sve. Posmatrano sa ove tačke gledišta, glasanje nije sredstvo uz pomoć koga svaka individua izražava svoj lični interes, već svoje mišljenje o opštoj volji.“ (Arrow 1963, 85)

Moglo bi se reći da je sam Erou, iako je bio naklonjen bazičnoj verziji teorije društvenog izbora koja kao svoj ključni rezultat ima teoremu (ne)mogućnosti, ukazao na put izlaska iz teškoće, koji bi podrazumevao proširenje procedure glasanja u pravcu javne deliberacije. To je smisao njegove tvrdnje da odgovarajući mehanizam društvenog izbora treba da uskladi pragmatički imperativ (koji biva izražen individualnim porecima preferencija) sa moralnim ili kategoričkim imperativom (koji podrazumeva definisanje vrednosti u pogledu vrednosti ili preferencije u pogledu preferencija u procesu javne deliberacije). Upravo zbog toga glasanje, posmatrano u tom kontekstu, nije naprosto izražavanje ličnog interesa, već i onoga što je dobro za društvo gledano u celini. Rajker je došao do sličnih zaključaka koji proizlaze iz povezivanja pravca istraživanja koji je Erou sugerisao sa Blekovom idejom jednovršnosti:

„Ukoliko zahvaljujući diskusiji, debati, građanskom obrazovanju i političkoj socijalizaciji, glasači imaju zajedničko gledište u vezi sa političkom dimenzijom (kao u slučaju jednovršnosti), onda je osiguran ishod koji je tranzitivan. Dakle, ako je društvo u tom smislu homogeno, obično će postojati Kondorseov pobednik, barem kada je reč o *manje značajnim* problemima. Ta činjenica neće sprečiti građanski rat, ali će barem učiniti da on ima smisla.“ (Riker 1982, 128)

Uprkos tome što, pomalo iznenađujuće, ključne argumente u prilog proširenja procedure glasanja u pravcu demokratske deliberacije, koja treba da obezbedi jednovršnost u pogledu dimenzije odlučivanja, pronalazimo kod teoretičara koji su privrženi bazičnoj verziji teorije društvenog izbora, izvođenje daljih implikacija iz ovakvog jednog gledišta u pravcu deliberativne demokratije znatno je novijeg datuma. U jednom od skorijih pokušaja u tom pravcu, Kristijan List (C. List) je čitavu problematiku redefinisao iz deliberativno-demokratske perspektive u terminima supstantivne saglasnosti i metasaglasnosti. Supstantivna saglasnost podrazumeva jednoglasnost u pogledu poretka preferencija. U skladu sa terminologijom koju smo usvojili, ona se može nazvati i saglasnošću prvog reda. List smatra da ideja o transformaciji preferencija kroz diskusiju koja je karakteristična za teoriju deliberativne demokratije obično ide u pravcu postizanja saglasnosti prvog reda. Međutim, on takođe smatra da je mogućnost postizanja konsenzusa u pogledu preferencija prvog reda krajnje nerealistična pretpostavka.

Zato ne čudi što tvrdi da se ključni doprinos deliberativne demokratije sastoji u obezbeđivanju metasaglasnosti. On kaže da „dve ili više individua postižu metasaglasnost u onoj meri u kojoj se slažu oko zajedničke problemske dimenzije u čijim terminima problem treba da bude konceptualizovan, odnosno preferencije racionalizovane“ (List 2007, 68; videti takođe: List 2002, 73). Pod zajedničkom problemskom dimenzijom List, zapravo, podrazumeva saglasnost u pogledu dimenzije u smislu jednovršnosti. On smatra da metasaglasnost može da implicira jednovršnost. Naime, ako se individue slažu oko problemske dimenzije i njihovi poreci preferencija bivaju usklađeni sa tom dimenzijom, onda će skup individualnih poredaka preferencija zadovoljavati uslov jednovršnosti. Pošto je ovaj uslov formalne prirode, List smatra da je jednovršnost logički slabija od metasaglasnosti. Naime, individue mogu slučajno da imaju jednovršne poretke preferencija, bez obzira na to što ih nisu konceptualizovale i racionalizovale u skladu sa zajedničkom problemskom dimenzijom (List 2002, 73).

Ključni zadatak javne deliberacije, iz ove perspektive, jeste obezbeđivanje metasaglasnosti. Sasvim je u skladu sa ovim gledištem da se preferencije prvog reda razlikuju. Videli smo da zamisao jednovršnosti predstavlja

rešenje za paradoks glasanja, ali i put za izlazak iz teoreme (ne)mogućnosti, upravo zato što pretpostavka pluraliteta preferencija ili vrednosti biva očuvana. S obzirom na to da metasaglasnost može da implicira jednovršnost, za rešenje problema društvenog izbora, procedura javne deliberacije može biti od pomoći ako upravo ona omogućava postizanje takve vrste saglasnosti. Ranije smo videli da u slučaju jednovršnosti skupa preferencija paradoks glasanja iščezava, što otvara put za izlazak iz problema koji predstavlja teorema (ne)mogućnosti. Međutim, ključno pitanje, koje je ostalo nerešeno, bilo je kako doći do jednovršnog skupa preferencija.

List smatra da koncepcija deliberativne demokratije nudi odgovor. Ovaj odgovor pretpostavlja sledeće tri stvari: 1. javna deliberacija dovodi do toga da građani identifikuju zajedničku problemsku dimenziju u čijim terminima će konceptualizovati odluku o kojoj je reč,² 2. u okviru date problemske dimenzije, javna deliberacija dovešće do saglasnosti u pogledu toga kako alternative treba da budu raspoređene sa leve i desne strane alternative koja se najviše preferira s obzirom na tu problemsku dimenziju, i 3. jednom kada je utvrđena relevantnost problemske dimenzije i način na koji svaki poredak preferencija u okviru te dimenzije može biti grafički predstavljen u skladu sa zahtevom jednovršnosti, javna deliberacija dovešće do toga da svaka individua odredi alternativu koju u najvećoj meri preferira (ili „vrh poretka preferencija“), dok će ostale alternative biti udaljenije sa leve i desne strane u onoj meri u kojoj se manje preferiraju (Videti: List 2002, 74).

Za ova tri stava List kaže da oni redom treba da ukažu na rešenja normativnog pitanja, faktičkog pitanja i pitanja racionalnosti. Naime, konceptualizacija problemske dimenzije je očigledno normativan problem. List navodi sledeći primer. Da li će se neki problem definisati u terminima ekonomskog razvoja ili zaštite životne sredine nije empirijsko pitanje. On podrazumeva precizno definisanje adekvatnog normativnog okvira u čijim granicama mogu biti razmatrani konkretni problemi razvoja, očuvanja životne sredine itd. Iako je prethodno stipulirano da javna deliberacija doprinosi definisanju zajedničke problemske dimenzije, List ukazuje na to da je postizanje saglasnosti u pogledu problemske dimenzije čak i u uslovima javne deliberacije prilično zahtevan zadatak. U tom pogledu on smatra da je ispunjenje tog zadatka znatno zahtevnije od druga dva. Dodatnu teškoću, po Listovom shvatanju, predstavlja to što ne postoji nekakva univerzalna lista vrednosti, već da te liste variraju od društva do društva, kao i u skladu sa istorijskim, demografskim i ideološkim faktorima.

2 Izraz *grupna deliberacija* koji List koristi zamenjen je izrazom *javna deliberacija*.

Jednom kada je definisana problemska dimenzija i dalje ostaje problem kako će alternative biti raspoređene u okviru nje u skladu sa zahtevom jednovršnosti. List smatra da je način na koji će one biti raspoređene zapravo empirijsko pitanje. Na primer, ako je problemska dimenzija definisana u vidu kompromisa između ekonomskog razvoja i zaštite životne sredine, empirijsko je pitanje da li će određena alternativa biti viđena tako da doprinosi ekonomskom razvoju, očuvanju životne sredine itd. Zadatak javne deliberacije jeste da iznese na videlo ove karakteristike i time omogući učesnicima u raspravi da na adekvatan način formiraju svoje poretke preferencija s obzirom na problemsku dimenziju. List smatra da ovaj zadatak nije naročito zahtevan. Drugim rečima, za očekivati je da će se ljudi pre složiti u pogledu empirijskih, nego normativnih pitanja.

Konačno, treći stav odnosi se na pitanje racionalnosti, jer jednom kada je određena problemska dimenzija, ostaje problem da se odredi ona alternativa koja se u najvećoj meri preferira, kao i da raspored ostalih alternativa sa leve i desne strane bude adekvatan. List smatra da javna deliberacija podstiče racionalnost individua, što znači da će one, jednom kada su rešena normativna i empirijska pitanja, imati poredak preferencija koji je u skladu sa tim zahtevom. Treba dodati da se ovde pod zahtevom racionalnosti podrazumeva koherentan skup preferencija koji je u skladu sa uslovom jednovršnosti.

Kao što je već nagovešteno, čak i ako pretpostavimo da druga dva zahteva mogu da budu zadovoljena, javlja se problem kako postići saglasnost u pogledu problemske dimenzije, odnosno kako rešiti normativno pitanje. Moglo bi se reći da je ovo normativni problem za one koji učestvuju u procesu javne deliberacije. Međutim, ako stvari postavimo iz perspektive posmatrača, List smatra da rešenje ovog problema po svojoj prirodi nije normativno, već empirijsko, odnosno da ono „ne može biti dato čisto teorijskim putem“ (List 2002, 75). Pozivajući se na eksperimente u vezi sa „deliberativnim izjašnjavanjima“ (*deliberative polls*), List zaključuje kako oni pokazuju da proces javne deliberacije doprinosi postizanju veće saglasnosti u pogledu problemske dimenzije.³

Procedura deliberativnog izjašnjavanja je sledeća. Najpre se slučajnim uzorkom odabere oko 500 građana koji su reprezentativni za populaciju, ili, preciznije rečeno, biračko telo gledano u celini. Ovi građani najpre popunjavaju upitnik, a potom bivaju intervjuisani u vezi sa opštim znanjem vezanim za problem koji će biti predmet deliberativnog razmatranja, kao i preferencijama u pogledu mogućih opcija za rešenje problema. Nakon toga bivaju pozvani da učestvuju u dvodnevnoj javnoj deliberaciji. Pre učešća u procesu javne deliberacije njima se šalje informativni materijal iz koga

3 List, Luskin, Fishkin and McLean 2006.

se mogu steći dodatna saznanja u vezi sa problemom koji će biti predmet rasprave. Sama procedura javne deliberacije podrazumeva raspravu u okviru grupa od po 15 nasumično odabranih građana i plenarne sesije na kojima se okuplja svih 500 učesnika, i na kojima se mogu postavljati pitanja kako političarima, tako i ekspertima za datu oblast. Obično se rasprava prvo odvija u manjim grupama, potom u okviru plenarne sesije i najzad ponovo u manjim grupama. Nakon dva dana javne deliberacije građani popunjavaju upitnik koji je identičan onome koji su popunili na početku čitavog procesa. Čitav proces biva snimljen i sažetak biva emitovan na nekom od TV kanala.

List i kolege su na osnovu devet deliberativnih izjašnjenja koja su obuhvatala rangiranje preferencija testirali hipotezu da javna deliberacija podstiče jednovršnost (List, Luskin, Fishkin and McLean 2006). Oni su, zapravo, pošli od nešto realističnije pretpostavke da javna deliberacija omogućava približavanje jednovršnosti. Približavanje jednovršnosti ima sledeći smisao: jednovršnost je dovoljan uslov za rešenje paradoksa glasanja i Erouov problem, ali nije i nužan uslov. Naime, može biti dovoljna i približna jednovršnost. Zamislimo da se biračko telo sastoji od pet individua, od kojih četiri imaju jednovršne poretke preferencija, a poredak preferencija pete osobe nije jednovršan. Zamisao približavanja jednovršnosti kaže da uprkos tome što skup N individua ne mora da bude jednovršan, može postojati potprofil M , koji se sastoji od podskupa individua čiji su poreci preferencija jednovršni. U prethodnom primeru najveći podskup M skupa od pet osoba sastojao bi se od četiri osobe. Suština približavanja jednovršnosti sastoji se u tome da što je veći podskup M , to je veća verovatnoća da će profil preferencija biti jednovršan.

Približavanje jednovršnosti može se kvantifikovati na sledeći način: ako se sa n obeleži broj individua, a sa m veličina najvećeg podskupa M , iz datog skupa N , onda se približna jednovršnost formalno može odrediti formulom $S = m/n$. U slučaju jednovršnog profila preferencija, pošto je $M = N$, to znači i da je $S = 1$. Ključno pitanje je da li približna jednovršnost takođe omogućava da se izbegne problem cikličnosti preferencija. U prethodnom primeru, s obzirom na to da četiri od pet osoba imaju jednovršne poretke preferencija, $S = 0,8$ što znači da postoji velika verovatnoća da se izbegne cikličnost preferencija. To znači da je za bilo koji prag ($0 < \alpha < 1$) moguće odrediti verovatnoću da će biti izabrana porednička opcija. Što je prag veći, to je veća i verovatnoća da će porednička opcija biti izabrana. Ova ideja se može izraziti tako što bi se reklo da „što je veća približnost jednovršnosti, to je manja verovatnoća cikličnosti“ (List, Luskin, Fishkin and McLean 2006: 7).

Osnovna hipoteza od koje ovi autori polaze jeste, dakle, da procedura javne deliberacije ima tendenciju da poveća približavanje jednovrš-

nosti. Dodatne hipoteze su da se stopa povećanja jednovršnosti zaustavlja i postaje neznatna u slučaju visokog stepena deliberacije i da je najveće približavanje jednovršnosti kod onih ljudi koji najefektivnije učestvuju u javnoj deliberaciji, odnosno najviše uče i razmišljaju. Kako bi bilo olakšano testiranje prve dodatne hipoteze ona se može preformulisati tako da glasi da je efekat javne deliberacije manji u slučaju jako važnih, nego manje važnih tema. To je zato što se u slučaju jako važnih tema unapred može pretpostaviti visok stepen prethodne deliberacije. Na osnovu devet eksperimenata sa deliberativnim izjašnjavanjem, koji su obuhvatali teme od nacionalnog značaja koje su prethodno bile predmet široke javne debate i teme vezane za regionalne probleme o kojima ranije uopšte nije bilo raspravljano, autori su potvrdili prvu dodatnu hipotezu da je efekat javne deliberacije veliki u slučaju manje važnih tema ili onih tema koje prethodno nisu bile predmet široke javne debate. U ovim slučajevima uočljiv je znatan porast približavanja jednovršnosti. Međutim, na osnovu datih deliberativnih izjašnjavanja takođe je potvrđena i druga dodatna hipoteza koja podrazumeva da procedura javne deliberacije utiče na postizanje većeg stepena jednovršnosti kod onih osoba koje na refleksivan način pristupaju preispitivanju svojih poredaka preferencija i verovanja. Potvrda ove druge hipoteze je konzistentna sa ranijim nalazima u pogledu deliberativnog izjašnjavanja da javna deliberacija doprinosi refleksivnom preispitivanju sirovih preferencija i prethodnih verovanja. Ekerman (B. Ackerman) i Fiškin (J. S. Fishkin) na sledeći način sumiraju rezultate ispitivanja mogućnosti da javna deliberacija doprinosi približavanju jednovršnosti:

„Postoji li metod koji neka grupa može da koristi kako bi izbegla cikličnost glasanja, a koji dovodi do saglasnosti koja omogućava da suprotstavljene opcije na odgovarajući način budu raspoređene unutar jedne dimenzije vrednosti? Upravo tu deliberacija i diskusija dobijaju značaj u argumentu. Raspravljajući o određenim temama, grupa ne mora da dođe do jasnog izbora politike. Ali ona može razumeti šta je to oko čega postoji neslaganje u meri koja joj omogućava da rasporedi svoje izbore unutar zajedničkog merila vrednovanja. Za ovu mogućnost, koju je i Rajker uočio, deliberativno izjašnjavanje (DP) obezbeđuje empirijski način testiranja predložene hipoteze. Do sada smo koristili pitanja sa rangiranjima (prvi izbor, drugi izbor, treći izbor itd.) u deset deliberativnih izjašnjavanja. Njihova analiza ukazuje da deliberacija povećava stepen strukturiranosti preferencija, njihovu konvergenciju ka zajedničkom merilu procene, pa čak i jedinstvenom rešenju u pogledu izbora politike. Time je utvrđeno postojanje veoma značajne relacije između deliberacije i povećanja procenta uzorka u okviru koga su sve opcije raspoređene unutar jedne dimenzije vrednovanja. Što je veći procenat uzorka, to je manja verovatnoća cikličnosti... To je dovoljno da se minimizira rizik kondorseovske cikličnosti koju

ističe teorija društvenog izbora. Zapravo rizik je mnogo veći ukoliko se u obzir uzmu preferencije koje su zabeležene u vreme popunjavanja prvog upitnika bez mnogo razmišljanja i dodatnih informacija.“ (Ackerman and Fishkin 2004, 58-59)

Pored potvrde doprinosa javne deliberacije za postizanje metasaglasnosti i približavanje jednovršnosti, postavlja se, ipak, pitanje zašto bi se tako lako odustalo od mogućnosti teorijskih rešenja koja idu u istom smeru. Drugim rečima, List je propustio da pokaže da je stav o mogućnosti metasaglasnosti ne samo empirijski, već i normativno adekvatan. Čini se da postoje dva problema koji stoje na putu ovakvog teorijskog rešenja iz perspektive za koju se List zalaže. Prvi se odnosi na to da je domen normativnosti u njegovom gledištu prilično sužen. Jedna šira perspektiva trebalo bi da pokaže koji normativni zahtevi vezani za samu deliberativnu proceduru treba da budu zadovoljeni kako bi se moglo očekivati postizanje metasaglasnosti. Iako deliberativna izjašnjavanja potvrđuju hipotezu o približavanju jednovršnosti, treba imati u vidu da uslovi u kojima se ovi eksperimenti odvijaju ne zadovoljavaju u potpunosti normativne zahteve za proceduru javne deliberacije koji se obično pretpostavljaju u teoriji deliberativne demokratije (karakteristični uslovi jesu uslovi slobode, jednakosti i razločnosti).⁴

Drugi problem vezan je za isuviše usko shvatanje racionalnosti, kao i to što List poput mnoštva drugih autora, ispušta iz vida konkretan mehanizam koji doprinosi transformaciji preferencija, bilo višeg ili nižeg reda. Naime, List racionalnost shvata po modelu koherentnog skupa preferencija, dok s druge strane pretpostavlja da proces javne deliberacije sam po sebi dovodi do napretka ka postizanju saglasnosti. Međutim, ovakvo shvatanje teško može da funkcioniše ukoliko se ne uvede pretpostavka refleksivne racionalnosti, kao mehanizam racionalnog menjanja preferencija. Već sama mogućnost pravljenja razlike između metasaglasnosti i supstantivne saglasnosti, kako su one koncipirane, implicitno podrazumeva da su individue refleksivno racionalne tj. da one same mogu da naprave razliku između ovih dimenzija i revidiraju svoja stanovišta unutar njih. Ovaj propust u Listovom određenju racionalnosti je utoliko čudniji što deliberativna izjašnjavanja predstavljaju dodatnu potvrdu u pogledu pretpostavke refleksivne racionalnosti. Za razliku od klasičnog ispitivanja javnog mnjenja koje se uglavnom odnosi na sirove preferencije, osnovna zamisao deliberativnog izjašnjavanja jeste ispitivanje da li i u kojoj meri javna deliberacija dovodi do formiranja rafiniranih preferencija. Isto tako, deliberativno izjašnjavanje treba da pokaže u kojoj meri ljudi menjaju svoje mišljenje na

4 Za detaljniju diskusiju o normativnim zahtevima vezanim za proceduru javne deliberacije videti: Mladenović 2011.

osnovu informacija koje dobijaju u proceduri javne deliberacije. Drugim rečima, eksperiment deliberativnog izjašnjavanja trebao bi da pokaže da javna deliberacija podstiče kognitivne refleksivne procese koji dovode do transformacije preferencija i revidiranja verovanja u svetlu novih informacija. Fiškin i njegovi saradnici u jednom ranijem tekstu kažu da je „deliberativno izjašnjavanje inovativno sredstvo za ispitivanje i komunikaciju masovnih preferencija, ne onakvih kakve jesu, već onakvih kakve bi bile u svetlu potpunijih informacija i refleksije“ (Luskin, Fishkin and Jowell 2002, 459).

Već su rezultati prvog eksperimenta, koji je sproveden 1994. godine u Mančesteru, u Velikoj Britaniji, sa temom smanjenja stope kriminaliteta, pokazali da zahvaljujući javnoj deliberaciji dolazi do značajne transformacije preferencija, kao i znatnog povećanja stepena informisanosti građana (Luskin, Fishkin and Jowell 2002, 466-476). Na osnovu upoređivanja pre-deliberativnih i postdeliberativnih upitnika ustanovljeno je da je došlo do promene preferencija u pogledu 2/3 podtema vezanih za smanjenje stope kriminaliteta koje su bile sastavni deo upitnika, ali i javne rasprave tokom dvodnevog trajanja deliberativnog izjašnjavanja. Procenat tačnih odgovora vezanih za opštu informisanost u vezi sa temom rasprave porastao je za 9,7 %, odnosno sa 52 % u pre-deliberativnom periodu na 61,7 % u post-deliberativnom izjašnjavanju. Ovi rezultati mogu se smatrati potvrdom hipoteze da javna deliberacija podstiče refleksivnu racionalnost individua.

U ovom radu pošli smo od Erouove teoreme mogućnosti koja postavlja značajan problem pred normativnu teoriju demokratije. Naše istraživanje pokazalo je da ovaj problem može biti rešen ukoliko se procedura glasanja dopuni procedurom javne deliberacije. Suštinski doprinos ovakve jedne kompleksnije procedure odlučivanja ogleda se u tome što je na njenim osnovama moguće obezbediti metasaglasnost koja potom obezbeđuje koherentan društveni izbor uz očuvanje ostalih uslova koji garantuju da su sami izbori fer i slobodni. Očigledno, prvenstvena uloga ovog argumenta jeste da se ponudi normativno opravdanje demokratskog odlučivanja, koje je Erouova teorema u velikoj meri dovela u pitanje. Međutim, uprkos značaju ove normativne dimenzije, nastojali smo takođe da ispitamo u kojoj meri se može pronaći empirijska potvrda za postizanje metasaglasnosti na deliberativnim osnovama. Premda postoji određena empirijska potvrda da javna deliberacija doprinosi postizanju metasaglasnosti koja se zasniva na eksperimentima sa deliberativnim izjašnjavanjem, zaključili smo da je potrebno da u budućim istraživanjima normativna i empirijska dimenzija budu dovedene u još bližu vezu kako bi adekvatnije bili testirani dometi deliberativno-demokratskog institucionalnog dizajna.

LITERATURA

- Ackerman, Bruce and James S. Fishkin. 2004. *Deliberation Day*. New Haven and London: Yale University Press.
- Arrow, Kenneth J. 1963. *Social Choice and Individual Values*. New York: John Wiley & Sons.
- Black, Duncan. 1948. „On the Rationale of Group Decision-Making“ *The Journal of Political Economy* 56 (1): 23-34.
- Coleman, Jules and John Ferejohn. 1986. „Democracy and Social Choice“ *Ethics* 97 (1): 6-25.
- List, Christian. 2002. „Two Concepts of Agreement“ *The Good Society* 11 (1): 72-79.
- List, Christian. 2007. „Deliberation and Agreement“, In ed. Rosenberg, Shawn W. *Deliberation, Participation and Democracy: Can the People Govern?* Houndmills and New York: Palgrave Macmillan.
- List, Christian, Luskin, Robert C., Fishkin James S., and Iain McLean. 2006. „Deliberation, Single-Peakedness, and the Possibility of Meaningful Democracy: Evidence from Deliberative Polls“. PSPE working papers, 01-2006. Department of Government, London School of Economics and Political Science, London, UK.
- Luskin, Robert C., Fishkin James S. and Roger Jowell. 2002. „Considered Opinions: Deliberative Polling in Britain“ *British Journal of Political Science* 32 (3): 455-487.
- Mladenović, Ivan. 2011. „Deliberativno rešenje za problem društvenog izbora“ *Filozofija i društvo* 22 (1): 123-142.
- Riker, William H. 1982. *Liberalism Against Populism: A Confrontation between the Theory of Democracy and the Theory of Social Choice*. San Francisco: W. H. Freeman & Co.

SUMMARY

DELIBERATIVE DEMOCRACY AND META-AGREEMENT

The social choice theory presents a significant challenge to democratic theory. Arrow's impossibility theorem shows that it is not possible for some normative conditions – regarding the voting procedure guaranteeing its fairness and that the outcome of voting be coherent – to be satisfied at the same time. This brings into question normative justification of democracy to the degree to which it is based on the voting procedure. The single-peakedness condition was proposed as one of the possible ways to solve the Arrow's problem. In this paper we will explore to what extent the conception of deliberative democracy may contribute to achievement of single-peakedness which subsequently guarantees coherent social choice. In this context we will particularly explore the thesis that public deliberation leads to meta-agreement which might subsequently imply single-peakedness. We approach this thesis by probing its empirical and normative adequacy.

KEY WORDS: social choice theory, deliberative democracy, voting, meta-agreement, deliberative polls

PREGLEDNI ČLANAK
UDC 323.1:316.42
327:323.1
341.21

VANJSKA POLITIKA MALIH DRŽAVA – NORMATIVNA MOĆ KAO FAKTOR UTJECAJA U MEĐUNARODNIM ODNOSIMA¹

Dana Luša
Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti

Petra Mijić
Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti

SAŽETAK

Međunarodni odnosi, kao disciplina političke znanosti, samo su djelomice države smatrali glavnim subjektima budući da su se zapravo usmjeravali ponajprije na odnos i pozicioniranje velikih država u međunarodnoj zajednici. Male su države ostale na marginama znanstvenog interesa, ograničene različitim kvantitativnim i kvalitativnim determinantama, sposobnostima utjecaja i projiciranja moći u međunarodnim odnosima, te kao svojevrsne figure na šahovskoj ploči na kojoj iza glavnih poteza stoje velike sile. Ostvarivanjem jednog od najvažnijih ciljeva vanjske politike članstvom u NATO-u 2009. godine te neposredno prije ulaska u Europsku uniju u srpnju 2013. godine, Hrvatska je suočena s potrebom redefiniranja prioriteta vanjske politike, vodeći se pritom prednostima i ograničenjima položaja male države u međunarodnoj zajednici. U tom smjeru autori nastoje demarginalizirati znanstveni diskurs o malim državama usmjerujući se na sljedeće aspekte: (1) definiranje malih država i njihovo pozicioniranje u međunarodnoj zajednici (2) analizu vanjske politike malih država (3) istraživanje multilateralizma (povezivanja u saveze i regionalnog integriranja kao najučestalijih vanjskopolitičkih strategija malih država) (4) teorijsku analizu normativne moći kao faktora vanjskopolitičkog utjecaja malih država, te (5) na primjerima nordijskih država demonstrirati kako male države putem prenošenja normi povećavaju svoj utjecaj u međunarodnim

1 Rad se temelji na istraživanju koje je Petra Mijić uz mentorstvo dr.sc. Dane Luša provela za svoj diplomski rad „Vanjska politika malih država: slučaj Islanda“ koji je obranila na Sveučilištu u Zagrebu, na Fakultetu političkih znanosti

odnosima, dajući istodobno smjernice za mogućnosti djelovanja Hrvatske kao buduće male članice EU-a.

KLJUČNE REČI: male država, vanjska politika, normativna moć, Sjeverna dimenzija

UVOD

Dvadeseto je stoljeće malih država. Razdoblje je to u kojem se broj država multiplicirao na više od 200 u svijetu i 40 u Europi, od kojih polovina broji manje od 5 milijuna stanovnika. Povijesno, egzistiranje država u međunarodnoj zajednici analizirano je u većoj mjeri kroz interpretaciju djelovanja velikih država, dok su se male pozicionirale u njihovoj sjeni na marginama znanstvenog interesa, ograničene nesposobnošću aktivnog utjecaja te djelujući reaktivno u međunarodnim odnosima. Tomu svjedoči i Melijanski dijalog kroz formulaciju kako „snažni čine ono što žele, a slabi ono što moraju“, čime je zapravo već prije 2 500 godina determiniran status malih država (Neumann, Gstöhl 2004, 14). Parafraziramo li Georgea Orwella „sve države su jednake, ali su neke jednakije od drugih“.

Pozivajući se na sposobnosti i resurse, Walt smatra kako velike države stvaraju saveze i održavaju ih, dok su u većini slučajeva male države tretirane kao objekti međunarodnih odnosa (Walt 1990). Kako su države kroz povijest svoju nezavisnost dugovale balansiraju ili jednoj zaštitničkoj sili, mnogi su predlagali da se Morgenthauovo djelo *Politics Among Nations* preimenuje u *Politics Among Great Nations* (Ibid, 14-17). Potrebu za proučavanjem utjecaja malih država u međunarodnim odnosima slikovito je opisao i Keohane istaknuvši da „ako Liliputanci mogu svezati Gulivera ili ga prisiliti da se bori za njih, moraju biti proučavani kao i divovi“ (Keohane 1969, 310).

Spomenuta je misao *spiritus movens* članka. Naime, kroz povijest su se međunarodni odnosi percipirali kao odnosi između velikih država s obzirom na njihovo proaktivno vanjskopolitičko djelovanje, kao i smanjenu osjetljivost na podražaje same strukture međunarodnih odnosa. U recentnoj prošlosti takve odrednice manifestirale su se kroz hladnoratovsku zaoštrenost determiniranu djelovanjem dviju supersila, kao i nastojanje velikih sila za izazivanjem američkog unipolarizma u posthladnoratovskom svijetu. Male države promatrane su ponajprije kroz realističke leće pozivanja na materijalne resurse, što je dovelo do njihova zanemarivanja u literaturi. Nadalje, ne postoji jedinstvena definicija malih država, njihova vanjska politika analizira se kroz sintagmu „malo je opasno“ (*small is dangerous*) u smislu nedostatnih kapaciteta, priklanjanja strategijama velikih sila, prihvaćanja već poduzetih rješenja, uključivanja u saveze i regionalnog integriranja s ciljem zaštite od prijetnji, preuzimanja postojećih normi

i politika te korištenja resursa velikih država. Ovim se člankom uz uvažavanje svih objektivnih ograničenja njihova vanjskopolitičkog djelovanja, daje prioritet sintagmi „malo je lijepo“ (*small is beautiful*) naglašavajući utjecaj malih država u međunarodnom sistemu, prednosti njihove veličine u administrativnom i kohezijskom smislu, mogućnosti profiliranja u određenim područjima kroz stvaranje normi i njihovo prenošenje na razinu međunarodne zajednice. Upravo takva percepcija malih država kao subjekata koji djeluju izvan svojih kvantitativno determiniranih mogućnosti predmet je analize.

U članku se polazi od hipoteze kako male države unatoč limitiranim resursima mogu ostvariti određen utjecaj u međunarodnim odnosima pozicionirajući se kao normativna sila (istodobno promovirajući nacionalne interese) na razini međunarodne zajednice kroz sljedeće korake: identifikaciju interesa i sužavanje prioriteta, definiranje ciljeva, investiranje u potrebne materijalne i nematerijalne resurse, sposobnost izbora niše u okviru koje razvijaju norme kao „instrumente“ vanjske politike, zagovaranje normi kroz diplomaciju, izgradnju koalicija i sposobnosti te u konačnici nalaženjem institucionalnog okvira za održavanje i daljnji razvoj normi.

RAZVOJ STUDIJA MALIH DRŽAVA U MEĐUNARODNIM ODNOSIMA

Literatura međunarodnih odnosa tradicionalno se bavi velikim državama, čime je pridonijela parcijalnom proučavanju država kao glavnih subjekata. Spomenuto uvelike odražava činjenicu dominacije velikih država u europskom sistemu 19. stoljeća kad su okupljajući se na kongresima ispisivale međunarodno pravo i krojile međunarodne odnose. Kako su iz takvih formi proizašli dokumenti s pravnom snagom, velika sila (*Great Power*) postala je svojevrsnom pravnom kategorijom (Neumann, Gstöhl 2004). Naime, kongres je označavao interakciju država s ciljem upravljanja sistemom, a upravo je takva diplomacija bila temeljna odrednica europske politike do 1848. godine te relevantna za razdoblje do Prvoga svjetskog rata (Holbraad 1971). Semantički isto potvrđuje i činjenica kako se do 20. stoljeća u svim europskim jezicima za države koristio izraz sila (engleski *power*, francuski *puissance*, njemački *Macht*, španjolski *poder*) (Neumann, Gstöhl, 2004). Nakon Prvoga svjetskog rata i stvaranja Lige naroda omogućeni su uvjeti za jačanje malih država s obzirom na liberalnu percepciju međunarodnog prava i multilateralnih organizacija kao onih od najveće važnosti za spomenute subjekte. No, početkom Drugoga svjetskog rata realistička teorija i sigurnosne studije vraćaju se na pijedestal teorijskog tretiranja međunarodne zbilje te su, unatoč velikom broju, male države bile predmetom

analize ograničenog broja studija (Höll 1983b,15). Stoga se tek kasnih pedesetih i ranih šezdesetih godina 20. stoljeća detektira početak teorijskog proučavanja malih država, koje je u velikoj mjeri bilo usmjereno na pitanja preživljavanja u sjeni velikih; da bi se kao posebna kategorija istraživanja profiliralo sedamdesetih godina, istodobno s procesom dekolonijalizacije, kad na međunarodnu scenu stupaju brojne male države.²

Christmas-Møller ističe kako proučavanje malih država nikada nije bio moderan pristup koji je privlačio pozornost velikih znanstvenika discipline (Christmas-Møller 1983, 3). Treba ipak naglasiti kako su osamdesetih godina s jačanjem neoliberalnog institucionalizma, koji je počeo izazivati dominaciju neorealizma i sigurnosnih studija (naglašavanjem ekonomskih pitanja, uloge međunarodnih institucija i apsolutne moći), postavljeni temelji za jačanje interesa za proučavanje malih država. One su, oslanjajući se na vještu diplomaciju i djelovanje u okviru međunarodnih organizacija, mogle ostvariti određeni utjecaj. Potom su krajem osamdesetih uslijedile tektonske promjene u međunarodnoj zajednici praćene novim izazovima sigurnosti koje su oslabile tvrdnje o veličini država i njihovim implikacijama popularne šezdesetih godina (Kirt, Waschkuhn 2001b, 23-25). Nadalje, s porastom modernih informacijskih tehnologija i postupnim uklanjanjem trgovinskih barijera u kontekstu globalizacije, kao i jačanjem regionalnih integracija, razvijalo se istraživanje vanjskih politika malih država. Krajem hladnog rata započinje i proces jačanja regionalnih integracija koje su obuhvaćale sve veći broj malih država nastalih u Srednjoj i Istočnoj Europi, što je poticalo interes za daljnji razvoj studija³ (Thorhallsson, Wivel 2000). S promjenama u međunarodnoj zajednici sve više jača socijalni konstruktivizam koji, pozivanjem na zajedničke vrijednosti, ideale i norme, otvara mnogo više prostora za proučavanje malih država i njihova utjecaja putem „meke moći“ (soft power) na međunarodnu zajednicu. No, s druge strane raspadom Sovjetskog Saveza primjetna je „okupa-

2 U tom razdoblju profilirali su se sljedeći autori: Robert L. Rothstein (1966), „Alignment, Nonalignment, and Small Powers: 1945-1965“; David Vital (1967), „The Inequality of States: A Study of Small Power in International Relations“, Annette Baker Fox (1969), „Small States in the International System, 1919-1969“, Robert O. Kohane (1969), „Lilliputians' Dilemmas: Small States in International Politics“, Maurice A. East (1973), „Size and Foreign Policy Behaviour: A Test of Two Models“.

3 U prva dva desetljeća nakon hladnog rata jača znanstveno zanimanje za djelovanje malih država kroz regionalno integriranje u obliku kontribucije sljedećih autora: Laurent Goetschel, (ed.) (1998), *Small States inside and outside the European Union: Interests and Policies*; Laurent Goetschel (2000), *Small States and the Common Foreign and Security Policy (CFSP) of the EU: A Comparative Analysis*, Anders Wivel (2005), „The Security Challenge of Small EU Member States: Interests, Identity and the Development of the EU as a Security Actor“, Clive Archer and Neill Nugent (2006), „Introduction: Does the Size of Member States Matter in the European Union“; Baldur Thorhallsson and Anders Wivel (2006), „Small States in the European Union: What Do We Know and What We Would Like to Know?“.

cija“ literature globalizacijom, u kojoj veličina jamči ultimativno spasenje, što je vodilo usmjeravanju na političko preživljavanje malih država (Jazbec 2001).

Iz kronološkog su pregleda očite povijesne disonancije u istraživanju malih država, što je rezultiralo brojnim neslaganjima i parcijalnim pristupima državama kao subjektima. Time je znanost međunarodnih odnosa, čija je osnovna zadaća u dinamici svjetskih kretanja pronaći one osnovne kategorije, zakonitosti i tendencije koje određuju razvoj i odrediti osnovne činitelje uz čiju se pomoć isti ostvaruje (Vukadinović, 2004: 16), osiromašena. Zaključno kao tri ključna aspekta za razvoj akademskog interesa za male države ističu se porast njihova broja u 20. stoljeću, uspješnost i prenošenje normi ponajprije na europsku razinu te rast svjesnosti o ulozi veličine u ljudskim organizacijama (Katzenstein 1991).

DEFINIRANJE MALIH DRŽAVA I NJIHOVA ULOGA U MEĐUNARODNIM ODNOSIMA

S obzirom na usporeni razvoj studija malih država (ali i kompleksnost problema manifestiranu kroz brojnost parametara njihove karakterizacije) ne postoji suglasnost oko njihove definicije. Neki autori (Neumann, Gstöhl, 2004, 14-16) posve simplificiraju odnose uvodeći negativnu definiciju, tj. definirajući ih onime što nisu. Posljedično, male bi se države mogle okarakterizirati kao sve one koje nisu velike. Međutim, time se otvara kompleksan problem razlikovanja malih, velikih, srednjih i mikrodržava u međunarodnim odnosima.

U analizama su korišteni kvalitativni ili subjektivni te kvantitativni ili objektivni pokazatelji čija partikularnost ili interakcija nije rezultirala jasno određenim mjerilima, kao ni prevladavanjem apsolutne ili relativne definicije malih država. Kvantitativni pristup definira države na osnovi mjerljivih kriterija od kojih su najčešće korišteni veličina populacije, potom površina i BDP, čime se dolazi do potpuno različitih interpretacija. Primjerice, Goetschel (1998) se poziva na populaciju manju od 10 milijuna prilikom karakteriziranja malih država, dok Pace malima smatra one države koje imaju manje od 3 milijuna stanovnika (Pace 2002, 27). Vital je s druge strane definirao male države pomoću gornjih granica – populacija od 10 – 15 milijuna u slučaju gospodarski napredne države i populacija od 20 – 30 milijuna u slučaju nerazvijene države (Vital 1967, 8). Zatim, kao kriterij određeni autori koriste primjerice broj glasova u Vijeću EU-a, definirajući kao male one države koje posjeduju manje od prosječnog broja glasova 27 članica (Magnette, Nicolaidis 2005). Kassimeris se fokusirao na definiciju malih država kao onih s populacijom manjom od 40 milijuna. Naime, upravo je populacija indikator za raspodjelu glasova u EU, veća populacija znači

i više glasova u tijelima i više utjecaja prilikom donošenja odluka (Kassimeris 2009, 88).

Drugi pak autori naglasak stavljaju na ekonomski i politički status. Primjerice, kao mala država izdvaja se ona koja ima mali ekonomski i politički utjecaj u EU u usporedbi s utjecajnim članicama poput Velike Britanije, Francuske ili Njemačke. U EU veličina je uglavnom određena s obzirom na ekonomsku i financijsku moć (BDP), političku moć (broj glasova), utjecaj na integracijski proces i odgovarajuće institucije te percepciju njihove moći od strane drugih članica. Male države imaju svoje prioritete unutar politika EU, primjerice proaktivne su u područjima snažnoga, dok su reaktivne u sferama limitiranog interesa (Thorhallsson, Wivel 2006, 653-654).

S druge strane, kvalitativni pristup manje je objektivan te prilikom definiranja država potencira njihov odnos sa širim okruženjem, koji uključuje razinu utjecaja koju država projicira, kao i samopercepciju te percepciju od strane drugih aktera. Tako Baechler definira male države kao one koje su karakterizirane pomanjkanjem utjecaja i autonomije u odnosu na velike države (Baechler 1998, 271). Možemo zaključiti kako time nije simplificirana njihova kategorizacija, međutim pomoglo se izgradnji percepcija i njihovu razumijevanju. Naime, države koje su male prema resursima koje posjeduju, ne moraju biti male po utjecaju i moći. Primjerice, racionalno korištenje diplomatskih, medijatorskih i brokerskih vještina može ojačati međunarodnu poziciju koju bi se od države s takvim resursima obično očekivalo. Zaključno, razvijajući kvalitativni pristup, Keohane je okarakterizirao male države kao one čiji vođe smatraju kako nikada ne mogu same ili u manjoj grupi utjecati na međunarodne odnose (Keohane 1969, 296), dok Mouritzen i Wivel ističu kako su male države determinirane prostorno vremenskim kontekstom, tj. zarobljene u konfiguracijama moći i njihovim institucionalnim ekspresijama (Mouritzen, Wivel 2005, 4).

Prema Berridgeu države su rangirane kao supersile, velike sile, srednje sile, male države i mikrodržave. Pozivajući se na spomenutu kategorizaciju, pojačava se kompleksnost problema karakteriziranja i izdvajanja kriterija za definiciju određene skupine država (Berridge 1997,10-21). Izraz mala sila upućuje na to da su male države postigle utjecaj u određenim područjima, dok su zaostale u drugim. Ne postoji niti konsenzus o definiciji mikrodržava, što vodi nejasnim i arbitrarnim granicama među kategorijama država. Neumann i Gstöhl sugeriraju kako su mikrodržave one koje tvrde da održavaju efektivnu suverenost, što često zna biti osporavano od strane drugih država, te koje ne mogu zadržati minimum prisutnosti u globalnoj zajednici s obzirom na limitirane resurse (sudjelovanje u međunarodnim organizacijama ili održavanje predstavništava u ključnim glavnim gradovima) (Neumann, Gstöhl 2004:6). Definijski se potom razlikuju države

prema apsolutnoj, tj. moći koju posjeduju i relativnoj, tj. moći koju projiciraju. Archer i Nugent nastoje postići kompromis predlažući kombinaciju objektivnih faktora poput veličine diplomatskog zbora i veličine BDP-a sa subjektivnim faktorima poput percepcije drugih država o veličini države i njezinoj sposobnosti (Archer, Nugent 2002, 2-3).

Nadalje, teoretičari međunarodnih odnosa definirali su djelovanje i utjecaj malih država u međunarodnoj zajednici vodeći se tradicionalnim teorijskim smjernicama kao i procjenama njihove sposobnosti. U tom smislu različiti konteksti favoriziraju različite varijable. Realistički diskurs naglasak stavlja na koncept moći i preživljavanja u međunarodnoj zajednici definirajući male države kao one koje zaostaju za velikima u smislu kvantitativnih pokazatelja, ne projiciraju dovoljno moći da bi utjecale na druge aktere, imaju najmanje mogućnosti za preživljavanje, stalno se nalaze u stanju straha od potencijalnog ugrožavanja suverenosti te se u vanjskoj politici moraju usmjeriti na zaštitu velikih država. Knudsen je identificirao šest ključnih varijabli za očuvanje autonomije malih država: strateški značaj, geografska lokacija, stupanj tenzija između vodećih sila, povijesni odnosi između male države i najbliže velike sile, politike ostalih velikih sila i postojanje multilateralnog okvira za sigurnosnu suradnju (Knudsen 1996b). Realisti stoga djelovanje malih država u međunarodnim odnosima vežu uz koncept sile i moći pozivajući se na oblike suradnje s velikim silama, ograničavajući time mogućnost njihova samostalnog vanjskopoličkog djelovanja i projiciranja znatnijeg utjecaja u međunarodnim odnosima (Neumann, Gstöhl 2004, 13-15).

Liberalni institucionalisti s druge strane ističu značenje međunarodnog prava i potrebu međudržavne suradnje kroz institucije. Kao osnovna linija neoliberalnih teorijskih pristupa ističe se usmjeravanje na formalnu ili neformalnu suradnju u okviru institucija, čime se stvaraju uvjeti za izgradnju mirnijeg svijeta (Kay 2006, 60). Analiziranjem relevantnih činjenica dolaze do zaključka kako se napori za međunarodnom suradnjom odvijaju unutar određenoga institucionalnog konteksta, čime institucije dobivaju na kredibilitetu, a time i mogućnost utjecaja malih država (*ibid.*). Liberalni diskurs dakle upućuje na to da bi male države trebale stremiti razvijanju regionalnih institucija i uključivanju u saveze s obzirom da ih veličina i osjetljivost teritorija čini podložnijima negativnim eksternalijama međuzavisnosti (Hansen 1997, 12). Kao predstavnici trećeg pravca konstruktivisti naglašavaju značenje diskursa, koji u slučaju malih država objašnjava njihove dvojbe i probleme te pokazuje zašto neke više oklijevaju, a druge su proaktivnije po pitanju europske integracije (Thorhallsson, Wivel 2006, 657). Najvažnija teza konstruktivizma, koja ga razlikuje od ostalih teorija, pokazuje da akcije država ovise o njihovim identitetima i interesima koji se mijenjaju. Dvije su osnovne teze konstruktivizma primi-

jenjene i na djelovanje malih država u međunarodnim odnosima: strukture ljudskog udruživanja određene su primarno zajedničkim idejama a ne materijalnim snagama, dok su identiteti i interesi koji služe svrsi aktera konstruirani tim idejama prije nego prirodno dani (Wendt 1995). Primjena teorije konstruktivizma na međunarodni sistem te djelovanje malih država predstavlja veliki izazov s obzirom da njime prema dominantnoj realističkoj teoriji uglavnom upravljaju samo interes i sila te da se percipira kao igra moći velikih država. Naime, iako egzistiraju međunarodno pravo i institucije, njihova sposobnost nadjačavanja materijalne baze moći i interesa je limitirana (Wendt 2006,216). U tom smislu male države prihvaćaju određene moralne vrijednosti i ideale te ih svojim konstantnim djelovanjem uzdižu na razinu normi, koje se interakcijom subjekata u okviru saveza ili organizacija dalje razvijaju u normativnu moć, time posljedično jačajući utjecaj malih država.

Realistička je kritika oštricu usmjerila na činjenicu da se i neoliberalni institucionalizam usmjerava na razlike u sposobnostima te da na neki način podržava argument kako su institucije formirane za i od strane moćnih država. Iako malim državama ostaje mogućnost lobiranja i formiranja „dnevnog reda“, razlike među sposobnostima usmjeravaju analitičare na ograničavanje njihova utjecaja. Stoga bi literatura međunarodnih odnosa kao i teorijski pristupi profitirali preusmjeravanjem pozornosti na kvalitativnu analizu, tj. na sredstva koja su dostupna malim državama da ostvare utjecaj i projiciraju normativnu moć – poput dobrog imidža, diplomatskih aktivnosti, liderske i administrativne sposobnosti (Thorsvallsson 2000, 8 -10).

VANJSKA POLITIKA MALIH DRŽAVA

Vanjska politika složena je aktivnost u kojoj se isprepleću različiti motivi, utjecaji i sadržaji, što implicira poteškoće prilikom definiranja samog pojma, čemu u slučaju malih država dodatno pridonosi njihovo nejasno pozicioniranje u međunarodnim odnosima. Vukadinović definira vanjsku politiku kao organiziranu aktivnost države kojom ona nastoji maksimalizirati svoje vrijednosti i interese spram drugih država i ostalih subjekata koji djeluju u vanjskom okruženju (2005, 17). Dimitrijević i Stojanović vanjsku politiku su okarakterizirali kao aktivnost u kojoj jedan subjekt međunarodnih odnosa stupa u međusobne odnose s drugim takvim subjektima (Dimitrijević i Stojanović 1977, 198), dok istu Modelski definira kao skup inputa, tj. svega onog što ulazi u središte vanjskopolitičkog odlučivanja i outputa kao rezultata odnosno politika koje izlaze iz tog središta (Modelski 1962, 6-7). U literaturi, prema Milardoviću, postoje različiti tipovi vanjske politike. Prvi tip je *vanjska politika interesnoga maksimiranja*, tj. ostvarenja

nacionalnih interesa posredstvom moći, ponekad i na štetu drugih država. Taj je model vanjske politike blizak nekim realističkim shvaćanjima toga pojma i fokusiranju na djelovanje velikih država. Drugi tip vanjske politike je *optimiranje nacionalnih interesa*, utemeljeno na interesnom izjednačavanju i kompromisu. Taj bi se tip mogao objasniti jezikom teorije igara s nultim rezultatom, koji više odgovara djelovanju malih država u međunarodnim odnosima (Milardović 1997).

Kako ne postoji konsenzus vezan uz definicije malih država, izazovno je i determinirati njihovu vanjsku politiku. Naime postavlja se pitanje treba li se prilikom analize voditi veličinom, populacijom, ekonomskim i vojnim pokazateljima, je li logičnije analizirati sistemsku ulogu međunarodnih organizacija kojima su većinom orijentirane ili se baviti individualizmom same države? Tim nedoumicama svjedoči i postojeća literatura koja se situirala u dihonomiji analize velikih sila i njihovih manjih susjeda u vanjskopolićkom djelovanju. Kao i prilikom definiranja malih država, većina istraživanja njihove vanjske politike ogranićena je raspravama o kvantitativnim i kvalitativnim pokazateljima, pitanjima moći i formiranja saveza, dok su se pojedini autori bavili imidžom i djelovanjem njihovih istaknutih državnika kao promicatelja normi (Ethridge 2004, 3).

Velika dvojba teoretićara vanjske politike malih država (Vital, 1967, Keohane 1969, East 1965) vezana je uz pitanje jesu li male države, s obzirom na objektivne pokazatelje ekonomske, polićke i vojne dimenzije, sposobne razvijati i provoditi posebne vanjskopolićke strategije, ili njihovo djelovanje u međunarodnoj zajednici ovisi o procesu povezivanja u saveze, regionalnog integriranja i egzistiranja u sjeni vanjskopolićkog djelovanja velikih sila? Primjerice, East istražuje stupaju li male države u saveze kako bi ostvarile vanjsku zaštitu ili se koriste okvirima saveza kako bi proizvele promjene i utjecale na međunarodne odnose, tj. djelovale kroz normativnu moć (East 1973, 556-576).

Prva generacija literature koja je sustavno adresirala vanjske politike malih država bila je usmjerena na dva pitanja: definiciju i nedostatak moći. Primjerice, Vital je u svojoj studiji iz 1967. godine pokušao detektirati neke praktićne polićke implikacije materijalne nejednakosti država (Vital 1967, 3). Nicolae je istaknuo kako male i srednje države često brane moralne norme povelje UN-a i druge oblike obićajnoga međunarodnog prava uključujući načela suverenosti, nezavisnosti i nemiješanja, ukazujući na korišćenje normativne moći kao sredstva utjecaja u međunarodnim odnosima (Nicolae 1971). Međutim, modernu analizu vanjskih politika malih država u Europi inicirala je Annette Baker Fox u knjizi *The Power of Small States* iz 1959. godine postavivši pitanje kako su vlade malih država poput Švedske, Švicarske, Irske i Portugala izbjegle uključivanje u Drugi svjetski rat. Odgovor se nameće putem djelovanja sposobne diplomacije i povoljne

geostrateške lokacije te uspjeha u uvjeravanju velikih sila kako je kontinuirana neutralnost od strane dijela malih država njihova prednost (Carlsnaes 2007, 10). Prema Neumannu i Gstöhl cijela grana istraživanja bavi se pitanjem koje politike mogu pomoći sprječavanju ili reduciranju posljedica veličine. Glavna hipoteza američkih analitičara bila je da se države slične veličine ili moći ponašaju na sličan način u svojim vanjskim politikama te da se procesi donošenja odluka takvih država razlikuju od onih snažnijih (Neumann, Gstöhl, 2004). No, praksa djelovanja u međunarodnim odnosima opovrgnula je spomenutu hipotezu s obzirom da ne postoji jamstvo da se male države ponašaju slično. Primjerice, iako su sve nordijske države male njihovo vanjskopolitičko ponašanje karakterizirale su razlike: Švedska i Finska su se izjasnile za neutralnost, dok su Norveška i Danska pristupile NATO-u.

Vital je detektirao tri vanjskopolitička izbora malih država: pasivnu strategiju odustajanja, aktivnu mijenjanja okoline u svoju korist i defenzivnu s ciljem očuvanja statusa quo (Vital 1967, 8). Vogel je pak razradio strategije kojima država može spriječiti ili reducirati posljedice nedostatne veličine: izbjegavanje rastuće međuzavisnosti, izbjegavanje visoke vanjske ovisnosti kroz selektivnu vanjsku politiku koja štedi resurse, ali povećava prestiž, te izbjegavanje vanjskih određenja, primjerice neutralnosti (Vogel 1979). Rosenau je definirajući vanjsku politiku kao adaptivni oblik ponašanja identificirao 4 moguća vanjskopolitička ponašanja država: 1) popustljivo (odgovara se uglavnom na vanjske promjene i zahtjeve), 2) beskompromisno (odgovara se na unutarnje promjene i zahtjeve), 3) promotivno (promjene i zahtjevi iz obje okoline mogu se ignorirati jer se poništavaju) i 4) prezervativno (odgovara se na promjene i zahtjeve iz obje okoline) (McGowan, Gottwald, 1975, 474).

Björkdahl je u svojim analizama usmjerio pozornost k normativnoj moći malih država i njihovoj sposobnosti korištenja rotirajućeg predsjedništva EU-a kao taktike vanjskopolitičkog utjecaja. Treba istaknuti kako u ograničenim uvjetima mala država uspješno reagira na pritiske izvana i nastoji pronaći načine za vođenjem samostalne vanjske politike (Björkdahl, 2008). Međutim, sama priroda vanjske politike država morala se mijenjati u naletu novih izazova te su male države morale pronaći sredstvo odgovora na nove uvjete razvijajući prirodni mehanizam suradnje. Upravo u tom smislu diplomacija postaje glavna u organizacijama gdje vlada pravilo o jednom glasu po državi. Stoga se male države više ne može promatrati kao strukturalno nejake Liliputance, nego kao aktere sposobne individualno djelovati. Naime korištenje „meke moći“ čini fizičku veličinu države nebitnom, promovira se ekonomsko politički potencijal, model dobre vladavine i poreznih oaza te diplomatskog predstavništva (Skander 2010).

Vežano uz ponašanje malih država u Europskoj uniji, Thorhalsson primjećuje razlike u percepciji zajedničkih politika između malih i velikih članica te načinu međudjelovanja s Europskom komisijom. Razloge za takve razlike moguće je pronaći u nedostatku osoblja, ekspertize i drugih resursa praćenja svih pregovora, što u konačnici vodi malim državama koje postaju reaktivne u mnogim područjima, ali istodobno proaktivne u onim koje smatraju prioritetnima (Thorhalsson 2006, 218).

Pojedini autori ističu kako, bez obzira na sve prednosti, male države u konačnici ostaju na milost i nemilost sustava; naime duge države u njihovom susjedstvu uglavnom će definirati pravila igre. S obzirom na polazne točke vanjskopoličkih analiza koje su uglavnom usmjerene na slabosti malih država, očekivalo bi se da iste zagovaraju institucionalizaciju međunarodnih odnosa koja bi omogućila okvir u kojem su svi akteri nosioci jednakih prava i dužnosti, norme i pravila formalizirani te omogućen pristup resursima koje uglavnom posjeduju velike države (Wallace 1999). Biti dijelom Europske unije ili s njom blisko surađivati omogućava malim ili srednjim državama veću ulogu nego što bi imale sukladno moći u tradicionalnom smislu. Spomenuto predstavlja osnovni razlog njihova priključivanja savezima ili regionalnim integracijama kao okosnici vanjskopoličkog djelovanja, tj. prema realistima, preživljavanja u međunarodnoj zajednici. Kombinacijom teza liberalnog institucionalizma i konstruktivizma u članku se ističe kako male države uz reakciju na politiku saveza i preuzimanje politika institucija, mogu djelovati i proaktivno projicirajući norme na razinu međunarodne zajednice te koristeći institucije za njihovu standardizaciju.

MULTILATERALIZAM KAO VANJSKOPOLITIČKA STRATEGIJA MALIH DRŽAVA

U analizama vanjskih politika malih država polazi se od hipoteze kako savezi i međunarodne organizacije predstavljaju najizgledniji okvir njihova djelovanja u međunarodnoj zajednici u smislu mogućnosti maksimalizacije interesa. U traženju dokaza prije svega se treba osvrnuti na teorijsko objašnjenje razloga njihova povezivanja. Naime, većina teorijskih pristupa savezima kao osnovni razlog navodi želju da se okupe sposobnosti dviju ili više država u strahu od moći ili prijetnje koju predstavlja druga grupa država ili država pojedinačno (Walt 1990).

Pregledom relevantne literature dolazi se do zaključka da ne postoji jedinstvena definicija saveza koja bi se dalje mogla teorijski elaborirati vežano uz vanjskopoličko djelovanje malih država, s obzirom na to da su sve u svom opsegu poprilično široko postavljene. Liska primjerice saveze definira kao centralne i konstantne fenomene u međunarodnoj povijesti

promatra li se njihovo postojanje za vrijeme srednjega vijeka, vladavine Bismarcka ili Napoleona, ističući kako je nemoguće razgovarati o međunarodnim odnosima bez referiranja na saveze. Isti autor vidi savez kao formalno udruženje dviju ili više država usmjereno protiv prijetnje treće, uglavnom snažnije (Liska 1968, 12). Holsti, Hopmann i Sullivan saveze pak percipiraju kao univerzalne komponente odnosa između političkih jedinica (Holsti, Hopmann i Sullivan 1973, 2) bez obzira na vrijeme i mjesto, dok Bergsmann donosi pozitivnu konotaciju definirajući savez kao eksplisitni dogovor među državama na području nacionalne sigurnosti u okviru kojeg partneri obećavaju zajedničku pomoć u obliku kontribucije resursa u određenim slučajevima čija je pojava nesigurna (Bergsmann 2001, 22-18).

U svom djelovanju savezi se suočavaju s tzv. dvostrukim strahom: napuštanja (*abandonment*) i zarobljavanja (*entrapment*). Pojednostavljeno, postoji strah zemalja članica, posebice malih država, da će biti napuštene od strane svojih saveznika u trenutku opasnosti ili da će na neki način biti uvučene u ispunjavanje savezničkih obveza koje su od marginalnog značenja za njihovu sigurnost. S manjom ovisnošću države u pogledu sigurnosti veća je mogućnost akcije i pregovaračke snage unutar saveza, što se često ističe kao slabost vanjskopolitičkog djelovanja malih država (Dougherty i Pfaltzgraff 2001; 536-537).

Iz realističke perspektive male države biraju neutralnost ili pridruživanje savezima kako bi ostvarile svoju sigurnost. Christensen i Snyder ističu kako se u uvjetima multipolarnosti pojavljuju dvojbe *chain gang* i *buck passing*. Naime, relativna jednakost saveznika u multipolarnom sistemu upućuje na činjenicu da je njihova sigurnost međusobno isprepletena. Stoga poput članica lančane bande svaka od država ulazi u rat na strani saveznice čiji bi poraz ujedno značio i znatno smanjivanje njezine sigurnosti. Spomenuti autori tvrde kako se države uključuju i u *buck passing* kako bi profitirale od napora drugih država za balansiranjem te smatraju kako se objašnjenje dvojbi *chain gang* i *buck passing* nalazi u omjeru u kojem države sebe smatraju ranjivima (Christensen i Snyder 1990, 138-168). Što je veća ranjivost, veća je mogućnost bezuvjetnog vezanja i obrane saveznika koji je napadnut. Što je manja ranjivost, veća je vjerojatnost da će *pass the buck* (predati odgovornost).

S druge strane, Walt smatra da je zahtjev za balansiranjem kako bi se ostvarila sigurnost od prijeteće strane vjerojatniji od akomodacije. Te dvije opcije naziva balansiranjem (*balancing*) i „uskakanjem na vlak“ (*bandwagoning*) (Walt 1990, 5). Naime država koja se angažira u balansiranju udružuje se s drugima protiv prevladavajuće opasnosti, dok se država koja provodi *bandwagoning* priključuje izvoru opasnosti. Walt također ističe kako je balansiranje uobičajenije od „uskakanja na vlak“ te da što je snažnija država, veća je njezina tendencija k balansiranju ili savezništvu s

drugim državama kako bi se nosila s opasnostima politički dominantnih sila. S druge strane, što je država manja, to je vjerojatnije njezino nastojanje za „uskakanje na vlak“ s obzirom na to da malo pridonosi snazi obrambene koalicije (*ibid.*, 17).

Waltz kroz realističku prizmu smatra kako se savezi formiraju s ciljem balansiranja moći te da će se treće strane vezati uz manju/slabiju državu protiv one jače. Zatim Walt modificira spomenuti argument stavljajući naglasak na balans prijateljstva; naime on ističe kako će se treće strane vezati s manjom/slabijom državom protiv one jače samo ako se ona od treće strane percipira kao prijatelj. Ukratko, realisti se u analizi saveza vode načelima moći i interesa kao razloga njihova stvaranja i nestajanja (*ibid.*). Teorija neoliberalnog institucionalizma sintagmom *institucije znače* (*institution matters*) promovira suradnju među članicama saveza, tj. funkcije koja mu omogućuju prilagodbu suvremenim zbivanjima (Haglund 1995, 651-674). Povratkom u hladnoratovsko razdoblje zamjećuje se posebice organizacijska strukturu NATO-a, koji je uz specifična sredstva odgovora na vanjske prijatelje (artikulirana kroz članak 5, strategiju fleksibilnog odgovora te visoke spremnosti), razvio i opća sredstva (transparentnosti, političkog odlučivanja i konzultacija u okviru Sjevernoatlantskog vijeća, integrirane vojne strukture, interoperabilnosti, logistike i zajedničke ekonomske infrastrukture) koja su mu omogućila prilagodbu posthladnoratovskim okolnostima. Teoretičari konstruktivizma bave se pitanjem kako međunarodne institucije uče normama i mijenjaju državne preferencije. Upravo su zagovaratelji spomenutog pristupa bili najmanje zatečeni uspjehom i širenjem NATO-a u posthladnoratovskom razdoblju. Naime, vremenom je Savez pomogao izgraditi sigurnosnu zajednicu koju vezuju zajedničke vrijednosti demokracije, kapitalizma, vladavine zakona, poštovanja prava nacionalnih manjina te mirnog rješavanja međunarodnih sporova, čemu su težile male države (Waterman, Zagorcheva, Reiter 2001/2002, 221-235).

Za male države odluka u povezivanju u saveze ovisi o prosudbi jesu li sveobuhvatni benefiti veći od troškova. Postavlja se pitanje koje su prednosti pristupanja malih država u saveze nakon kraja hladnog rata, a koje ostanka izvan te koliki utjecaj imaju unutar saveza i po kojim pitanjima? Kao primjer ističe se međunarodno pozicioniranje malih država Srednje i Istočne Europe, koje su se ostvarivanjem neovisnosti našle pred sljedećim vanjskopolitičkim opcijama:

- oslanjanje na vlastite nacionalne snage s obzirom na neugodne lekcije iz prošlosti: opcija koja se najčešće interpretirala kao neutralnost te koju je većina parlamentarnih stranaka odbacila

- stvaranje institucija koje bi osiguravale snažnu regionalnu suradnju na području obrane i sigurnosti, opcija koja je odbijena zbog straha od kreiranja alternative NATO -u

- prihvaćanje NATO-ovog „sigurnosnog kišobrana“ unatoč činjenici da sukladno procjenama nijedna država u regiji nije bila suočena s izravnom vojnom prijetnjom, opcija koja je u konačnici prevladala (Balogh 1999, 186-196)

Uzimajući u obzir sigurnosne, ekonomske i političke posljedice sukoba u regiji jugoistočne Evrope one su kroz djelovanje u najvećem vojno-političkom savezu svijeta nastojale materijalizirati sljedeće interese: participiranje u procesu kreiranja globalnih političkih odluka, ulogu izvoznika a ne samo korisnike sigurnosti, ekonomske pogodnosti, jačanje mogućnosti ulaska u Europsku uniju te izgradnju sigurne i stabilne regije.

Učinak članstva malih država ovisi o obliku saveza i međusavezničkim odnosima. Rothstein ističe kako su za male države multilateralni i miješani savezi (najmanje dvije velike sile i jedna mala država) atraktivniji, s obzirom na mogućnost da predstavljaju nešto više od fasade za politiku velikih zemalja. Ujedno, u situaciji gdje je moć raspršena, jača potencijal malih država za ostvarivanjem utjecaja i projiciranjem normi na razinu saveza (Rothstein 1968). Mosser nastoji ilustrirati kako je mogućnost utjecaja male države u savezima i organizacijama zanemarena u vanjskopolitičkim analizama. Naime, usmjeravanje na moć, a ne na utjecaj države u međunarodnom sistemu, vodilo je tomu da se odbaci mogućnost da male države mogu strateški djelovati kako bi očuvale svoju sigurnost, istodobno pridonoseći stabilnosti i učinkovitosti međunarodnih organizacija (Mosser 2001, 63-84). U brojnim su slučajevima male države uspjele ostvariti utjecaj u organizaciji uz postojanje pravila i procedura donošenja odluka. Štoviše, ponekad su i bolje organizirane, fleksibilnije, a osoblje je s obzirom na limitiran budžet sklono improviziranju i brzom reagiranju. Posebice se to odnosi na mogućnost lobiranja, konzultacija i korištenje mehanizama s ciljem projiciranja normi među članicama organizacija/saveza te ostvarivanja utjecaja u međunarodnim odnosima kroz korištenje normativne moći.

NORMATIVNA MOĆ KAO FAKTOR UTJECAJA MALIH DRŽAVA U MEĐUNARODNIM ODNOSIMA

Podrobnijim analiziranjem vanjskopolitičkog djelovanja malih država ugrađuju se konstruktivni elementi u hipotezu kako se iste ne priključuju savezima i organizacijama isključivo kako bi profitirale od zajedničkih resursa te osigurale preživljavanje, nego s ciljem doprinosa sveukupnoj normativnoj moći organizacije, tj. korištenja svoje normativne moći kao faktora utjecaja u međunarodnoj zajednici. Stoga se postojećim sintagmama „*malo je lijepo*“ i „*malo je opasno*“ dodaje nova – „*malo je korisno*“. Kako male države mogu pridonijeti sveukupnoj normativnoj moći zajednice? Kako

s obzirom na limitirane financijske i ljudske resurse mogu razviti vlastitu normativnu moć i učiniti je održivom kroz djelovanje u savezima ili organizacijama? Normativna moć više je od obične definicije da netko „čini dobro“. Naime, država koja želi projicirati svoju normativnu moć treba posjedovati moralni autoritet, politički kapital i sposobnost građenja normi.

Zupančič definira normativnu moć kao normativnu, civilizacijsku i etičku moć aktera koji je provode kako bi promijenili normativna uvjerenja i postavili normativne standarde kroz proces difuzije norme. Prema teoriji male države nemaju toliko resursa kao veće kako bi ostvarile svoje vanjskopolitičke interese, međutim jedna od prednosti za one koje su ostvarile određeni stupanj razvoja jest oslanjanje na normativnu moć (Zupančič 2011, 60-63). Björkdahl vidi normativnu moć kao onu koja počiva na moći ideja i normi te koja je povezana s konceptom civilne, „meke moći“, kao i spoznajom idejnom moći (Björkdahl, 2007: 3).

Promocija normi strategija je za postavljanje međunarodnih normativnih standarda i utjecaja na svjetski poredak. U polaznoj hipotezi istaknuto je kako male države koriste izgradnju normi kroz sljedeće korake: izbor niše u okviru koje razvijaju norme kao temelje vanjske politike, zagovaranje normi kroz diplomaciju, izgradnju koalicija i sposobnosti te u konačnici nalaženjem institucionalnog okvira za održavanje i daljnji razvoj normi (Zupančič 2011, 59). Kao način konceptualizacije normativne moći ističe se sposobnost generiranja i širenja normi s ciljem promjene normativnih uvjerenja i postavljanja normativnih standarda kroz proces zagovaranja normi (*norm advocacy*). Samo zagovaranje normi pojavljuje se kao oblik neprisilne, jasne i uvjeravajuće argumentacije koja može biti korištena da bi se podigla moralna svjesnost o tome što je dobro za činiti (Checkel 2005). Idealno, norme su izvezene iz domaćeg konteksta na međunarodnu razinu, gdje su uspješno institucionalizirane i prihvaćene od strane drugih članica (Borzel 2002).

Mala država mora postaviti primjer konzistentnim implementiranjem, zagovaranjem i promoviranjem politika koje su usklađene s vrijednostima koje njeguje (Zupančič 2011, 64). Stoga, ako želi biti percipirana kao utjecajna u međunarodnim odnosima, trebala bi se oslanjati na normativnu moć uvijek, a ne samo kad joj odgovora (kao primjer ističe se potpora Slovenije euroatlantskom integriranju regije Zapadnog Balkana). Nadalje, u oslanjanju na normativnu moć male države bi se trebale usmjeriti na dostižnije političke ciljeve prije negoli na dugoročne i preambiciozne koji lako mogu izbljedjeti nedovoljnim isticanjem (Hrvatska je kao predsjedavajuća Vijeća sigurnosti UN-a pokrenula tematsku raspravu o prijetnji međunarodnom miru i sigurnosti kao posljedici terorističkih akata). Upravo spomenuti primjer pokazuje kako bi mala država trebala ojačati svoju ulogu u okviru

međunarodnih organizacija u određenim područjima i izbjeći nepotrebno trošenje energije i resursa u pitanjima gdje druge zemlje mogu više pridonijeti (*ibid.*, 75).

U nastojanju za prenošenjem normi na razinu EU-a koje se stavljanjem na „dnevni red“ mogu etablirati kao svojevrsna normativna moć, za male države odlučno je stvaranje koalicija. Primjerice, Finska je uspješno djelovala u smjeru stvaranja koalicije za promociju Sjeverne dimenzije (Northern Dimension) (Arter 2000), Švedska za politiku zaštite okoliša i prevenciju sukoba (Björkdahl 2008), a tri skandinavske zemlje u razvoju Europske sigurnosne i obrambene politike (Jakobsen 2009). Nadalje veliku ulogu u promicanju normi i ostvarivanju utjecaja ima i način glasanja, na razini EU-a metoda kvalificirane većine primjenjuje se na većinu područja politike što ne odgovara interesima malih država, dok primjerice u UN-u jednoglasnost omogućava jednaka prava svima. Kao sljedeći bitan aspekt na razini EU-a ističe se predsjedavanje Vijećem EU-a koje omogućava malim državama da šest mjeseci, (unatoč činjenici da su gotovo 70% „dnevnog reda“ naslijedile) svoje interese projiciraju na razinu zajednice. Naime, predsjedavanje može biti na neki način prevedeno u normativnu moć kroz mogućnost promoviranja nove politike i okvira kao alata za male države (Bengtsson i dr. 2004, 314). Primjerice, Finska je iskoristila svoje predsjedavanje kako bi ostvarila veću transparentnost, učinkovitost i jednostavnost donošenja odluka u EU, kao i „progurala“ inicijativu Sjeverne dimenzije (*ibid.*). Portugal je koristio predsjedavanje kako bi ojačao zajedničku strategiju prema Mediteranu (Edwards, Wiessala 2001), dok se dansko predsjedavanje usmjerilo na proces širenja. Analiza programa slovenskog predsjedavanja, prema Zupančiču, otkriva praznine u mnogo aspekata, uz iznimku uspješnog procesa ratifikacije Lisabonskog ugovora koji je istaknula kao prioritet. Od ostalih ciljeva izdvajali su se: akcija suočavanja s pitanjima energetske i klimatske promjene, daljnja implementacija Lisabonske strategije, daljnje širenje EU-a i jačanje suradnje sa zemljama u južnom i istočnom susjedstvu te podržavanje interkulturalnog dijaloga; dok područje Zapadnog Balkana nije bilo među prioritetima. Zupančič stoga zaključuje kako je slovensko predsjedavanje Vijećem EU-a u prvoj polovini 2008. godine predstavljalo idealnu priliku doprinosa normativnoj moći EU; međutim Slovenija je propustila jedinstvenu mogućnost da se pozicionira u europskim odnosima prezentirajući dugoročni plan djelovanja (Zupančič, 2011). S druge strane, Udovič i Svetličič ističu kako je Slovenija za vrijeme predsjedavanja, unatoč slaboj administrativnoj moći, uspjela realizirati svoje nacionalne interese pronalazeći niše u određenim područjima te postavljanjem ambicioznog programa i prioriteta predsjedništva. Time je ostvarila veću vidljivost u međunarodnim odnosima (Udovič, Svetličič 2011).

Iskustva upućuju na to kako male države pod određenim okolnostima mogu projicirati utjecaj na politiku Europske unije (Jakobsen 2009: 86) ako posjeduju reputaciju predvodnika, uvjerljive argumente, sudjeluju u izgradnji koalicija te posjeduju dovoljno sposobnosti da podupru inicijative Unije. Nadalje poželjno je davanje prednosti politikama EU-a kako bi imale dovoljno administrativne snage zagovarati svoje interese. Sukladno tome, male države nastoje biti proaktivne u pregovorima gdje imaju važne ekonomske i političke ciljeve te u tom smislu projicirati norme, dok velike države nastoje biti aktivne u svim sektorima (Thorhallsson 2000).

Članice EU-a koriste se institucionalnim okvirom kako bi svoje nacionalne ili regionalne interese implementirale na međunarodnu pozornicu, posebice male države koje time žele međunarodno ojačati svoju moć. Naime, kad bi djelovale samostalno, to bi oslabilo mogućnost promoviranja njihovih politika. Stoga su nordijske zemlje uvijek pokušavale zajednički provoditi svoju vanjsku politiku u okviru EU-a, predstavljajući uspješan okvir subregionalne suradnje koja se „prelila“ na zajednicu. Upravo je Sjeverna dimenzija primjer kako male države mogu koristiti svoj koalicijski potencijal za izgradnju normativne moći te time ostvariti utjecaj (Tunkrova 2005, 6). Uspjeh nacionalnih strategija malih država u promoviranju normi podrazumijeva niz faktora primjerice visoku razinu aktivnosti koje jačaju njihovu poziciju u političkom procesu, uključenost u europske i međunarodne političke mreže, uz materijalne posjedovanje i nematerijalnih resursa poput ekspertize i znanja te inovativnih ideja u određenom području, specijalizaciju u prioritetnim područjima i provođenje konzistentne vanjske politike.

U članku se krenulo od pitanja koliko su male države utjecajne u međunarodnim odnosima. Nastojalo ih se kroz pregled literature i različitih definicijskih parametara pozicionirati u međunarodnoj zajednici te odrediti glavne strategije njihovog vanjskopolitičkog djelovanja. Zatim je pozornost usmjerena na vezivanje u saveze i pridruživanje međunarodnim organizacijama kao na procese ne samo preuzimanja normi, nego i prenošenja istih te njihova institucionaliziranja u međunarodnoj zajednici, čime mala država koristi normativnu moć kako bi ostvarila značajniji utjecaj. U zaključku članka analizirajući primjer nordijskih država procjenjuje se kako mala država (poput Hrvatske) može eksploatirati svoje sposobnosti i resurse te preuzeti proaktivniju ulogu projiciranja normativne moći.

NORMATIVNA MOĆ NORDIJSKIH DRŽAVA: SJEVERNA DIMENZIJA (*NORTHERN DIMENSION*) I PREVENCIJA KONFLIKATA

Sjeverna dimenzija predstavlja inicijativu Europske unije o međugraničnim i vanjskim politikama nordijskih, baltičkih država i Rusije. Ona odgovara na posebne izazove i prilike koje se pojavljuju u spomenutim regijama te stremi jačanju dijaloga između EU-a i država članica – sjevernih zemalja povezanih s EU-om kroz Europsko ekonomsko područje (Norveška i Island) i Rusije. Kao ključni prioriteti suradnje ističu se: ekonomija i infrastruktura, ljudski resursi, edukacija, kultura, znanstveno istraživanje, zdravlje, okoliš, nuklearna sigurnost, međugranična suradnja, regionalni razvoj te pravosuđe i unutarnji poslovi.⁴ Sjeverna dimenzija je potvrđena kao važno pitanje politike EU-a na sastanku Europskog vijeća u Luksemburgu 1997. godine; zatim je koncept poprimao sve konkretnije oblike, primjerice za vrijeme predsjedavanja Finske EU-om održana je ministarska konferencija, Europsko vijeće u Helsinkiju 1999. godine pozvalo je Komisiju da predloži Akcijski plan, da bi u travnju 2001. Švedska kao predsjedavajuća u suradnji s Europskom komisijom organizirala drugu ministarsku konferenciju Sjeverne dimenzije u Luksemburgu. Obnovljena politika predstavljena je u Helsinkiju u studenom 2006. godine kroz snažnu vezu sa zajedničkim područjem EU – Rusija.⁵

Inicijativa za njezinim stvaranjem odnosi se na pokušaje nordijskih država da se aktivnije angažiraju u regiji i pronađu svoj položaj u međunarodnim odnosima nakon završetka hladnog rata (Bergman 2006). Efektivni utjecaj inicijative na europskoj razini zabilježen je tek nakon ulaska Finske i Švedske u EU 1995. godine, gdje se posebno istaknula Finska neprestano lobirajući za tu svrhu. Spomenuti primjer suradnje nordijskih zemalja u promociji nacionalnih interesa pokazuje kako male članice EU-a mogu utjecati na kreiranje „dnevnog reda“ i ishod europske integracije. Naime, države njeguju desetljećima dugu tradiciju suradnje, tijekom koje su uspostavljene formalne i neformalne veze, poslije transferirane na razinu EU-a. Ako se države naviknu na promoviranje svojih nacionalnih pitanja kroz suradnju s drugim državama (model olimpijskih krugova), proces planiranja „dnevnog reda“ i donošenja odluka može postati transparentnijim, a države lakše mogu promicati svoje interese u sve heterogenijoj EU.

Nadalje, kao primjer male države koja koristi normativnu moć kao faktor utjecaja u međunarodnim odnosima ističe se Švedska i njezina

4 http://eeas.europa.eu/north_dim/index_en.htm (5.09.2012.)

5 http://eeas.europa.eu/north_dim/index_en.htm (6.09.2012.)

potpora prevenciji sukoba. Poriv za zagovaranjem normi može se bazirati na ambiciji male države da prenese dio povijesno važnih vrijednosti koje su utkane u njezinim unutarnjim odnosima poput vladavine zakona, arbitraže sukoba, konsenzusa te društvene solidarnosti. Naime, jednom kad se institucionaliziraju u diskursu, politikama i programima, norme postaju moć te uvode praksu koja prije nije bila relevantna (Legro 2000, 420). No, to ne podrazumijeva da će norma biti prihvaćena i na razini organizacije. Treba spomenuti kako je Švedska uspjela na neki način prenijeti svoju dobru praksu i iskustva na razinu EU-a s obzirom na tradicionalnu ulogu promicatelja *soft* pristupa međunarodnoj sigurnosti poput operacija čuvanja mira u okviru UN-a još od vremena kada je glavni tajnik organizacije bio Dag Hammarskjöld. Već 1991. godine Švedska je istaknula prevenciju konflikata kao sredstvo međunarodne zajednice da izbjegne ratove, a sama ideja je oblikovana kao moralni i humanitarni imperativ odgovornoga međunarodnog društva. Kako su EU i UN razvili pristupe koji su naglašavali značenje detektiranja temeljnih uzroka nasilnih sukoba, taj aspekt švedske interpretacije prevencije sukoba je ojačan (Björkdahl 2002, 92). U slučaju korištenja normativne moći prevencije sukoba generalno je viđena kao moralno uvjerljiva te se odlično uklapala u okvir *soft power* imidža EU-a. Švedska je nastojala reformulirati svoju vanjsku politiku s obzirom da je izgubila veći dio svoga prijašnjeg potencijala pretvarajući se u neutralnu, miroljubivu i ekonomski nezavisnu državu blagostanja. U tom se trenutku okrenula implementaciji tzv. „doktrine malih država“ koja implicira njihove zajedničke akcije provedene u zajedničkom interesu s ciljem dobivanja većeg utjecaja u svijetu kojim dominiraju super-sile (Malmborg 2001, 161).

Kraj hladnog rata bio je svojevrsni zamašnjak za Švedsku naglasivši potrebu za stvaranjem novog identiteta. Iskustva i preventivne misije UN-a u Makedoniji omogućila su joj kanaliziranje vanjskopolitičkih koncepata u prevenciju sukoba (Eliasson 2004, 41). Ubrzo je uslijedilo prihvaćanje strategije na području prevencije sukoba (*Preventing Violent Conflict – Swedish Action Plan*)⁶ koja je postala osnova za preventivnu politiku s ciljem praktične operacionalizacije kroz implementaciju mjera (DS 1999: 24: 1) Prezentirane mjere činile su dio međunarodnog dnevnog reda u kontekstu vanjskih i sigurnosnih politika drugih država u međunarodnim organizacijama. Upravo je spomenutom činjenicom Švedska postala promotor normi te je korak po korak stvarala za sebe mjesto u Europskoj uniji (Björkdahl 2007: 20).

Već na sastanku Europskog vijeća u Kölnu u lipnju 1999. godine prevencija sukoba našla se na proširenom sigurnosnom „dnevnom redu“. Prilikom

6 <http://www.government.se/content/1/c6/09/37/14/aad1f9e6.pdf> (1.09.2012.)

samog razvoja koncepta potrebno je osigurati brojne faktore kako bi se realizirala promocija normi. Kako njezine ambicije ne bi ostale nezamijećene, Švedska je odlučila iskoristiti privilegij predsjedavajuće EU-a posjedujući ne samo informacijske i proceduralne izvore, nego i normativni utjecaj koji može biti korišten za ohrabrivanje prihvaćanja normi i promjenu normativnih uvjerenja (Tallberg 2006). Nakon pripremanja temelja kroz neformalne sastanke i bilateralne konzultacije prevencija sukoba je predstavljena kao važna obveza Švedske za vrijeme predsjedavanja u prvoj polovini 2001. godine (Svensson 2000, 24). Kao najvažniji doseg ističe se inkorporacija iste u *acquis communautaire* uvođenjem programa za prevenciju nasilnih sukoba – *EU Programme for the Prevention of Violent Conflict* (poznatiji kao *Göteborg Programme*). Švedski koncept prevencije sukoba postao je široko poznat, ponavljan u većini govora, konferencija i publikacija koje se bave prevencijom sukoba. Time je kontinuirano djelovala na jačanju normativne politike nastojeći spriječiti da ista bude zasjenjena praktičnijim i neposrednijim izazovima. Zahvaljujući dobro promišljenoj strategiji, tradiciji i priznatoj povijesti, Švedska može uspješno djelovati kao intelektualni i normativni vođa u EU.⁷

Spomenuti primjer dokazuje kako zagovaranje normi, tj. korištenje normativne moći kao faktora može oblikovati strategiju malih država s ciljem ostvarivanja utjecaja u međunarodnim odnosima. Švedska je kao mala država u kontekstu EU-a uspjela izgraditi resurse te preuzeti veliku ulogu u vrlo važnom sektoru odlučivanja. Svoje norme prenijela je na razinu EU-a ne odričući se posebnosti te je kao predani zagovaratelj normi uspjela propagirati, konsolidirati i institucionalizirati prevenciju sukoba u politike i prakse EU (Karlas 2005: 164-75).

Neposredno prije ulaska u EU Hrvatska se suočava s potrebom redefiniranja prioriteta vanjske politike koja je od stjecanja neovisnosti prema Joviću bila jednociljna (promicanje jednog cilja dok su svi ostali njemu bili na neki način podređeni). Od 1991. godine hrvatska vanjska politika usmjerila se ostvarivanju stjecanja međunarodnog priznanja, osiguranju teritorijalne cjelovitosti i ulasku u NATO i EU. Postavlja se pitanje može li Hrvatska kao mala država ostvariti utjecaj u zajednici 28 članica te se time etablirati kao mala sila na europskoj pozornici. Kako bi se tome približila, potrebno je što prije definirati glavne smjerove vanjskopolitičkog djelovanja kojima bi inkorporirala vlastite nacionalne interese u zajedničke europske politike (više u: Jović, 2011).

Hill smatra kako malim državama koje ovise o strukturi međunarodnih odnosa kao i podražajima iz međunarodne okoline preostaje razvijanje

7 Vidi više: <http://ebookbrowse.com/eu-programme-for-the-prevention-of-violent-conflicts-pdf-d73554643> (12.09.2012.)

defenzivnih vanjskopolitičkih strategija među kojima ističe opstanak, multilateralizam, specijalizaciju u jednom prioritarnom području te politiku šutnje (*quietism*) (Hill, 2003). Hrvatska je nakon početnog razdoblja usmjerenosti na opstanak u trusnoj regiji Zapadnog Balkana, započela s provođenjem multilateralne politike koja se prije svega očitovala u vidu traženja „štita“ kroz ostvarivanje članstva u EU i NATO-u. U suvremenoj fazi hitno je potrebno započeti sa specijalizacijom u određenom području, tj. pronalaženjem niše koju treba ispuniti na razini politika EU-a uzimajući u obzir odrednice Hrvatske kao male države limitiranih financijskih i ljudskih resursa. U svom vanjskopolitičkom djelovanju isključivo će kroz „meku moć“ moći pridonijeti normativnoj moći EU-a, čija osnova leži u reputaciji zagovaratelja ljudskih prava i demokracije. Hrvatska bi u tom smjeru, nastavljajući vanjsku politiku Slovenije (više ili manje uspješnu) koja je kao prioritete uz internacionalizam, rješavanje otvorenih bilateralnih pitanja s Hrvatskom, isticala i ulogu mosta između EU i Zapadnog Balkana (Zupančič, 2011). Kontinuiranim zalaganjem za integraciju ostalih balkanskih država u EU Hrvatska bi pridonosila normativnoj moći EU-a, a stvaranjem dugoročne strategije prema regiji kroz simbiozu djelovanja znanstvenih instituta, političkih institucija i biznisa profilirala bi se kao zagovaratelj normative moći u susjednim državama.

ZAKLJUČAK

Male države tijekom povijesti traže svoje mjesto u međunarodnim odnosima. Korištenjem različitih parametara kvantitativne i kvalitativne analize usložnjava se mogućnost njihova egzaktnog definiranja i stvaranja cjelovitog pristupa državama kao glavnim akterima u međunarodnoj zajednici. Male države u politološkim analizama izjednačuju se sa slabima, nemoćnima, ovisnima te sa svima onima koji trebaju svojevrsnu protekciju jačeg aktera. No, moć je korisna kategorija u teoriji, ali se teško određuje u praksi. Stoga nije moguće precizno definirati niti komparirati države. Daljnjim analiziranjem njihova vanjskopolitičkog djelovanja dolazi se do zaključka kako isto varira: jednom predstavlja isključiv odgovor na djelovanja koja dolaze izvana (provodeći strategije balansiranja i „uskakanja na vlak“ kroz uključivanje u saveze i druge međunarodne organizacije), ponekad je to ispunjavanje prijašnjih obveza putem *chain gang* ili *buck passinga*, ali isto tako može biti i pokušaj ostvarivanja nacionalnih ciljeva u sklopu zacrtane strategije. Upravo analiziranjem mogućnosti vanjskopolitičkog djelovanja malih država dolazi se do zaključka kako kvantitativni pokazatelji ne određuju njihovu moć i utjecaj u međunarodnim odnosima. Male države pametnom diplomacijom, većom željom za kompromisom, sudjelovanjem u procesu donošenja odluka, umrežavanjem, organiziranim

birokratskim aparatom, prepoznavanjem područja interesa, ekspertizom, inovacijama, izraženim vodstvom, razvijanjem vrijednosti i normi u danom području te njihovim projiciranjem na međunarodnu razinu mogu ostvariti svoje interese. Upornim lobiranjem i korištenjem institucionalnog okvira i metoda za projekciju normi male države stvaraju bazu za izgradnju normativne moći putem koje realiziraju svoj utjecaj u međunarodnim odnosima, ovisno o kontekstu i mogućnosti koaliranja. Primjeri takvog djelovanja malih država su brojni od Danske i politike širenja, skandinavskih zemalja i razvoja Europske sigurnosne i obrambene politike ESOP, Belgije i strategije prema regiji Velikih jezera, Austrije i njezine uloga u promicanju prava malih država prilikom rasprave o Nacrtu ustava. Time one, koristeći se institucijama za projiciranje normativne moći, nastoje kompenzirati svoju ekonomsku i sigurnosnu ranjivost u odnosu na velike države.

LITERATURA

- Archer, Clive and Nugent, Neill. 2002. "Introduction: Small States and the European Union" *Current Politics and Economics of Europe*, 11: 1–10.
- Baechler, Günther. 1998. "Future Relevance and Priorities of Small States " in ed. Goetschel, Laurent. *Small States Inside and Outside the European Union*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Balogh, Andrasacques. 1999. "The Atlantic Dimension of Central European Security" in ed. David, Charles-Philippe i Lévesque, Jacques. *The Future of NATO Enlargement, Russia and European Security*. Montreal: McGill –Queen's University Press.
- Bengtsson, Rikard, Elgström, Ole i Tallberg, Jonas. 2004. "Silencer or Amplifier? The European Union Presidency and the Nordic Countries" *Scandinavian Political Studies*, 27 (3): 311 – 334.
- Bergsman, Stefan. 2001. "The Concept of Military Alliance" in ed. Reitner, Erich i Gärtner, Heinz. *Small States and Alliances*. Heidelberg/New York: Physica-Verlag.
- Björkdahl, Annika. 2007. "Norm advocacy: a small state strategy to influence the EU", *Journal of European Public Policy* 15 (1): 135–54.
- Björkdahl, Annika. 2002. *From Idea to Norm: Promoting Conflict Prevention*, Lund: Lund University.
- Carlsnaes, Walter. 2007. "How Should We Study the Foreign Policies of Small European States?" *Nação e Defesa* 117 (Inverno): 7–20.
- Chong, Alan. 2007. *The Foreign Policy Potential of "Small State Soft Power" Information Strategies*. National University of Singapore. dostupno na: <http://turin.sgir.eu/uploads/>
- Christensen, Thomas J. i Snyder, Jack. 1990. "Chain Gangs and Passed Bucks: Predicting Alliance Patterns in Multipolarity" *International Organization*, 44 (2): 138–168.
- Christmas-Møller, Wilhelm. 1983. "Some Thoughts on the Scientific Applicability of the Small State Concept: A Research History and a Discussion", in ed. Höll, Otmar. *Small States in Europe and Dependence*. Vienna: Braumüller.
- Dimitrijević, Vojin i Stojanović, Radoslav. 1977. *Osnove teorije međunarodnih odnosa*, Beograd : Službeni list SFRJ.
- Dougherty, James E. i Pfaltzgraff, Robert L. 2001. *Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey*. New York: Longman.
- East, Maurice A. 1973. "Size and Foreign Policy Behavior: A Test of Two Models" *World Politics*, 25 (4): 556–576.

- Ethridge, Thomas. 2004. Small-States Foreign Policy: An Analysis of Kiribati, Nauru, Palau, Tonga and Tuvalu. Eastern Illinois University, dostupno na: http://pol.illinoisstate.edu/downloads/icsps_papers/2004/
- Goetschel, Laurent. (ed.). 1998. *Small States Inside and Outside the European Union*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Haglund, David. G. 1995. "Must NATO fail? Theories, Myths, and Policy Dilemmas" *International Journal* 50 (4): 651-674.
- Hey, Jeanne A. K. 2002. "Luxembourg's Foreign Policy: Does Small Size Help or Hinder?" *Innovation* 15 (3), 211-225.
- Hill, Christopher. 2003. "What is to be done? Foreign Policy as a Site for Political Action" *International Affairs* 79 (2): 233-255.
- Holbraad, Carsten. 1971. *The Concert of Europe: A Study in Germany and British International Theory 1815-1914*. New York: Barnes&Noble.
- Holsti, Ole P., Hopmann, Terrence P. i Sullivan, John D. 1973. *Unity and Disintegration in International Alliances: Comparative Studies*, New York: John Wiley & Sons.
- Höll, Otmar. 1983b. "Introduction: Towards a Broadening of the Small States Perspective", in ed. Höll, Otmar. *Small States in Europe and Dependence*. Vienna: Braumüller.
- Jakobsen, Peter V. 2009. "Small State, Big Influence" *Journal of Common Market Studies* 47 (1): 81-102.
- Jazbec, Milan. 2001. *The Diplomacies of New Small States*. Aldershot: Ashgate.
- Jović, Dejan. 2011. "Hrvatska vanjska politika pred izazovima članstva u Europskoj Uniji" *Politička misao* 48 (2): 7-36.
- Kassimeris, Christos. 2009. "Foreign Policy of Small Powers." *International Politics* 46 (1): 84-101.
- Katzenstein, Peter J. 1991. *Small States in the World Market*. Ithaca: Cornell Univ. Press.
- Kay, Sean. 2006. *Global Security in the Twenty-First Century*, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers.
- Keohane, Robert O. 1969. "Lilliputians' Dilemma: Small States in International Politics" *International Organization* 23 (2): 291- 310.
- Kirt, Romain i Waschkuhn, Arno. 2001b. "Was ist und zu welchem Zweck betreibt man Kleinstaatenforschung? Ein Plädoyer für die wissenschaftliche Beschäftigung mit kleinen Nationen", in ed. Kirt, Romain i Waschkuhn, Arno. *Kleinstaaten-Kontinent Europa: Probleme und Perspektiven*. BadenBaden: Nomos.

- Knudsen, Olav. F. 1996b. "Analysing Small-State Security: the Role of External Factors", in ed. Bauwens, W., Clesse A i Knudsen, O.F., *Small States and the Security Challenge in the New Europe*. London: Brassey's.
- Legro, J. (2000). "The transformation of policy ideas" *American Journal of Political Science* 44 (3): 419-432.
- Liska, George F. 1968. *Nations in Alliance: The Limits of Interdependence*, Baltimore: John Hopkins University Press.
- Magnette, Paul i Nicolaidis, Kalypso. 2005. "Coping With the Lilliput Syndrome: Large vs Small States in the European Convention" *European Public Law* 11 (1): 83-102.
- Malmberg, Mikael. 2001. *Neutrality and State-building in Sweden*. New York: Palgrave Macmillan.
- McGowan, Patrik. J. i Gottwald, Klaus. P. (1975). "Small state foreign policies. A Comparative Study of Participation, Conflict, and Political and Economic Dependence in Black Africa" *International Studies Quarterly* 19 (4): 469-500.
- Milardović, Anđelko. 1997. *Uvod u politologiju*. Osijek, Zagreb, Split: Pan Liber.
- Modelski, George. 1962. *A Theory of Foreign Policy*. New York: Praeger.
- Moses, Jonathon W. 2000. *Open States in the Global Economy: The Political Economy of Small-State Macroeconomic Management*. New York: Macmillan
- Mouritzen, Hans i Wivel, Anders. 2005. *The Geopolitics of Euro-Atlantic Integration* London: Routledge.
- Neumann, Iver B. i Gstöhl, Sieglinde. 2004. *Lilliputans in Gulliver's World? Small States in International Relations*. Reykjavik: Institute of International Affairs.
- Reiter, Erich i Gärtner Heinz. 2001. *Small States and Alliances*, Heidelberg; New York: Physica-Verlag.
- Rothstein, Robert L. 1968. *Alliances and Small Powers*. New York: Columbia University Press.
- Schimmelfenning, Frank. 2003. *The EU, NATO and Integration of Europe: Rules and Rhetoric*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sjursen, Helene. 2006a. "What kind of power?" *Journal of European Public Policy* 13 (2): 169-181.
- Sjursen, Helene 2006b. "The EU as a 'normative power: how can this be?" *Journal of European Public Policy* 13 (2): 235-51.
- Skander, Nasra. 2010. *Weak Power, Great Influence: Small States in EU Foreign Policy. The Case of Belgium and Greece*. dostupno na: <http://www.ies.be/files/Nasra-E1.pdf>
- Snyder, Glenn. H. 1997. *Alliance Politics*. London: Cornell University Press.

- Tallberg, Jonas. 2006. *Leadership and Negotiation in the European Union*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thorhallsson, Baldur. 2000. *The Role of Small States in the European Union*. Aldershot: Ashgate.
- Thorhallsson, Baldur i Wivel, Anders. 2006. "Small States in the European Union: What do We Know and What Would We Like to Know?" *Cambridge Review of International Affairs* 19 (4): 651-668.
- Tunkrova, Lucie. 2008. "The Power of Small States in the European Union: the Case of Finland and the Northern Dimension Policy" *Contemporary European Studies* 1: 5-22.
- Udovič, Boštjan i Svetličič, Marjan. 2011. Trio Matters? The Case of Slovene EU Council Presidency, <http://www.wiscnnetwork.org/porto2011/getpaper.php?>
- Vital, David. 1967. *The Inequality of States: A Study of the Small Power in International Relations*. Oxford: Clarendon Press.
- Vogel, Hans. 1979. *Der Kleinstaat in der Weltpolitik: Aspekte der schweizerischen Aussenbeziehungen im internationalen Vergleich*. Frauenfeld: Huber.
- Vukadinović, Radovan. 2004. *Međunarodni politički odnosi*. Zagreb: Politička kultura.
- Vukadinović, Radovan. 2005. *Teorije vanjske politike*. Zagreb: Politička kultura.
- Wallace, William. 1999. "Small European States and European Policy-Making: Strategies, Roles, Possibilities". in ed. Wallace, William. *Between Autonomy and Influence: Small States and the European Union*. Oslo: Arena.
- Walt, Stephen M. 1990. *The Origin of Alliances*, Ithaca: Cornell University Press.
- Waterman, Harvey, Zagorcheva, Dessie i Reiter, Dan. 2001-2002. "Correspondence NATO and Democracy" *International Security* 26 (3): 221-235.
- Wendt, Alexander. 1995. "Constructing International Politics" *International Security* 20 (1): 71-81.
- Wendt, Alexander. 2006. Social Theory as Cartesian Science: An Auto - critique from Quantum Perspective in ed. Adler, A. *Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics: Alexander Wendt and its Critics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zupančič, Rok. 2011. "Normative Power as a Means of a Small State in International Relations: The Role of Slovenia within 'the EU Concert' of Normative Power in the Western Balkans" *Romanian Journal of European Affairs* 11 (4): 56-76.

SUMMARY

THE FOREIGN POLICY OF SMALL STATES: NORMATIVE POWER AS AN IMPACT FACTOR IN INTERNATIONAL RELATIONS

International Relations as a sub - discipline of political science only partially defined states as the main actors, focusing primarily on the relationship and positioning of great powers that define the world politics on their own. Small states have remained on the margins of scientific interest, limited by different quantitative and qualitative determinants, the ability to influence and project power in international relations, as well as by representing figures on the chessboard on which the main moves are those drawn by great powers. By fulfilling one of its most important foreign policy goals of joining NATO in 2009 and just before entering the European Union in July 2013, Croatia faces the need to redefine its foreign policy priorities, taking into account the strength and limitations of the position of small state in the international community. In this regards the authors attempt to demarginalize a scientific discourse on small states by focusing on the following aspects: (1) definition of small states and their role in the international community, (2) an analysis of the foreign policy of small states, (3) study of multilateralism (joining alliances and regional integration as the most common foreign policy strategies of small states) (4) theoretical analysis of the normative power as a factor in foreign policy influence of small states, and (6) by using cases of Nordic countries to demonstrate how small states increase their influence in international relations by uploading norms; at the same time providing action guidances to Croatia as a future small EU member state.

Key words: small states, foreign policy, normative power, Northern Dimension

SUVERENOST NA KONCESIJU: SLUČAJ MALDIVA

Vedran Obućina

*Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet*

Karlo Paljug

*Sveučilište u Zagrebu
Pravni fakultet*

Borna Zgurić

*Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti*

SAŽETAK

Klimatske promjene velika su prijetnja brojnim otočnim državama, poput Maldiva koji će u slučaju porasta morske površine u potpunosti potonuti. Postavlja se pitanje je li gubitkom teritorija izgubljena suverenost maldivskog naroda. Autori smatraju da nije pa, osim krute pravne i djelomično politološke definicije suverenosti, ističu mnoge druge teorije suverenosti. Maldivi bi mogli zakupiti zemljište u Indiji i tamo, u dogovoru s indijskom vladom, dobiti suverenost na koncesiju čime bi politička suverenost postupno ustupila mjesto antropološkoj suverenosti.

KLJUČNE RIJEČI: suverenost, država, politička teorija, teorije međunarodnih odnosa, Maldivi

UVOD

Pitanje suverenosti predmet je mnogih rasprava i sporenja u međunarodnom pravu, politologiji, sociologiji, povijesti pa i antropologiji. Države i entiteti zadobivali su i gubili suverenost tijekom stoljeća, a sustav nakon 1945. čvrsto je vezao suverenost uz teritorijalnost. Teritorijalna osnova

suverenosti tek je jedan od mnogih trendova koji kao osnova međunarodnog poretka postoji tek od kraja Drugoga svjetskog rata¹. No, teritorijalna zasada suverenosti u velikoj je opasnosti zbog globalizacije, ali i posve neočekivanog presedana koji će uzdrmati teoriju i praksu suvereniteta do krajnjih granica. Svijet je u iščekivanju prve kataklizme jedne države u suvremenom vremenu. Maldivi i otočne države Oceanije pred opasnošću su podizanja morske razine i doslovnog potonuća. I dok je fizička, teritorijalna suverenost u potpunoj opasnosti, ovaj se rad bavi promišljanjem mogućnosti davanja koncesije na suverenost tim državama.

Međunarodni znanstveni savjetodavni panel UN-a u svom izvješću iz 2007. povezuje promjenu klime s porastom i novim oblicima migracija. Tako se migracije očekuju zbog novih oblika i jačine suša, poplava i ekstremnih vremenskih događaja koji utječu na sigurnost hrane, zdravlje, smanjenje resursa zemlje i pitke vode, kao i stanovanja. Osobito se to odnosi na one zemlje, poput Maldiva ili oceanijskih država, kojima prijete potpuni nestanak. Izvješće uvodi novi pojam klimatskog migranta i okolišnog izbjeglice, a predviđa se da će oni do 2050. činiti brojku od 200 milijuna osoba (Bailey 2010, 687). Kao oblik novog poimanja sigurnosti sve se više govori o ranjivosti, pa i ekstremnoj ranjivosti (Liotta 2002, 479). Ranjivo je najava, često nejasno prepoznatljiva i povezana sa složenim međudnosom koji ne daje uvijek točan ili prigodan odgovor. Tako su bolesti, glad, nezaposlenost, zločini, društveni sukobi, terorizam, krijumčarenje narkotika, politička represija i opasnosti prirodnih katastrofa shvatljivo povezani pojmovi koji mogu utjecati na sigurnost država i pojedinaca, ali još nije jasno kako na njih odgovoriti.

Promjena klime pokazuje da se još uvijek ne pronalaze rješenja za uzročno-posljedično povezivanje različitih studija. Većina njih se ipak slaže da će se tijekom 21. stoljeća prosječna temperatura planeta popeti 1,4 – 5,8 stupnjeva; kao posljedica će se povećati i razina mora 9 – 88 centimetara. To znači da će neke nacionalne države biti pod najvećom nacionalnom prijetnjom – potpunim nestankom teritorija. To se predviđa za Maldive (ibid., 480). Klimatske promjene i inače imaju veliko značenje za razvojna pitanja, jer većinom pogađaju siromašnije zemlje i zajednice koji već ovise o razvojnim programima. Također se radi o pitanju pravde, jer nije pravedno da neobuzdan industrijski razvoj bogatih zemalja ima najgore posljedice na siromašne nacije, koje su vrlo malo pridonijele globalnom zagrijavanju (Clifford 2010, 177). Maldivi su među najistaknutijim zagovarateljima radikalnog zaokreta u odnosu prema okolišu, ujedno su svjesni da će biti prva država pogođena posljedicama klimatskih promjena. Tijekom predavanja na Svjet-

1 Iako ne u potpunosti; npr. suveren je i Malteški red; vidi dolje

skom forumu o poduzetništvu i okolišu na Sveučilištu Oxford 2009. predsjednik Maldiva Mohammed Nasheed izjavio je kako je obrana protiv rasta morske razine humanitarni izazov kritičan kao i obrana Poljske od nacističke Njemačke 1939: „Smatramo da klimatske promjene nisu ekološko pitanje, nego pitanje sigurnosti, pitanje ljudskih prava... Ako smatrate da je obrana Poljske bila važna, onda je važna i obrana Maldiva. Ako ne možete spasiti Maldive danas, onda ih nećete spasiti ni sutra“ (ibid., 176). Nasheed je također odlučio da se dobar dio prihoda zemlje od turizma stavlja u fond za nabavu zemlje. Po njemu, ne postoji način da Maldivi sami zaustave klimatske promjene pa trebaju kupiti zemlju negdje drugdje. Ako već treba napustiti otoke, smatra Nasheed, onda treba razumjeti da Maldivci ne žele desetljećima živjeti u izbjegličkim šatorima. To znači da bi se cijela nacija preselila na jednu od triju mogućih lokacija: u Indiju, Šri Lanku ili možda Australiju, s time da su prve dvije zemlje od posebnog interesa zbog blizine i kulturološke sličnosti. Ideja da se cijela nacija jednostavno preseli u modernoj povijesti ostvarena je samo jednom i to pod prisilom: Staljin je tako deportirao cijele kavkaske narode sa sjevernog Kavkaza u srednjoazijske sovjetske republike. Jedna od mogućnosti o kojoj se razmišlja je i izgradnja novog otoka Hulu Male (Novi Male) koji bi primio stanovništvo najnižih atola i vjerojatno samoga glavnog grada Malea; Maldivci nastoje isušiti more oko otoka kako bi ga izdignuli 2,1 metar iznad morske površine. No, dugoročno, ako se mjere protiv promjene klime ne ostvare, velika je vjerojatnost da će se stanovništvo morati iseliti s arhipelaga. Želimo pokazati da je suverenost vrlo uvjetan pojam i da je moguće da Maldivci zadrže svoju suverenost dok istodobno žive na području druge države. Posrijedi je, uvjetno rečeno, suverenitet na koncesiju.

RAZVOJ I INTERPRETACIJA SUVERENOSTI KROZ POVIJEST

Starogrčki mislioci, iako nisu poznavali pojam suverenosti, bavili su se vrlo usko povezanim pitanjem: komu pripada vrhovna vlast u državi? Aristotel nije dodijelio vlast određenom pojedincu niti skupini određenih ljudi nego samom zakonu, dok ju je Platon predao u ruke same elite, odnosno filozofa državnika (Perić 2009, 78). U starome Rimu Ulpijan je vlast shvaćao kao Princeps legibus solutus est (Šimonović 2005, 16). Daljnji razvoj suvereniteta odvijao se u odnosu vladari – zakon – vladar iznad zakona.

Francuski pravnik Jean Bodin u svojem djelu *Šest knjiga o republici* (Six livres de la Republique) određuje suverenost kao vrhovnu i trajnu vlast republike (Bodin 2002, 33). Bez trajnosti vladar nije suveren nego samo čuvar vlasti koji može biti bilo kad opozvan. Bodin tumači i shvaća apsolutnost kao bezuvjetnost, odnosno smatra da suverenog vladara ne može

ništa ograničavati, osim ograničenja koja proizlaze iz Božjeg zakona.² Suverenost ima nekoliko nerazdvojivih bitnih oznaka. Kao prvu oznaku suvereniteta Bodin uzima vlast (pouvoir) donošenja zakona, tj. Zapovijedanja svima. Druga je mogućnost objave rata ili vođenje pregovora o miru. Treća, od presudne važnosti, jest mogućnost postavljanja glavnih dužnosnika. Četvrta je pak oznaka najviša nadležnost (dernier ressort), dok je peta postojanje mogućnosti da se pomiluje osuđenik, tj. Da se promijeni nešto u presudi koju su donijeli određena druga tijela.

Bodin ide za tim da je suveren onaj vladar koji ne priznaje nikoga iznad sebe osim Boga. Po takvom njegovom shvaćanju vidimo kako je vladar jedino vezan prirodnim pravom, tj. Zakonom, zbog toga što ono postoji samo po sebi, tj. Stvoreno je od samoga Boga. Tumači Bodinova učenja iznose da njegovo shvaćanje ne treba precijeniti zato što suverenost nije jedina oznaka državnosti nego samo uz jedan princip, droit gouvernement i cominuute (Lozina 2006, 24). Vidimo da je kod Bodina suveren vladar onaj koji je ograničen Božjim prirodnim zakonom, ali je iznad zakona koji on sam donosi. Ova prva sustavno iznesena teorija o suverenitetu u kasnijim je stoljećima znatno utjecalo na ostale teoretičare. Jedan od najznačajnijih mislilaca s prijelaza iz 16. Na 17. St., koji je dobar dio svoga života posvetio ovom apstraktnom terminu, bio je Thomas Hobbes. Za njega je državni suverenitet jedinstven i nedjeljiv, kako prema unutra, tako i prema van. Do uspostavljanja suverene vlasti može doći putem društvenog ugovora te je to za njega ustavljena ili institucionalna suverenost te do nje dolazi dobrovoljno³; ili zadobivanjem, silom odnosno osvajanjem (Hobbes 1961, 152). Za njega je osnova suverene vlasti i u jednom i u drugom obliku strah. No dok je u prvom obliku to strah koji ljudi imaju jedni prema drugima, zato što ljudi iz prirodnog stanja ugovorom stvaraju državu, jer u prirodnom stanju vlada zakon jačega, tj. Vlada prirodni zakon koji Hobbes definira kako to nije ništa drugo nego mogućnost namećanja svoje volje, odnosno mogućnost svakog čovjeka da se služi vlastitom snagom po svojoj volji radi očuvanja života. Država se u tom prvom slučaju uspostavlja kao izlaz iz prirodnog stanja – bellum omnium contra omnes – te stvaranje jednoga civiliziranog stanja. U drugom obliku taj strah ljudi izražen je u odnosu na onoga kojem se podčinjava.

Hobbes svoju teoriju iznosi kroz dvanaest postavki (Pavlović 2006, 71). Prema prvoj postavci, nakon što je sklopljen društveni ugovor o suverenoj vlasti, odbacuju se svi prethodni sporazumi. Posljedica toga je da podanici

2 Određeni dijelovi preuzeti iz Ceranić 2010.

3 „Za državu se kaže da je ustanovljena kad se izvjesno mnoštvo ljudi usuglasi i sporazumi, pojedinac s pojedincem, da većinom glasova preda nekom čovjeku ili skupini ljudi pravo da predstavlja ličnost svih njih, što znači da bude njihov predstavnik“ (Hobbes 1961, 153).

više nemaju mogućnost promijeniti oblik vladavine bez vladareva dopuštenja, a iz toga proizlazi da je svako svrgavanje suverenog vladara suprotno zakonu. Drugo, Hobbes kaže da vladar ne može izgubiti, odbaciti ili podijeliti svoju vlast, iz razloga što on djeluje kao povjerenik dodijeljene mu vlasti. Treća temeljna postavka govori da ako se većina suglasi o prijenosu prirodnih prava na suverenog vladara, da će to imati za posljedicu da se i ostali moraju suglasiti bez mogućnosti prosvjedovanja. U svojoj četvrtoj postavci iznosi da vladarev čin ne može biti nepravedan. Iz ovog načela proizlazi i peta postavka koja govori da vladar ne može biti kažnjen od podanika. Šestom postavkom Hobbes vladaru daje apsolutnu moć, jer on odlučuje što je bitno za mir u državi te što je pravedno, a što nije, budući da on donosi zakone. Sedmom nam kazuje kako uz njegovu vlast ide cjelokupna vlast propisivanja pravnih akata, prema kojima svaki podanik može znati što je samo njegovo i što niti jednom drugom podaniku ne može pripadati. U osmoj postavci navodi se kako vladar ima cijelo pravosuđe u svojim rukama, dok u devetoj govori kako ima pravo odlučivati o ratu i miru. Iz desete postavke proizlazi kako vladar bira sve službenike. Nadalje navodi kako suveren ima pravo kažnjavanja i nagrađivanja, što je pak jedanaesta postavka. Prema posljednjoj postavci, vladar ima pravo dodjeljivati počasne titule. Vidimo kako i kod Hobbesa postoji jedan suveren vladar, ali zanimljivo je to da on ipak na neki način dobiva vlast od podanika. Ovakav će smjer znatno utjecati na ondašnje razmišljanje pa se u to vrijeme donose određeni dokumenti koji su napravili goleme pomake u dodjeljivanju prava narodu.⁴

Nadalje, znatan je trag u teoriji suvereniteta ostavio Jean Jacques Rousseau. Prema njegovom shvaćanju narodu pripada suverenost (Grubić 1991, 2-3). On pak određuje ovaj pojam kao trajnu, najvišu i originalnu vlast. Suverenost se manifestira s pomoću opće volje, tj. Trajnom voljom svih podanika države po kojoj oni i jesu slobodni građani. On razlikuje opću volju (koja je uvijek usmjerena na zajednički interes) od volje svih (*volonte de tous*), koja je samo puki zbroj pojedinačnih volja te izražava privatni interes. On *de facto* izjednačava opću volju sa suverenosti. U svojoj teoriji pripisuje suverenitetu četiri elementarne karakteristike: neotuđivost – „jer suverenost je samo izvršenje opće volje, a suveren, budući da nije ništa drugo do kolektivno biće, može biti predstavljen samo samim sobom“; nedjeljivost – „jer volja je ili opća ili to nije (*tertium non datur*)“; nepredstavljivost – jer je suverenost sadržana u općoj volji, a volja se nikada ne predstavlja. Ona je ili to što jest ili nešto drugo, srednjeg nema. Iz toga slijedi, narodni zastupnici nisu i ne mogu biti njegovi predstavnici, oni su samo njegovi povjerenici koji ništa ne mogu konačno zaključiti“; nepogrje-

4 1679. donesen je u Engleskoj *Habeas corpus act*, v. Kurtović, 2005/2, 23.

šivost – „jer uvijek izražava autentičnu volju zajednici i teži javnoj koristi“. Prema Rousseau, suveren nema nikakvu drugu snagu osim one zakonodavne te on djeluje samo s pomoću zakona. Ali budući da su zakoni manifestacija opće volje naroda, ako ih on ne usvoji, oni su ništavni. Svojom je teorijom Rousseau znatno pridonio razvoju ideje suvereniteta, iako su mnogi njegovi dijelovi ostali samo utopistički. Njegove ideje postat će nit vodilja jakobincima koje su pokušali ugraditi u ustav 1793. (Kurtović 2005, 176). Sada se jasno izražava misao da suverenitet pripada narodu.

Leon Duguit, koji je živio na prijelazu iz 19. U 20. St., kritizirao je njemačke pisce zato što su razdvajali javnu vlast od suvereniteta. On želi pokazati kako je suverenitet, kao društvena činjenica i sinonim za državnu vlast, spontano nastalo razlikovanje između slabih i jakih. Smatra da je suverenitet volja koja ima vlastitu prirodu pa je se ne može odrediti nikako nego njom samom. Ističe kako jedini uzrok koji može izazvati djelovanje suverene volje jest uzrok koji potječe iz nje same. Suverena volja ne može nikada biti navedena na djelovanje u tom i tom smislu.⁵ Suverenitet je neograničen i apsolutan, a kao argument tomu navodi, da ako to nije, tj. Da zavisi od neke druge volje koja bi ga ograničavala, prestao bi se ograničavati samim sobom. Ovaj fluidan pojam za njega predstavlja također stalno zapovijedajuću volju, koja je pak nadređena svim ostalim voljama na određenom teritoriju. Duguit pridodaje ovom pojmu tri atributa: suverenitet je jedan, nedjeljiv i neotuđiv.^{6,7}

5 Duguit se u tom pogledu osvrnuo na razmišljanje njemačkih autora, Burgessa i Esmeina: „suverenitetu – on je volja koja je u nadležnosti, njezina nadležnost, tj. Volja, koja sama određuje opseg svoga djelovanja, što može činiti, što mora činiti“. Ili kako kaže Burgess: „izravna, bezgranična sveobuhvatna vlast nad individualnim podanicom ili nad svakim podaničkim udruženjem“. Odnosno Esmein: „taj autoritet, koji jednostavno ne priznaje ni trunku veće ili suprotne moći, u odnosima kojima upravlja, naziva se suverenitet“ (sve prema Duguit 1991, 551-560).

6 Suverenitet je jedan, što znači da na danom teritoriju ne može postojati više nego jedan i jedinstveni suverenitet i da jedan isti čovjek ne može biti podvrgnut nego jednom i jedinstvenom suverenitetu – no već je i sam Duguit uvidio da tu leži jedan problem, a to je problem s federacijom SAD-a, jer je stanovnik podvrgnut federativnoj i lokalnoj vlasti. Iz toga proizlazi da je teorijom suvereniteta nemoguće objasniti federativni sistem. Također sličan bi problem imao i danas kad bi pokušao objasniti EU; nadalje „suverenitet je nedjeljiv – ne može biti podijeljen na različita tijela. Volja jest ili nije, ona ne može biti djelomična; neotuđivost – da ga biće koje je nosilac suvereniteta, ne može predati drugome. Ako bi netko otuđio svoj suverenitet, on bi samim time prestao postojati; ako bi imao volju i u trenutku kad bi je ustupio, suverenitet bi nestao. Čovjek ne može otuđiti svoju volju, on uvijek ostaje okružen voljom koja određuje bistvo njegova bića. Otudjenje svoje volje bi bilo istinsko samoubojstvo i njegova bi volja nestala u istom trenutku u kojem bi je htio otuđiti“, (*ibid.*).

7 Kao najveće oponente ideje suvereniteta vidi Krbek, Duguita u Francuskoj, koji je pojam suvereniteta smatrao fikcijom, a sve u sklopu potrebe da se dotadašnja država preobrazu u jedan novi sustav javnih službi, utemeljenih na načelu solidarnosti (Lozina 2006, 25).

Danas se suverenitet pripisuje narodu te se on očituje u pravu naroda na samoodređenja.⁸ Ta narodna suverenost označava neporecivu mogućnost svakog naroda da sam posrednim ili neposrednim putem svojih posrednika odluči i uspostavi svoju političku osobnost u državi.⁹⁹Elementarne karakteristike načela samoodređenja su sljedeće: volja naroda da uspostavi samosvojnu državu na povijesnom prostoru gdje živi; potreba i volja naroda da uspostavi legitimnu političku vlast u svojoj državi koja bi onda bila jamstvo ljudskih prava i sloboda; uspostava primjerenoga pravnog poretka; uspostava primjerenoga gospodarskog poretka; potreba i volja da samostalno raspolože prirodnim i stvorenim dobrima na svom državnom prostoru; potreba samostalnog udruživanja i razdruživanja.¹⁰⁰Danas se na narodnu suverenost gleda uglavnom kao na dvojak pojam koji se sastoji od unutrašnje i vanjske suverenosti. Dok se na unutrašnju gleda kao na najvišu vlast u državi, na vanjsku se gleda na način da država ima status jednakosti i ravnopravnosti s drugim državama u međunarodnim odnosima (Šimonović 2005, 15). Na toj se fikciji među državama temelji i cijeli normativni sadržaj klasičnoga međunarodnog prava (Posavec 2004).

Smatramo da se danas poistovjećuju ova dva pojma, jednakost i ravnopravnost. Države nisu međusobno jednake nego ravnopravne.¹⁰¹ To bi značilo da suverenitet država zabranjuje miješanje drugih država i međunarodnih institucija u unutarnju politiku države. No, je li tako? Danas imamo sve veći broj međunarodnih institucija i unija te dolazi do globalnoga strukturalnog pomaka poretka prema svjetskoj zajednici, koja je sastavljena od brojnih međunarodnih organizacija. Na globalnom je planu izražena fundamentalna briga za prava pojedinaca i naroda s kolektivnim prioritetima: očuvanje mira, zaštita okoliša i prirodno-kulturne baštine, borba protiv terorizma. Nerijetko se događa da neke političke odluke pojedine države utječu na širu svjetsku scenu, a takve se odluke donose svakodnevno u bilo kojem kutku svijeta. Zbog takvog stanja koncept suverenosti se mijenja i danas ne možemo razmatrati ovaj pojam kroz vizuru prijašnjih mislilaca.

Suverenitet se ograničava zbog dvaju paralelnih procesa: događa se proširenje nadležnosti međunarodnih organizacija i udruženja te se razvi-

8 v. Petrović Piroćanac 2004.

9 Pravo naroda na samoodređenje spominje se u Povelji ujedinjenih naroda u čl. 1. (2) i čl. 55 (1)

10 Predavanje profesora Stjepana Arnuša; dakako teško je odrediti jednu taksativnu listu, ali ove su odrednice među važnijima.

11 Npr. da su države jednake onda bi sve članice UN-a mogle biti stalne članice Vijeća sigurnosti, a ne samo određene.

jaju međunarodno zajamčena prava pojedinaca.¹² Kofi Annan nazvao je to suverenošću pojedinca (Šimonović 2005, 35). Pojedinaci diljem svijeta teže tomu da se suverena prava globalno zaštite putem međunarodnih mehanizama. Svjedočili smo brojnim primjerima kad država nije bila u stanju zaštititi svoje građane pa je onda konkretne korake poduzela međunarodna zajednica.¹³ Primjerice, intervencija NATO snaga u Libiji ili Kosovu. Je li to povreda suverenosti jedne zemlje, koju jamči i sama Povelja UN-a ili pak to možemo tumačiti kao zaštitu pojedinaca? Budući da sama povelja propisuje nemiješanja u unutarnje poslove država koji su u njihovoj strogoj sferi, mogli bismo to prosuditi kao čistu i tešku povredu suvereniteta.¹⁴ Prema istoj toj povelji, Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima, Konvenciji o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida i brojnim ostalim, međunarodno priznatim, dokumentima akcija u Libiji je bila čista zaštita građana i mira u svijetu. No, zašto međunarodna zajednica ne reagira na pokolje diljem afričkog kontinenta? Izgleda da će u svakoj intervenciji svjetske zajednice najvažniju ulogu imati politički moment te će on biti taj okidač koji će državnu suverenost poštovati ili kršiti.

Vidimo kako državna suverenost više nije apsolutna (ibid., 37). Apsolutno su suverene samo one države koje nisu preuzele međunarodne obveze.¹⁵ No shvatljivo je da danas takve države ne postoje. Shvaćanja poput onih da je suverenitet nedjeljiv, neprenosiv, jedinstven, neograničen i apsolutan ili pak ona razmišljanja da međunarodno pravo ne postoji jer su države suverene, ne mogu opstati u svijetu zahvaćenom globalizacijom.¹⁶ Zamislimo suverenitet kao jednu kuglu koja se može secirati na beskonačni broj fragmenata. Svaki fragment uvećava ili smanjuje masu kugle. Kad bi kugla bila potpuna, onda bismo mogli govoriti o jednoj apsolutno suverenoj državi. No takav bi entitet mogao postojati samo ako ne ovisi ni o komu i ni o čemu. Jer čim nešto postoji, a da bi taj entitet ovisio o tome, on bi automatski gubio dio suverenosti (ili prema starijim teorijama gubi cijelu suverenost budući da je ona nedjeljiva – Hobbes).¹⁷ Oduvijek je suverenitet bio raščlanjen, svaka država i pojedinac imali su dio suvereniteta,

12 Možemo vidjeti npr. da je EU od svoga osnivanja do danas proširila svoje ovlasti i funkcije višestruko, a također vidimo kako su je od kraja drugog svjetskog rata sve više brine za temeljna ljudska prava i da se u svrhu toga potpisuju brojne konvencije i deklaracije.

13 Primjerice, intervencija Zapada u Libiji 2011.

14 Povelja Ujedinjenih Naroda – čl. 2 st. 1 i st. 7.

15 Andrassy: „Apsolutno su suverene samo one države koje nisu preuzele međunarodne obveze. Suverenost je određena, dakle i ograničena pravnim propisima“ (1971, 10).

16 *Ibid.*, 74.

17 Kao primjer možemo uzeti dvije države i, primjerice, jedna ovisi o žitu iz druge. Da bi došlo do razmjene, mora se sklopiti ugovor, a čim se sklapa određeni pravni akt, on ograničava slobodu.

samo se tijekom povijesti mijenjao omjer koji pripada pojedinom subjektu. Danas postoji više subjekata koji raspolažu i dijele suverenitet. Svaka država ne može posjedovati jednaku količinu suvereniteta jer nije svaka jednako podložna međunarodnim institucijama¹⁸ niti je svaka država dodijelila određena suverena prava pojedincima (npr. S. Koreja) te, na koncu, države različito ovise jedna o drugoj. Države svakim međunarodnim ugovorom otkidaju od svoga suvereniteta i „daju“ taj dio drugoj državi, zajednici ili pojedincu, znači pravnim propisom ograničava se suverenitet (Andrassy 1971, 10; Šimonović 2005, 41). Danas je država svoj suverenitet raspodijelila u fragmente koji pripadaju UN-u, MMF-u, WB-u, EU-u... No kao što je rečeno, kad ta udruženja propadnu, dijelovi će se vratiti državama. Ono što konstantno raste kroz povijest (i država rijetko kad uzima, jer se boji pobune naroda – dokaz da je državna vlast delegirana od naroda) jest suverenost (prava) pojedinaca/naroda, izražena kroz mnogobrojna prava i obveze institucija i država prema njima.

18 Slučaj – država Malavi prodala je zalihe hrane pod pritiskom MMF-a i međunarodnih donatora (*The Guardian*, rujna 2002, „Food and trade“, 36.).

Tablica br. 1

TIPOVI SUVERENOSTI		
Suverenost po Bodinu	Suverenost po Hobbesu	Suverenost po Rousseauu
<ul style="list-style-type: none"> • vrhovna i trajna vlast republike • nerazdvojive oznake suverenosti: <ol style="list-style-type: none"> 1. vlast donošenja zakona, tj. zapovijedanja svima 2. mogućnost objave rata ili vođenje pregovora o miru 3. mogućnost postavljanja glavnih dužnosnika 4. najviša nadležnost 5. mogućnosti da se promiluje osuđenik, tj. da se promijeni nešto u presudi sudova 	<ul style="list-style-type: none"> • državni suverenitet jedinstven je i nedjeljiv • suverena vlast uspostavlja se društvenim ugovorom ili silom, tj. osvajanjem • osnova suverene vlasti je strah • 12 postavki suverenosti: <ol style="list-style-type: none"> 1. društvenim ugovorom odbacuju se svi prethodni sporazumi 2. vladar ne može izgubiti, odbaciti ili podjeliti svoju vlast 3. ukoliko se većina složi o prijenosu prirodnih prava na suverenog vladara i ostali se moraju složiti 4. vladarev čin ne može biti nepravdan 5. vladar ne može biti kažnjen od podanika 6. vladar ima apsolutnu moć 7. vladar ima vlast propisivanja pravnih akata 8. vladar ima pravosuđe u svojim rukama 9. vladar ima pravo odlučivati o ratu i miru 10. vladar bira sve službenike 11. vladar ima pravo kažnjavanja i nagrađivanja 12. vladar ima pravo dodjeljivati počasne titule 	<p>Suverenost po Duguitu</p> <ul style="list-style-type: none"> • suverenitet je sinonim za državnu vlast • suverenitet ima tri atributa: <ol style="list-style-type: none"> 1. suverenitet je jedan, 2. suverenitet je nedjeljiv 3. suverenitet je neotuđiv <p>Suverenost po Rousseaou</p> <ul style="list-style-type: none"> • suverenost pripada narodu • suverenost je trajna, najviša i originalna vlast • suverenost se manifestira pomoću opće volje građana • četiri elementarne karakteristike suvereniteta: <ol style="list-style-type: none"> 1. neotuđivost 2. nedjeljivost 3. nepredstavljivost 4. nepogrešivost

IZAZOVI U POLITOLOŠKOM POIMANJU SUVERENOSTI I
PREDVIĐANJA O NJEZINU NESTANKU

Razumijevanje suverenosti unutar političke teorije nije jednoznačno, ponajprije zbog novonastalog stanja u međunarodnoj areni koje utječe i na unutarnje politike pojedinih država. Brojni politički teoretičari te teoretičari međunarodnih odnosa predviđaju „preuranjenu smrt“ suverenosti. Rođenje suverenosti de facto započinje vestfalskim modelom međunarodnih odnosa, sustavom koji zapravo ima malo veze s Vestfalskim mirom, a više je, kako tvrde neki teoretičari, produkt nacionalizma i realpolitike 19. I ranoga 20. Stoljeća (Stirk 2005, 153). U toj su verziji suverenosti, koja se još naziva i „snažnom suverenosti“, akteri u međunarodnim odnosima države koje zahtijevaju apsolutnu suverenost. U tom sustavu postoji kongruencija između države i društva, države su centralizirane i nedostaje im „unutarnja politička diferencijacija“, međunarodna zajednica je uglavnom isključena, a odnosi među državama, uključujući i međunarodno pravo (ako ono uopće postoji), modelirani su na analogiji s privatnim ugovorima i zakonima o vlasništvu (ibid., 153). Nasuprot snažnoj suverenosti Stirk postavlja „slabu suverenost“, odnosno suverenost u kojoj su države još uvijek glavni akteri u međunarodnim odnosima, ali nisu nužno i jedini. Kongruencije između države i društva nema, međunarodna zajednica, konstituirana zajedničkim interesima i uzajamnim priznavanjem utemeljenim u pravu, iznimno je snažna, dok je analogija s privatnim ugovornim pravom odbačena. Države nisu nužno centralizirane, nego postoji i mnoštvo federacija. Takav „slabiji“ model, još je uvijek prepoznatljivo vestfalski, jer su države još uvijek ključni akteri u međunarodnoj areni, suverenost je još uvijek važan koncept, dok je rat jedna od značajki tog sustava, a prema intervenciji u druge države se odnosi s oprezom, iako je ona katkad nužna (ibid., 153-4). Do „slabljenja“ vestfalskog modela došlo je u drugoj polovini 20. St. Raspadom SSSR-a, a time i bipolarnih odnosa SSSR-a i SAD-a što su dominirali drugom polovinom 20. St.

Uz aktivnosti država sve očitije su i aktivnosti cijelog mnoštva novih aktera u međunarodnoj areni. Iako su ti akteri postojali već neko vrijeme, bili su zasjenjeni dominantnim hladnoratovskim bipolarnim odnosima. Uzroci promjena na globalnoj pozornici višestruki su i međusobno povezani: 1. Dolazi do znatnog povećanja broja globalnih aktera koji nisu države; 2. Informacijska revolucija je promijenila „igralište“, barem što se tiče načina prikupljanja informacija; 3. Diplomacija¹⁹ sada uključuje puno

19 Ovdje pod diplomacijom razumijemo širi koncept diplomacije. U SAD-u se pojam diplomacije najčešće koristi kao sinonim za vanjsku politiku ili općenito međunarodne odnose. Memoari Jamesa Bakera *The Politics of Diplomacy* i *Diplomacija* Henryja Kissingera klasični

veći broj sudionika koji nisu samo diplomatski stručnjaci, nego su i stručnjaci na cijelom nizu drugih polja, zbog čega nisu zaposlenici ministarstava vanjskih poslova; 4. Nije više moguće racionalno odrediti koji su to pojedinačni nacionalni interesi pa je time otežana njihova realizacija; 5. Dolazi do znatnog porasta važnosti gospodarske diplomacije, osobito u području upravljanja investicijama i pružanja pomoći za razvoj; 6. Proliferacijom novih država nastala je ideja da bi reprezentacija među državama trebala biti univerzalna (Langhorne 2005, 331). To su sve uzroci koji su doveli do slabljenja vestfalskog sustava međunarodnih odnosa i suverenosti, no taj sustav je, zajedno sa suverenosti, daleko od smrti koju mnogi proriču i spreman je uzvratiti udarac.

Jedna od značajki suverenosti stoljećima je podrazumijevala isključivanje intervencije i vanjskog autoriteta. Drugim riječima, međunarodni sustav je sustav suverenih država, odnosno anarhije bez vrhovnog autoriteta. No, u realnosti međunarodnih odnosa možemo primijetiti da su intervencije konstanta. Najrecentniji primjeri su intervencija SAD-a u Iraku, ili NATO-ve intervencije na Kosovu, u Afganistanu i Libiji. U posljednja dva desetljeća pojavila se ideja da su države odgovorne za zaštitu vlastitog naroda pred tim istim narodom, ali i međunarodnom zajednicom. Ako se država dopušta teška kršenja ljudskih prava na svojem teritoriju, ta se odgovornost prenosi na međunarodnu zajednicu (responsibility to protect – R2P). Takvu je definiciju suverenosti kao odgovornosti dala Međunarodna komisija za intervenciju i suverenost države (International Commission on Intervention and State Sovereignty – ICISS) 2001. Godine, a jednoglasnu je potporu dobila 2005. Na UN-ovu World Summitu (Glanville2011: 233). Glanville navodi da to nije posve nov fenomen, ponajprije zato što narodna suverenost, koja zahvaljuje svoje rođenje Američkoj i Francuskoj revoluciji, sadržava dvije međusobno suprotstavljene ideje: prva je pravo naroda na samoupravu te sloboda od intervencije izvana; a druga su individualna prava na život i slobodu od tiranije i despotizma. Vrlo brzo je politička realnost dovela do toga da je onaj prvi element zasjenio drugi, iako se potonja ideja često koristila kao alibi za kolonijalizam (ibid., 235). U obzir treba uzeti upozorenje koje daje Brown (2002; citirano u Schwarz, 2004: 86) kako je analitički gotovo nemoguće razlikovati između „humanitarne intervencije“, koju razumijemo kao posve altruističnu, i „obične intervencije“, koju razumijemo kao intervenciju radi stjecanja koristi. Malmvig (2001, 255) upozorava, ako suverenost neke države ne smatramo dijelom „normalnog poretka“ u međunarodnim

su primjer te šire koncepcije. U užem smislu diplomacija je praksa profesionalne diplomacije. Primjer za to je djelo *Diplomacija* Harolda Nicolsona (Sharp 1999, 37).

odnosima, a na (humanitarnu) se intervenciju ne gleda kao na problematičnu povrjedu suverenosti, tada ne bi postojala potreba međunarodne zajednice da legitimira takav čin. Ako se države ne smatraju suverenima, tada ne bi postojala potreba za opravdavanjem intervencija. Malmvig upozorava na paradoks: međunarodna zajednica legitimiranjem intervencija priznaje suverenost država i reproducira je, no istodobno samim intervencijama povrjeđuje suverenost (ibid., 256).

Što kad se nedržavni akteri „odmetnu“ i ospore Vestfalski sustav? Teoretičari međunarodnih odnosa Löwenheim i Steele (2010) smatraju kako se 11. Rujna dogodilo nešto iznimno važno zbog čega je SAD tako hrlilo prema ratu. Al-Qa'ida, kao nedržavni akter u međunarodnim odnosima, nije ugrozila samo američku suverenost nego i ideju suverenosti kao takve, a samim time i vestfalski sustav. Amerika je kao velika sila morala odgovoriti na taj izazov. Naime, samo suverene države imaju monopol nad fizičkom prisilom, kako unutar vlastitih granica, tako i nad prekograničnim nasiljem. Međunarodni sustav je sustav nacionalnih država i samo one imaju legalno i legitimno pravo koristiti se prekograničnim nasiljem, odnosno ratom. Među velikim silama u tom sustavu postoji ravnoteža, a suverene države samoograničavaju uporabu sile. Suverene države mogu dopustiti sudjelovanje nedržavnih aktera u sukobima, ali nedržavni akteri sami na to nemaju pravo. U međunarodnoj areni postoji međunarodno i ratno pravo i običaji prema kojima ciljevi nikako ne smiju biti civili, što u slučaju terorizma jesu. Kako je al-Qa'idinim kršenjem pravila igre ugrožena dominantna paradigma u međunarodnim odnosima, a time i hegemonija SAD-a unutar sustava međunarodnih odnosa, SAD je morao djelovati, jer bez kazne pravila se ne mogu održati. Al-Qa'ida je transnacionalna teroristička organizacija koja ima neke jedinstvene odlike. Za razliku od PLO-a ili ETA-e, koje žele uspostaviti suverene države i ne negiraju međunarodni poredak, al-Qa'ida osporava legitimnost država-nacija i UN-a (Mendelsohn 2005; citirano u Löwenheim i Steele 2010, 29). To je išlo do te mjere da je al-Qa'ida proglasila rat SAD-u, što je prema međunarodnom pravu nemoguće, jer rat mogu proglasiti samo suverene države. Amerikanci su se sada našli u situaciji da kao velika sila ne mogu odvratiti male nedržavne aktere od napada. Time im je nanoseno poniženje koje se moralo ispraviti. I druge su velike sile smatrale kako je vestfalski sustav narušen, a samim time su se i one same osjetile pogođenima, pa su uz NATO partnere (Amerikanci su se čak pozvali na članak 5.) SAD-u potporu izrazile čak i Rusija i NR Kina. Prilikom napada na Afganistan Rusija je Amerikancima dopustila korištenje ruskim zračnim prostorom, a Kina je odobrila američkom nosaču zrakoplova da pristane u Hong Kongu. Takav je legitimitet izostao prilikom invazije na Irak, jer je ispalo da SAD kao velika sila pokretanjem

rata zbog neposredne ugroze (preemptive war)²⁰ također ugrožava suverenost drugih država, a samim time i vestfalski sustav (Löwenheim i Steele 2010, 34).

Ovisno o tome imaju li države punu ili „okrnjenu“ suverenost, možemo govoriti i o tipu država u međunarodnom poretku. Robert Cooper u svojoj knjizi *Slom država: novi svjetski poredak temelji na međusobnim odnosima tri tipa država i njihovom odnosu prema monopolu nad fizičkom silom, odnosno suverenosti*. Prvu skupinu država naziva predmodernim državama; one nemaju monopol nad fizičkom silom odnosno kontrolu nad svojim teritorijem, dakle neuspjele ili propale države poput Somalije, Afganistana ili Liberije. Drugu skupinu država čine moderne države, poput SAD-a, Kine, Brazila, Indije ili Rusije, koje su istinske suverene, ali koje silu koriste i u odnosima s drugim državama. Treću skupinu država, ili postmoderne države, čine Japan i države članice Europske unije, one su se djelomično odrekle svoje suverenosti te funkcioniraju na principu pregovaranja, poštovanja međunarodnog prava i kooperacije. Iako i postmoderne države pokušavaju ostvariti svoje interese u međusobnim odnosima, one to ponajprije rade pregovorima te izbjegavaju uporabu sile (Cooper 2009).

Pojam neuspjele ili propale države (*failed states*) nastao je u post-hladnoratovskoj eri kako bi se objasnio fenomen država sklonih oružanim sukobima, dubokoj političkoj i socijalnoj podijeljenosti te ekonomskom kolapsu u Aziji, Africi, Balkanu, Kavkazu, Latinskoj Americi te Bliskom istoku (Nuruzzaman 2009, 272). No kod neuspjelih država nije riječ samo o nedostatku suverenosti, tj. Monopola nad fizičkom prisilom ili kontrole nad određenim teritorijem, ili preciznije kad država ne omogućava minimalnu razinu sigurnosti za građane od različitih organiziranih naoružanih skupina, nego i o nemogućnosti država da pružaju minimum javnih dobara i usluga svojoj populaciji. Pod neuspjelim državama također smatramo i države u kojima vlada ima kontrolu nad cjelokupnim državnim teritorijem te koje pružaju minimum javnih usluga i dobara, ali vladi nedostaje legitimitet. Tu je najčešće riječ o različitim autoritarnim režimima koji nemaju potporu većine stanovništva (iako je potporu takvim režimima teško mjeriti) (Call 2011). Dakako, može se dogoditi i da se sva tri elementa „isprepletu“ te je onda država neuspjela na više različitih razina. Takve države također predstavljaju prijatnu kako svojim susjedima, tako i šire cjelokupnoj međunarodnoj zajednici (primjerice poput Afganistana u vrijeme talibanskog režima). Što se pak tiče postmodernih država, ponajprije država članica EU-a, iako su se djelomično odrekle suverenosti te su

20 Pojam *preemptive war* razlikuje se od pojma *preventive war* po tome što prvi označava odgovor na jasnu i neposrednu opasnost (*clear and present danger*) dok potonji označava odgovor na moguću prijatnu (*possible threat*) (v. Chomsky 2006, 9).

odbacile silu u međusobnim odnosima, treba naglasiti da je tu još uvijek riječ o državama koje su i zadržale dobar dio suverenosti. Kao što teoretičar međunarodnih odnosa Petar Popović spominje, eurozonu (ali i EU op.a.) Još uvijek čine države kao osnovne jedinice sustava. Prema njegovu mišljenju, iako su vlade na prvi pogled nemoćne našavši se pred pritiskom kako financijskih centara moći, tako i kritikom vlastite javnosti koja najviše osjeća i nosi teret trenutačne financijske krize, konačne odluke i usmjeravanje procesa u željenom smjeru (bilo ispravnom ili neispravnom) i ubuduće će određivati pojedinačne države (Popović 2012, 198), što je primjerice Njemačka itekako do sada pokazala.

Svi ovi fenomeni, od globalizacije i politika integracija, do međunarodnog terorizma i humanitarnih intervencija, doveli su do toga da se suverenost počinje smatrati odumirućim fenomenom (iako smo u prethodnom djelu teksta pokazali da to i nije tako). Međunarodna se arena vremenom mijenja, a kako neki međunarodni akteri slabe, tako drugi na temelju nekih komparativnih prednosti (resursi, vojna moć, ekonomska moć, itd.) Jačaju. Autori ovog članka smatraju da se zbog toga treba uvesti novi, fleksibilniji pojam suverenosti, tzv. Putujuća suverenost. Suverenost je od svojeg nastanka bila stalno osporavana, a nastala je kao povijesna nužnost. U početku vjerski poglavari nisu bili baš najsretniji idejom nemiješanja u poslove država, no s obzirom na razornost Tridesetogodišnjeg rata, od te se prakse moralo odustati. Ne smijemo suverenost smatrati samo pravom države, nego i nizom odgovornosti koje država ima da zaštiti vlastiti narod. Pa je tako i Hobbes naglašavao važnost samoograničavanja suverena u odnosu prema svojem narodu, dok je Grotius smatrao kako je opravdano da drugi vladar intervenira i smjeni tiranina koji ugnjetava vlastiti narod. Slično je i danas s humanitarnim intervencijama u ime obrane ljudskih prava i prava manjina. Ne samo to, države Zapadne Europe su se od nastanka Vestfalskog sustava smatrale „obitelji civiliziranih nacija“, a kako su svi izvan te obitelji necivilizirani barbari, za intervencije su u neeuropskom svijetu, poglavito islamskom, ruke odriježene. Nešto što sebi i danas velike „civilizirane sile“ bez oklijevanja dopuštaju. Tijekom povijesti suverenih država također su postojale i države koje nisu imale suverenost. To su bile kolonije i različiti protektorati. Ako k tome usporedimo feudalni sustav u kojemu nema središnje kontrole nad državnim teritorijem i monopola nad fizičkom silom s današnjim neuspješnim državama, možemo uočiti da nedostatak suverenosti i nije najnovija pojava u svijetu. Američkim ratom u Afganistanu i likvidacijom Osame bin Ladena al-Qa'ida je obezglavljena i prestala je predstavljati takvu opasnost kakvu je predstavljala prije deset godina, dok je SAD još uvijek prva sila svijeta.

Ekonomске su promjene u svijetu čak i prije sto do dvjesto godina znale utjecati na države na drugom kraju svijeta, iako nije bilo globalizacije. No

bilo je velikih kolonijalnih carstava u kojima su i matične države i njihove kolonije bile međusobno ekonomski isprepletene i ovisne. Kako je Orwell napisao da postoje oni „jednaki i oni jednakiji“, tako postoje i države koje imaju više suverenosti i one koje je imaju manje ili je uopće nemaju (Zgurić 2011). Call (2011, 304) također navodi kako danas samo bogate, velike, ili države s oružjem za masovno uništenje mogu očekivati im nitko neće intervenirati u unutarnje politike. Istinski suverene države su one koje imaju iznimnu vojnu i ekonomsku snagu. Problem je samo što je ta kategorija „prijelazna“ pa onda suverenost „putuje“ s onih država koje slabe na one koje jačaju. Pa su tako nekadašnje kolonijalne sile djelomično izgubile svoju punu suverenost, dok je njihove bivše kolonije poput Indije i Brazila stječu. Isto tako ako pogledamo tri od pet stalnih članica Vijeća sigurnosti UN-a – SAD, Rusiju i Kinu – uočit ćemo da su te države istinski suverene. SAD i Rusija tako bez ikakvih problema vojno interveniraju u države poput Iraka ili Gruzije, a da im se nitko ne može suprotstaviti. Sve tri države jednako tako ozbiljno krše i ograničavaju ljudska prava, kako na svojem teritoriju tako i po svijetu, bez ikakvih vidljivih posljedica. Postoje brojni primjeri koji o tome svjedoče. SAD je Patriot Actom ograničio građanska prava svojim građanima u ime nacionalne sigurnosti, a da ne spominjemo prava građana drugih država zatočenih u Guantanamo Bayu. Rusija i Kina su pak sklone proganjanju političkih disidenata, da ne spominjemo ruske „izlete“ u Čečeniji i kineski odnos prema Tibetu. Iz svega se ovoga može jasno vidjeti da suverenost još uvijek postoji, samo su se promijenile države koje istinski posjeduju suverenost (Zgurić 2011).

Tablica br. 2

TIPOVI SUVERENOSTI			
Narodna suverenost	Suverenost pojedinca	„Snažna suverenost“	„Slaba suverenost“
<ul style="list-style-type: none"> • pravo naroda na samoodređenje te sloboda od intervencije izvana • sastoji od unutrašnje (najviša vlast u državi) i vanjske suverenosti (status jednakosti i ravnopravnosti s drugim državama) • elementarne karakteristike načela samoodređenja: 1. volja naroda da uspostavi samosvojnu državu na povijesnom prostoru gdje živi 2. volja naroda da uspostavi legitiman političku vlast u svojoj državi koja bi onda bila jamstvo ljudskih prava i sloboda 3. uspostava primjerenog pravnog poretka 4. uspostava primjerenog gospodarskog poretka 5. volja naroda da samostalno raspolože prirodnim i stvorenim dobrima na svom državnom prostoru 6. potreba samostalnog udruživanja i razdruživanja 	<ul style="list-style-type: none"> • suverenitet se ograničava zbog dva paralelna procesa: <ol style="list-style-type: none"> 1. proširenja nadležnosti međunarodnih organizacija i udruženja 2. razvoja međunarodno zajamčenih prava pojedinaca (individualna prava na život i slobodu od tiranije i despotizma) • pojedinci diljem svijeta teže da se suverena prava globalno zaštite putem međunarodnih mehanizama 	<ul style="list-style-type: none"> • akteri u međunarodnim odnosima su države koje zahtijevaju apsolutnu suverenost • kongruencija između države i društva • države su centralizirane i nedostaje im „unutarnja politička diferencijacija“ • međunarodna zajednica • odnosi među državama, uključujući i međunarodno pravo, modelirani su na analogiji s privatnim ugovorima i zakonima o vlasništvu 	<ul style="list-style-type: none"> • države su još uvijek glavni akteri u međunarodnim odnosima, ali nisu i jedini kongruencije između države i društva nema • međunarodna zajednica iznimno je snažna • analogija s privatnim ugovorim pravom je odbačena • države nisu nužno centralizirane, postoji i mnoštvo federacija
			<p>države su odgovorne za zaštitu vlastitog naroda, a ako to ne čine, ta se odgovornost prenosi na međunarodnu zajednicu (responsibility to protect – R2P)</p>

BUDUĆNOST MALDIVA: SUVERENITET
NA KONCESIJU

Maldivi su otočje u Indijskom oceanu, koje se sastoji od 26 atola, koji čine 1 190 otoka, od toga 198 naseljenih, na teritoriju od 298 četvornih kilometara kopna. U Republici Maldivi prema procjeni CIA-e iz 2012. Živi 328 536 stanovnika. Po tome se Maldivi nalaze među zadnjih državaima po broju stanovnika i teritoriju, ali ujedno su među prvim zemljama na svijetu po gustoći naseljenosti. Samo je 28 otoka veće od jednoga četvornog kilometra, trećina otoka ima manje od 500 stanovnika, a 70 posto otoka ima manje od tisuću stanovnika. I po broju stanovnika i po teritoriju najmanja su država Azije, a na Maldivima je i najniži vrh na svijetu, odnosno uzvina od 2,4 metara nad morskom površinom.

Maldivi (Dhivehi na maldivskom) postali su omiljeno turističko odredište, poznati kao biser Indijskog oceana. Upravo je turizam najpoznatija odrednica Maldiva u međunarodnom prostoru, a vrlo malo je realnoga politološkog i društvenoznanstvenog proučavanja ove države. Iznimka je samo međunarodna koalicija država Južne Azije SAARC. Riječ je o Južnoazijskom udruženju za regionalnu suradnju koju trenutačno kao članice čine Afganistan, Bangladeš, Butan, Indija, Maldivi, Nepal, Pakistan i Šri Lanka, a želju za učlanjenjem izrazio je i Mianmar. Udruženje počiva na načelima Povelje UN-a i Pokreta nesvrstanih, uza sve oblike međusobnog poštovanja, te na idejama mira, slobode, socijalne pravde i ekonomskog blagostanja u području Južne Azije. No, unatoč prednostima zajedničkog pokušaja ostvarenja političkih i ekonomskih interesa, južnoazijska je scena iznimno podijeljena regija; međunarodni odnosi u regiji, od nastanka nezavisnih država, bili su obilježeni sumnjama, neprijateljstvima, a katkad i otvorenim sukobima (Suryanarayan 2002, 263). Indija, kao najveća i najmnogoljudnija sila u regiji, ima potrebu stvaranja svrhovite regionalne politike koja se sastoji, kako navodi Suryanarayan, od čvrstog stava prema Pakistanu, sve dok politička elita u Islamabadu ne shvati beznačajnost prekograničnog terorizma (pritom se, dakako, misli na status Kašmira); jačanja i konsolidiranja bilateralnih odnosa s drugim državama, osobito s Nepalom, Butanom, Bangladešom, Šri Lankom i Maldivima; ali i stvaranjem subregionalnih organizacija poput suradnje između Šri Lanke, Maldiva i južne Indije. U Indiji se često smatra da je SAARC samo paravan za indijske susjede kako bi stvarali urotu protiv Indije (Gonsalves 2007, 205). Time regionalni i ekonomski projekti SAARC-a nisu bili praćeni i stvaranjem te učvršćivanjem političke volje.

Kako je indijska ekonomija uznapredovala, ovdje se ipak otvaraju mogućnosti za indijske susjede: kao pozitivan primjer pojavljuju se upravo Butan i Maldivi. Oni nikad nisu u Indiji vidjeli prijetnju i prosperirali su

od ekonomske suradnje, pa sada imaju najviši doprinos po stanovniku u Južnoj Aziji (ibid., 206).

Geografske osobitosti Maldiva ističu dvije glavne poteškoće: prisutnost vrlo raspršene kopnene mase iznimno male veličine, što uzrokuje vrlo raspršeno stanovništvo, te apsolutni nedostatak visine otoka. Prosječna visina države je jedan i pol metar nad morskom površinom, što se pokazalo pogubnim u nedavnom tsunamiju. Tsunami je pogodio otočnu državu 26. Prosinca 2004., i zabilježen je kao najgora prirodna katastrofa zemlje. Poginulih je bilo 82, 26 se vode kao nestali, više od tisuću njih je ranjeno, a iz svojih je domova izbjeglo više od 29 tisuća ljudi. Samo devet otoka nije bilo pogođeno morskim valom, a posve je evakuirano stanovništvo s trinaest otoka. Zajednički izvještaj Vlade Maldiva, Svjetske banke, Azijske banke za razvoj i UN-a procijenio je štetu na 62 posto BDP-a zemlje, a katastrofa je pogodila otočje tjedan dana nakon što je UN proglasio da se Maldivi više ne nalaze na popisu zemalja najnerazvijenijih na svijetu. Šteta je iznosila 470 milijuna dolara, a uključuje turističke objekte, kuće, škole, bolnice i domove zdravlja, brodove, transportnu i komunikacijsku opremu, vodu i sanitarije te električnu infrastrukturu. Velika je šteta nanosena poljoprivrednim usjevima i zemljištima. Ekonomski su najviše patili turistički sektor te stanovanje, što je nanijelo i dugoročni gubitak rasta BDP-a, zaposlenosti i vladinih prihoda. Ipak, iz različitih izvora, država je popravila svoju gospodarsku stabilnost.

Hipotetički vrlo moguće potonuće Maldiva donosi sa sobom evakuaciju cijelog stanovništva. Preseljenje stanovništva u Indiju čini se logičnim nastavkom života Maldivaca, jer je riječ o zemlji koja je najbliža Maldivima, s kojom ima dobre međusobne odnose. Indija je već imala sličnih situacija kad su Tibetanci, Nepalci i Butanci dolazili i počeli živjeti na indijskom teritoriju. No, ovdje je riječ o preseljenju nacije, međunarodno priznate nacionalne države, koja posjeduje suverenitet, koja je u sustavu UN-a jaka kao i svaka druga država na svijetu, poput Indije. Mogućnost koju mi propitujemo jest davanje Maldivcima pravo na suverenitet na koncesiju; od političke suverenosti do kulturne suverenosti u 99 godina, tijekom kojih bi Maldivci uživali sva prava međunarodnog subjekta, kao što je to npr. Malteški red, pa do vrlo velikih prava nacionalne manjine. U svom radu Suverenitet: organizirana hipokrizija Stephan Krasner (1999) podsjeća da akteri, odnosno vladari, a ne međunarodni sustav stvara odluke o politikama. Ti vladari žele ostati na vlasti i promicati sigurnost, blagostanje i vrijednosti svojih podanika. Krasner napominje kako teritorijalnost ili državna autonomija nemaju preveliko značenje za suverenost. Čitatelje podsjeća da je Suvereni vojni hospitalerski red sv. Ivana od Jeruzalema, Rodosa i Malte, poznatiji kao Malteški red, prepoznat kao suvereno tijelo i kao takvo priznato od strane 60 zemalja u svijetu iako nema teritorij.

I Srbija je pod Obrenovićima uživala veliku autonomiju koja je uključivala podizanje vlastite vojske i potpisivanje ugovora s drugim entitetima na Balkanu, iako je formalno bila dijelom Osmanskog carstva. Ovi nam primjeri pokazuju da takva situacija s Maldivcima ne bi bio presedan ni u povijesti ni u sadašnjosti.

No, iako je kulturološki slična svojim susjedima, islamska Republika Maldivi oštro se suprotstavlja multivjerskoj i sekularnoj Indiji i budističkog Šri Lanki. Dapače, maldivski ustav, kao izraz suverene volje naroda, ističe dijelove koji su nekompatibilni s indijskim ili šrilankanskim ustavima. Ustav Indije, koji se sadržava više od 440 stranica, daje slobodu svima da izražavaju, prakticiraju i propagiraju svoju vjeru, sve dok je to u skladu s javnim redom, moralnošću i zdravljem. Ustavna je odredba da državu ne priječi ništa da stvara zakon koji regulira ili ograničava bilo koju ekonomsku, financijsku, političku ili drugu sekularnu aktivnost, a koja može utjecati na vjersku praksu. Svakoj se religijskoj denominaciji daje pravo da osniva i održava institucije za vjerske i karitativne ciljeve, da upravlja pitanjima svoje religije, da posjeduje pokretne i nekretnine i da njome upravlja u skladu sa zakonom. No, nijedna obrazovna institucija koja se posve zasniva na državnim fondovima ne može imati vjeronauk. Demokratska socijalistička republika Šri Lanka, unatoč svom imenu, daje posebno mjesto budizmu u svom ustavu. Čl. 9 ustava daje primarno mjesto budizmu pa je dužnost države da štiti i promiče školu Buddha Sasana. No, svatko ima pravo na vjeroispovijest, kao i na prelazak na drugu vjeru, te se zabranjuje diskriminacija na osnovi druge vjere. Maldivi imaju pomalo drukčiji stav. Prema službenoj legendi Rannamaari, Maldivi su prešli na islam krajem 12. Stoljeća zalaganjem Abu al-Barakat al-Barbarija čiji je grob danas jedno od službenih maldivskih svetišta (Ahmad 2001, 294). Tijekom dugog razdoblja neovisnosti, maldivski su sultani svoju legitimnost crpili iz jedinstva države i islama, poštujući fiqh i šerijat. Oni su morali pronaći način kako vladati svijetom dok istodobno slijede religiju (ibid., 299). Nakon razdoblja formalne portugalske i britanske vlasti, sultan Ibrahim Nasir Rannabandeyri Kilefagan 1965. Je uspio povratiti punu neovisnost, ali je 15. Ožujka 1968. Proveden nacionalni referendum koji je s 81 posto glasova ukinuo 853 godine star sultanat. Sam je sultan postao predsjednikom republike s 97,16 posto glasova, a 11. Studenog 1968. Stupio je na snagu novi ustav. Koji je bio izmijenjen 2008. Prema čl. 2 Ustava, Maldivi su suverena, nezavisna, demokratska republika temeljena na načelima islama i unitarna država. Čl. 4 svu vlast pronalazi u narodu i proistječe iz naroda. Kao pripadnike maldivske nacije čl. 9 nabraja stanovnike Maldiva koji se takvima shvaćaju u vrijeme nastanka Ustava, djeca Maldivaca te stranci koji su u skladu sa zakonom postali Maldivci. Međutim, nemuslimani ne mogu postati građanima Maldiva. Čl. 10 izražava da postoji

državna religija, islam, da je on izvorište svih zakona Maldiva, te da niti jedan zakon koji nije u skladu s islamom ne može opstati kao maldivski zakon. Čl. 16 obznanjuje da se poštuju sva ljudska prava koja su u skladu s islamskim načelima, a postoji i cijela procedura kako se kršenje ljudskih prava može nazvati tim imenom. Inkluzivnost je još ekskluzivnija kad je riječ o zastupnicima parlamenta (Narodnog madžlisa) i pripadnicima bilo koje druge grane vlasti; oni prije svega moraju biti muslimani i usto moraju pripadati sunitskoj grani islama. Tijekom davanja prisega, oni prisežu na poštovanje islamske vjere.

Nakon Nasira, 1978. Na predsjedničko je mjesto došao Maumoon Abdul Gayoom, koji je na mjestu predsjednika ostao sljedećih 30 godina. Gayoom je studirao islamske studije na prestižnom Al-Azhar sveučilištu u Kairu, otvorio je najveću džamiju na Maldivima te sudjelovao na različitim vjerskim događanjima (ibid., 300-301). Gayoom, najdugovječniji azijski diktator, preživio je nekoliko pokušaja vojnih pučeva tijekom osamdesetih godina, a poražen je na prvim demokratskim izborima 2008. Pobijedio ga je vođa oporbene Maldivske demokratske stranke Mohamed Nasheed. Gayoom je nastavio karijeru i od 2011. Predsjednik je Progresivne stranke Maldiva. Nasheed se ubrzo pokazao nepopularnim vođom koji je, zbog novih globalizacijskih učinaka i prirodnih katastrofa tsunamija, morao vući nesocijalne poteze. Prosvjedi u Maleu krajem 2011. Na ulice su izveli više od 20 tisuća ljudi koji su prosvjedovali u ime zaštite islama i islamskih načela koje Nasheed i njegova vlada nisu mogli štititi. Nasheed je na ulice poslao vojsku i dao uhititi neke oporbene čelnike. Dana 7. Veljače 2012. Nasheed je podnio ostavku na mjesto predsjednika tvrdeći da je to učinio pod pritiskom. Naslijedio ga je njegov potpredsjednik Mohammed Waheed Hassan koji je obećao predsjedničke izbore, ali datum još nije poznat. U međuvremenu, Maldivi su krajem veljače 2012., zbog kršenja ljudskih prava, isključeni iz britanskog Commonwealtha.

Islamska jurisdikcija je moguća na hipotetskom maldivskom prostoru u koncesiji. Sieder (2011, 177) smatra da se država ne doživljava samo kao niz institucija ili politika, nego kao diskursi i imaginariji koji čine konstituciju države, zajedno s posebnim pogledima na pravdu, nasilje i kaznu. U međunarodnom se kontekstu ne mijenja samo suverenost, nego se mijenja i način na koji suverenost proizlazi iz naroda. Na primjeru Gvatemale ovaj autor pokazuje kako je gvatemalska država odlučila primijeniti različite oblike kulturnog pluralizma te prihvatila na pojedinom svojem području tzv. Majansko pravo, koje često proturječi i državnom pravu. Nemogućnost gvatemalskih vlasti da spriječi odmazde i zaštiti život svojih državljana navelo je majanske stanovnike da preuzmu stvari u svoje ruke i uvedu samoupravu na temelju kulturnih razlika, što je na kraju prihvaćeno od gvatemalskih vlasti, čak do te mjere da gvatemalska

policija nema gotovo nikakvih ovlasti na području primjene majanskog zakona.

Kao što postoji gvatemalsko pravo, valja podsjetiti da oblike islamskog prava uživaju i stanovnici indijske države Jammu-i-Kashmir pa tako ni u Indiji ovakav slučaj ne bi predstavljao presedan. Indija može ući u koncept moderne realistične koncepcije suverenosti, koja je djeljiva među različitim entitetima; kao federalna država, Indija alocira pravni i politički autoritet između jurisdikcija zemlje. Tako mnogi narodi koji nemaju državu mogu zadovoljiti svoju želju za samoupravom u političkim okvirima. U Australiji se tako kroz jezik objašnjava suverenost aboridžinskih naroda: kao novi odnos s australskom državom s povećanom samoupravom i autonomijom, iako bez potražnje nove države (Robbins 2010, 259). Australski primjer je, međutim, drukčiji od maldivskog po tome što su nosioci australske suverenosti zapravo došljaci, a aboridžinski narodi, autohtone «nacionalne» manjine, urođenici. Ipak, svaki oblik manjine, zbog demokratskog pravila većina, treba uživati legalni oblik prava. Kymlicka (2003) smatra da u ta prava ulaze teritorijalna autonomija, pravo veta, jamčena predstavljenost u središnjim institucijama, pravo na zemlju i jezik kako bi manjinska zajednica mogla živjeti i raditi u vlastitoj kulturi, onako kako to čine članovi većinske kulture.

Taj slučaj podsjeća pomalo i na kinesku praksu. U Kini je Mao Zedong pratio politiku prema nacionalnim manjinama nalik onoj Staljinovoj (Howland, 2010). U početku je svaka nacionalna manjina imala pravo na osnivanje svoje socijalističke republike, čak i na secesiju, da bi kasnije teritorijalni integritet bio zaštićen ulogom interesa radničke klase koji su bili najviša vrijednost socijalizma. Maova Narodna Republika Kina tako je prihvatila suverenost, ali ne kao volju naroda, nego kao vezanu uz teritorijalnost. U tom postupanju naišao je na problematičnost osobito dviju nacionalnih manjina koje su imale mogućnost autonomije i samouprave, ali ne i samoopredjeljenja: bili su to Tibetanci i Mongoli. Tibet, koji je bio neovisna kraljevina tijekom većeg dijela svoje povijesti u potpunosti je osvojen od Han Kineza pedesetih godina 20. Stoljeća. No službeno je već početkom 20. Stoljeća Tibet bio pod kineskim suverenitetom jer je dalaj-lama 1904. Potpisao ugovor s Britancima po kojemu je Tibet međunarodno pripadao Kini. Tibetanska je vlada ratificirala taj pakt zbog straha od nasilnog zauzimanja zemlje, jer su britanske i kineske trupe tražile trgovačke putove preko Tibeta. No, tek je kineska invazija 1959. Doista i priključila Tibet Kini te odredila da Tibetanci nemaju mogućnost samoodređenja te da se Tibet mora pomiriti sa statusom autonomne regije u NR Kini, sa svojom samoupravom, narodnim skupštinama i revolucionarnim odborima.

Mongoli su imali drukčiju povijest, jer su, uz povlastice, bili integrirani u carsku Kinu dinastije Qing. Godine 1912. Nacionalistička revolu-

cija odvojila je prostor Mongolije i stvorila zasebnu državu koja je doživjela boljševičku revoluciju 1919. (u tadašnjoj Vanjskoj Mongoliji), a Sovjeti su pomogli osnivanju Narodne Republike Mongolije kao tampon-države između Sovjetskog saveza i Kine. Iako je Moskva povremeno priznavala kineski suverenitet nad Mongolijom, ona je zapravo sličila sovjetskom protektoratu. Howland (2010) navodi mišljenja Xiaoyuana Liua i Uradyna Bulaga o tome kako je Mongolija mogla opstati: najprije, mongolski prinčevi koji su osamostalili Mongoliju nisu tražili objedinjavanje zemlje s Unutarnjom Mongolijom koja je ostala u Kini, što zbog nevoljkosti samih Mongola, što zbog velikog broja Han Kineza; potom, Mao i Kineska komunistička partija smatrali su da je Unutarnja Mongolija puno bliža Kini jer je bila pod japanskom upravom; i najzad, kineska nacionalistička vlada nije dominirala Mongolijom, a budući da kineski komunisti nisu sudjelovali u boljševizaciji Mongolije, gledali su na tu regiju kao svog partnera. Kao znak priznanja mongolske revolucije, Mao je Unutarnjoj Mongoliji dao administrativnu autonomiju. Kina je provela nekoliko politika prema nacionalnim manjinama, koje su imale autonomnu samoupravu, a u područjima gdje su neke nacionalne manjine tvorile veliku koncentraciju, iako izvan svog zavičaja, država je na njihov zahtjev stvorila autonomne prefekture ili manje administrativne jedinice, kao što su Tibetanske autonomne prefekture u provincijama Qinghai i Sichuan. Tako je Kina uspijevala među nacionalnim manjinama stvoriti fragmentirana društva, s velikim brojem malobrojnih skupina, slabim institucijama i koalicijama. Istodobno je na čelna mjesta u državi postavljala osobe drugih nacionalnosti, čime se učinkovito potvrdila predstavljenost manjina, kao i briga o njihovom razvoju, te ih tako integrirala u NR Kinu.

ZAKLJUČAK

Realna hipoteza o potonuću Maldiva donosi sa sobom jedinu izglednu posljednicu: stanovništvo će morati biti premješteno. No, nije jasno što će se dogoditi s najvećim pravom tog naroda, s njihovom suverenosti kad se budu odcijepili od teritorijalnog područja. Pitanje suverenosti svakako je iznimno složeno i još uvijek vrlo upitno. Kako država ne proistječe iz prirode, nego je zamišljena tvorevina, tako i suverenost ne može biti temeljena na teritoriju, nego na zamišljenom zajedništvu. Kako sam Sieder govori, državna suverenost se sastoji ponajprije od diskursa i imaginarija, a ne od institucija. Upravo je zato moguće da Maldivci zadrže suverenost i prenesu je na teritorijalno područje druge države, kao što je Indija. Takva suverenost na koncesiju gubila bi suvereno pravo na državu, ali bi zadržala sva druga suverena prava kakva uživaju manjinske zajednice diljem svijeta, a kao što vidimo u slučajevima američkih Indijanaca, Gvatemale i Austr-

lije, i više od uobičajenoga. Ne smijemo zaboraviti ni to da je politološka definicija suverenosti vrlo „kruta“ te da primjerice antropologija konceptualizira suverenost kao monopol, ne samo nad time tko je uključen ili isključen iz političke zajednice, nego i od čega se sastoji red, sigurnost te normalan život, kao i to koje bi se mjere (uključujući i silu ako je nužno) trebale poduzeti kad bi ovi principi bili ugroženi (Sieder 2011, 162). Kako Maldivi tonu, čini se da je preseljenje jedina učinkovita mjera za očuvanje Maldivaca, ali i njihove suverenosti kao prava na red, sigurnost i, najvažnije, prava na normalan život. Kako je pritom zapravo riječ o presedanu, čime ovaj članak ima izrazito normativne osobine, moramo se zapitati u kojem je smislu, barem u političkoj teoriji, moguć normalan život Maldivaca na teritoriju druge države? Iako antropološka teorija govori o državi kao diskursima i imaginariju, kao o „sistemu“ i „idejama“, ne kao stvarnim strukturama, nego kao snažnim metafizičkim efektima zbog kojih nam se čini da takve strukture postoje (Mitchell 1991; citirano u Sieder 2011, 177), što je u jednu ruku točno jer države i jesu društveni konstrukti, pa s te pozicije antropologija kritizira političku znanost koja državu temelji na „krutoj“ definiciji kontrole nad teritorijem, odnosno monopola nad fizičkom prisilom, postavlja se pitanje kako je unutar takve „labave“ definicije države moguć normalan život? Ne treba zaboraviti kako i antropološka definicija suverenosti podrazumijeva red i sigurnost, bez kojih nema normalnog života, bez kojih nema ni suverenosti, nego se države urušavaju i postaju neuspjelima. Kako smo već spomenuli, neuspjele su države one koje nemaju monopol nad fizičkom prisilom, tj. Ne omogućavaju minimalnu razinu sigurnosti za građane, te one države koje ne pružaju minimum javnih dobara i usluga svojoj populaciji. Te kategorije javnih politika koje jedna država mora provoditi da bi njezini građani imali normalan život su sve samo ne metafizički imaginarij i pripadaju sferi konkretnoga. U slučaju preseljenja Maldivaca na indijski teritorij, takav politički entitet, unatoč tomu što je „na koncesiju“, mora imati nadzor nad tim područjem kako bi mogao funkcionirati. Da bi sudovi mogli funkcionirati, te da bi čak i država „na koncesiju“ mogla svojim građanima pružati minimum javnih dobara i usluga, temeljni element suverenosti, tj. Monopol nad fizičkom silom, mora se osigurati na određenom teritoriju. Drugim riječima, gdje god da se presele, Maldivi moraju zadržati pravo na vlastite sigurnosne službe i snage sigurnosti. Primjer Kurdistana pokazuje kako je to moguće. Iračka je vlada 1970. Godine objavila proglašenje ograničene samostalnosti Kurdistana (Galbraith 2007, 144). Kurdistan je čak zadržao svoje vojne snage peshmerge, svoju regionalnu gardu. Zgodno je pritom spomenuti kako su peshmerge pomogle Amerikancima u rušenju toga istog režima, a u prvo vrijeme nakon rušenja Saddama Husseina, te nakon što su Amerikanci raspustili iračke sigurnosne snage, peshmerge su bile jedine

VEDRAN OBUĆINA
KARLO PALJUG
BORNA ZGURIĆ
SUVERENOST NA KONCESIJU: SLUČAJ MALDIVA

organizirane iračke sigurnosne snage. Iako je i ovdje riječ tek o mogućem predlošku, jer kako smo već u par navrata spomenuli, slučaj Maldiva je presedan, činjenica jest da bez reda i sigurnosti nema normalnog života ljudi, dok reda i sigurnosti ne može biti bez postojanja institucionaliziranog monopola fizičke prisile.

LITERATURA

- Ahmad, Rizwan A. 2001. "The State and National Foundation in the Maldives." *Cultural Dynamics*. 13 (3): 293-315.
- Anckar, Carsten. 2008. "Size, Islandness, and Democracy: A Global Comparison." *International Political Science Review*. 29 (4): 433-459.
- Andrassy, Juraj. 1971. *Međunarodno pravo*. Zagreb: Udžbenici Sveučilišta u Zagrebu.
- Bailey, Adrian. 2010. "Population geographies and climate change." *Progress in Human Geography*. 35 (5): 686-695.
- Bodin, Jean. 2002. *Šest knjiga o republici*. Zagreb: Politička kultura.
- Call, Charles T. 2011. "Beyond the 'failed state': Toward conceptual alternatives." *European Journal of International Relations*. 17 (2): 303-326.
- Ceranić, Vedran. 2010. *Odnos državnog suvereniteta i pravne prirode međunarodnog prava*. Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu.
- Chomsky, Noam. 2006. *Imperijalne težnje: Razgovori o svijetu nakon 11.09.* Zagreb: Naklada Ljevak.
- Clifford, Paula. 2010. "Where Were You When I Laid the Foundation of the Earth? Climate Change and the Theology of Development." *The Expository Times*. 121 (4): 176-179.
- Constitution of India.*
- Constitution of the Republic of Maldives.*
- Cooper, Robert. 2009. *Slom država: Poredak i kaos u 21. Stoljeću*. Zagreb: Profil.
- Duguit, Léon. 1991. "Što je suverenitet? : unutarnji nacionalni suverenitet – sloboda pojedinca." *Zakonitost*. 45 (5): 551-560.
- Galbraith, Peter W. 2007. *Kraj Iraka ili kako je američka nesposobnost započela beskrajni rat*. Zagreb: V.B.Z.
- Glanville, Luke. 2011. "The antecedents of 'sovereignty as responsibility'." *European Journal of International Relations*. 17 (2): 233-255.
- Gonsalves, Eric. 2006. "Regional Cooperation in South Asia." *South Asian Survey*. 13 (2): 203-209.
- Grubić, Nado. 1991. "Rousseauova koncepcija suverenosti: kao materia constitutions (na primjeru francuskih i švicarskih ustavnih tekstova)." *Zakonitost*. 45 (2-3): 206-213.
- Howland, Douglas. 2010. "The Dialectics of Chauvinism: Minority Nationalities and Territorial Sovereignty in Mao Zedong's New Democracy." *Modern China*. 37 (2): 170-201.

- Kymlicka, Will. 2003. *Multikulturalno građanstvo: liberalna teorija manjinskih prava*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Kurtović, Šefko. 2005. *Opća povijest prava i države*. Zagreb: Autorska naklada.
- Langorne, Richard. 2005. "The Diplomacy of Non-State Actors." *Diplomacy and Statecraft*. 16: 331-339.
- Liotta, P.H. 2002. "Boomerang Effect: The Convergence of National and Human Security." *Security Dialogue*. 33 (4): 473-488.
- Lozina, Duško. 2006. "Globalizacija i suverenitet nacionalne države." *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*. 43 (1): 24.
- Löwenheim, Oded, Steele, Brent J. 2010. "Institutions of Violence, Great Power Authority, and the War on Terror." *International Political Science Review*. 31 (1): 23-39.
- Maldives: *Country Review Report on the Implementation of Brussels Programme of Action for lcs*. Ministry of Planning and National Development, Republic of Maldives, 2006.
- Malmvig, Helle. 2001. "The Reproduction of Sovereignties: Between Man and State During Practices of Intervention." *Cooperation and Conflict*. 36 (3): 251-272.
- Nuruzzaman, Mohammed. 2009. "Revisiting the Category of Fragile and Failed States in International Relations." *International Studies*. 46 (3): 271-294.
- Pavlović, Vukašin. 2006. „Značenje Hobbesova Levijatana za političku sociologiju. Hobbes kao univerzalni mislilac moderne politike.“ *Politička misao*. 43 (1): 59-78.
- Petrović, Piroćanac Z. 2004. *Mali pojmovnik geopolitike*. Beograd: Jugostok Beograd.
- Posavec, Zvonko. 2004. "Dileme međunarodnog prava: između nacionalizma i kozmopolitizma." *Politička misao*. XLI (4): 113-121.
- Robbins, Jane. 2010. "A nation within? Indigenous peoples, representation and sovereignty in Australia." *Ethnicities*. 10 (2): 257-274.
- Schwarz, Rolf. 2004. "Sovereign Claims: Recent Contributions to the Debate on Sovereignty in the Light of Intervention Policies in the World Politics." *Cooperation and Conflict*. 39 (1): 77-88.
- Perić, Berislav. 2009. *Država i pravni sustav*. Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu.
- Popović, Petar. 2012. *Prijepori u teorijama međunarodnih odnosa*. Zagreb: Politička kultura.
- Sharp, Paul. 1999. "For Diplomacy: Representation and the Study of International Relations." *International Studies Review*. 1 (1): 33-57.
- Sieder, Rachel. 2011. "Contested sovereignties: Indigenous law, violence and state effects in postwar Guatemala." *Critique of Anthropology*. 31(1): 161-184.

- Stirk, Peter. 2005. "The Westphalian Model, Sovereignty and Law in *Fin-de-siècle German International Theory*." *International Relations*. 19(2): 153-172.
- Suryanarayan, V. 2002. "Plea for a New Regional Organisation." *South Asian Survey*. 9(2): 263-273.
- Šimonović, Ivan. 2005. *Globalizacija, državna suverenost i međunarodni odnosi*. Zagreb: Narodne novine.
- Zgurić, Borna. 2011. „Postoji li danas suverenost – Osporena suverenost: možemo li zaista govoriti o kraju suverenosti?“ *Vijenac*. 463: 3.

VEDRAN OBUĆINA
KARLO PALJUG
BORNA ZGURIĆ
SUVERENOST NA KONCESIJU: SLUČAJ MALDIVA

SUMMARY

SOVEREIGNTY ON CONCESSION: CASE OF MALDIVES

Climate change is the big threat to many island countries, primarily to the Maldives which will fully sink in the case of sea level rise. Then the question is whether the loss of territory is also loss of sovereignty of Maldives people. The authors argue it is not, and consider besides rigid legal and partly political science definition of sovereignty many other theories of sovereignty. Maldives could lease land in India, and there, in agreement with the Indian government, get a concession of sovereignty in which political sovereignty is gradually transferred to anthropological sovereignty.

KEY WORDS: Sovereignty, State, Political Theory, Theories of International Relations, Maldives

—

OSVRTI, PRIKAZI,
POLEMIKE

—

NEVEN SESARDIĆ

IZ DESNE PERSPEKTIVE

Večernji list, Zagreb, 2012.

U Hrvatskoj nije zaživio običaj da novine, i uopće mediji, otvoreno podupiru neku političku opciju, a kamoli da se deklariraju kao lijevi ili desni. Ipak, Večernji list tendira biti desno orijentirane novine. Nije stoga čudno što se upravo ta kuća odlučila objaviti knjigu hrvatskog filozofa Nevena Sesardića *Iz desne perspektive* (Večernji list, 2012.), zbirku tekstova objavljenih u domaćim novinama i časopisima u posljednjih više od dvaju desetljeća, uz dva napisana samo za knjigu: „Čari kapitalizma“ i „O diskriminaciji i sličnim smrtnim grijesima“. Ili je to možda ipak čudno, čak i ako Večernji list jest dominantno desno orijentiran (iako ne posve otvoreno, iako ondje pišu i neki lijevičari), a Sesardić se javno deklarira kao desničar. To je, naime, jedna od glavnih intriga knjige: što pod desnicom podrazumijeva Sesardić, a što ostala hrvatska javnost, na primjer Večernji list i brojni posjetitelji javne tribine o današnjoj hrvatskoj desnici održane 3. siječnja 2013. godine u organizaciji tih istih novina, a na kojoj je knjiga predstavljena. Ovdje, pokušat ću ukratko opisati Sesardićeve „desnu perspektivu“, onako kako je prikazana u knjizi, ponajprije zato što mi se čini da Sesardić taj nesporazum gotovo namjerno izbjegava razjasniti, unatoč tomu što ga je svjestan, ili bi ga mogao biti svjestan.

Uostalom, već u Uvodu on prepričava kako ga je prijateljica, tek što se javno, u novinama, deklarirao kao desničar, pitala zar se on nije samo šalio: „Ne, uopće se nisam šalio. Ljudi, pa biti desničar samo po sebi nije ništa loše!“ (str 12.) Na tom mjestu, dakle, izbija (još) jedan nesporazum prije (onoga glavnog) nesporazuma. Umjesto da se zamisli kako to da prijateljica nije - po njegovim desetljećima javno zastupanim političkim stavovima - već prepoznala da je desničar, Sesardiću je važno izboriti se da „biti desničar nije ništa loše“. Kao da je „loše biti desničar“ u Hrvatskoj, u kojoj već dva desetljeća političkom scenom dominira i uglavnom vlada stranka koja sebe predstavlja demokršćanskom.

Ali, što to konkretno znači biti desničar, to je pitanje u knjizi prilično usputno i gotovo nebitno. Nekoliko puta autor spominje da podjela na ljevicu i desnicu nije jasna i jednoznačna, ali zaključuje da ljudi – iako ni sami ne znaju kako – uglavnom nemaju teškoća „s političkim razlikovanjem lijevog i desnog“ (str 38.) U tekstu „Bauk desnice“, prvi put objavljenom 1989. godine u dvotjedniku Start, koji je u knjizi smjestio odmah nakon Predgovora i Uvoda, Sesardić i danas implicira da podjelu na ljevicu i desnicu forsiraju ponajprije ljevičari, iako se od te podjele ni najmanje ne suzdržava.

Dapače, čini se da je nameće i ondje gdje se ne uklapa u potpunosti. Sebe kao desničara samorazumije, jer se „u američkoj politici više slaže s republikancima nego s demokratima, u Engleskoj više s konzervativcima nego s laburistima itd.“ (str 30.) S kojim se hrvatskim političkim strankama „slaže više“, ne izjašnjava se. Ali, hrvatskim desničarom implicite se predstavlja po tome što oštro kritizira one koje uobičajeno smatramo ljevičarima, kao što su pripadnici Praxisa, Žarko Puhovski, Gvozden Flego, zatim Zoran Pusić, Vjeran Zuppa, Nenad Mišćević, Slavko Goldštajn, čak i kad s njima polemizira o pitanjima koja nemaju veze s ljevicom i desnicom. Daljnjim obratom, zato što ih Sesardić navodno analizira „iz desne perspektive“ ljevicom, opet implicite, postaju čelnici Hrvatskoga helsinškog odbora Ivan Zvonimir Čičak i Ivo Banac premda je – kako je podsjetio Božo Kovačević na okruglom stolu – ovaj drugi član Republikanske stranke u Sjedinjenim Državama. Napokon, Haškom sudu su se u Hrvatskoj opirale uglavnom nacionalističke stranke. I Sesardić ispada desničar zato jer je nakon logičke analize zaključio da je prvostupanjska presuda hrvatskim generalima Gotovini i Markaču – nelogična. Po toj logici logika je ekskluzivno desničarska disciplina. Što je ipak nelogično.

Neki su me hrvatski intelektualci uvjerovali da je Sesardić knjigom pokazao da desničari ne moraju biti primitivni. U tekstu „Spavajte i dalje čvrsto ljevičari!“ autor i sam donekle prihvaća opis hrvatskih desničara kao sirovih i zatucanih (pri čemu, radi neke ravnoteže, navodi i primjere ljevičarskog primitivizma), no u prednosti im ubraja navodni politički instinkt: unatoč zaostalosti, sedamdesetih su godina vidjeli što će se dogoditi devedesetih, upućuje Sesardić. Pokušavajući ipak distancirati Sesardića od takvoga desnog hrvatskog miljea, Darko Polšek, u tekstu objavljenom 10. prosinca na Tportalu pod naslovom „Filozofski centaršut s desnog krila“ te u prikazu tribine u dnevnom listu 21. stoljeće 5. siječnja, zaključuje da je riječ „o desničaru kojeg ne zanimaju Tito i Pavelić“. To, međutim, jednostavno nije točno, barem kad je riječ o Titu, kojeg Sesardić eksplicite spominje na str. 118. u tekstu „Crveno i crno: o komunističkom anti-fašizmu“ gdje dosta snažno izjednačuje komunizam i fašizam. Po čemu je mnogim hrvatskim desničarima itekako blizak (a drugima, onima koji su

na Pavelićevoj strani, vjerojatno, dalek). Općenito, Sesardić zaista koketira i s hrvatskom tradicionalnom desnicom, dodaje argumente njihovom anti-komunizmu i lojalnosti prema naciji kojom su se u doba Jugoslavije opirali pokušajima srpske dominacije („O diskriminaciji i sličnim smrtnim grijesima“). U tom pogledu Sesardić nije ni nov ni izuzetan. Ali je zanimljiva metoda kojom to radi, posredno, kao neki distancirani savjetnik.

Najbolje se ta metoda očituje u pitanju o homoseksualnom braku, kojem je u knjizi posvetio poseban tekst. Povod raspravi je navodna dominacija ljevice na zapadnim sveučilištima gdje se istospolni brak podupire bez propitivanja, ili s vrlo slabim argumentima, smatra Sesardić. Tako i u spomenutom tekstu dokazuje da se filozof Igor Primorac slabim argumentima suprotstavlja protivnicima legalizacije homoseksualnog braka. Kao i u cijeloj knjizi, i u ovom je tekstu Sesardiću cilj „uzdrmati pokojeg čitatelja u njegovim tvrdim ljevičarskim uvjerenjima“ i „one koji naginju desnici... ohrabriti da ustraju i da se ne daju prebrzo pokolebati“ (str 7). Ali kako? U tekstu o homoseksualnom braku prokazuje kao neutemeljeno Primorčevo opovrgavanje argumenata protivnika homoseksualne zajednice. Sesardić dakle opovrgava opovrgavanje protivnika homoseksualnog braka. Pritom, pogodite što, ne zagovara da su njihovi argumenti dovoljno jaki da bi se sam s njima složio: „Da izbjegnem moguće nesporazume, napomenut ću eksplicitno da nemam namjeru ovdje braniti te argumente (protiv homoseksualnog braka, op.) od svih mogućih prigovora, nego samo pokazati da je Primorčeva kritika tih argumenata neodrživa.“ Otvorena mogućnost da protivnici homoseksualnog braka imaju slaba mjesta, da su zagovornici možda u pravu, nije predmet njegove analize.

I tako je to u cijeloj knjizi, u više-manje svakom tekstu. Neuhvatljivo. Tekst „O diskriminaciji i sličnim smrtnim grijesima“ započinje analizom jednog citata Richarda Dawkinsa, zatim se navodi primjer kako je „rasna diskriminacija“ spriječila teroristički napad, poziva se na Jessea Jacksona, Martina Luthera Kinga, kratko raspravlja o Bayesovu teoremu (posve nepotrebno), analizira na primjerima doseg tzv. obratne diskriminacije u SAD-u, propituje opravdanost i uzroke pozitivne diskriminacije Srba u Hrvatskoj, dotakne se filozofa Nenada Miščevića i njegove navodne bliskosti s Praxisovcima, kojima ponovo nabija na nos da su se sedamdesetih zauzeli za srpskog nacionalista Mihajla Đurića, a propustili zaštititi svog člana Vladu Gotovca, iako su bili gonjeni za isti (verbalni) delikt i završava kritikom teksta Slavka Goldsteina iz New York Review of Books. Sve na petnaestak stranica, sve nekako povezano, ali jako, jako, labavo.

Ako je tome tako, je li ovo ono najbolje od Sesardića ili je hrvatskoj javnosti ponuđeno da se zadovolji zapisima nastalim u trenutcima odmaka od glavnih intelektualnih napora. Prije svega, i u tekstovima koje objavljuje u međunarodnim filozofskim časopisima Sesardić se vrlo često usre-

dotočuje na analizu i opovrgavanje teza s kojima se ne slaže, slično kao što je opovrgavao Igora Primorca u tekstu o homoseksualnom braku, to jest o raspravi o homoseksualnom braku. I to je to. Motiv mu je neslaganje (političko). Njegova najambicioznija znanstvena publikacija *Making Sense of Heritability*, objavljena 2005. godine u izdanju Cambridge University Press, bila je također motivirana uvjerenjem da je politička atmosfera „potpuno iskrivila znanstvene spoznaje o genetici ljudskog ponašanja te da vrijedi truda u jednoj detaljnoj studiji sustavno razotkriti štetan utjecaj ljevičarske ideologije na te diskusije“ (str. 183). A na kraju knjige, u tekstu „Filozofska matineja: jedno intelektualno sazrijevanje“, eksplicite tvrdi da je interes za tzv. čistu filozofiju i vječna, apstraktna pitanja bio dio mladalačkih zabluda, a da mu bavljenje „ovosvjetskim“ problemima donosi mnogo više zadovoljstva. Drugim riječima, u knjizi *Iz desne perspektive* nisu skupljeni neki zapisi na margini ozbiljnih filozofskih aktivnosti, nije riječ o restlovima i digresijama, o zabilježkama nekoga sekundarnog Sesardića, nego o autentičnom, pravom, čak i punokrvnom Sesardiću.

ŽELJKO IVANKOVIĆ
doktor filozofije
glavni urednik časopisa *Banka*

SINE IRA ET STUDIO – ODGOVOR PETROVIĆU

Neven Petrović u svom, inače efektinom, kritičkom osvrtu na moju knjigu („Milorad Stupar, *Filozofija politike*“, *Političke perspektive*, 1, 2012. (str 97-101) uočava neke njene značajne propuste. Nažalost, propusti koje je uočio Petrović, nisu jedini. Već i sam autor, tj. moja malenkost, posle skoro svakog novog čitanja uočava nove nedostatke, a možda se ponekad može govoriti i o nekim nedorečenostima pa i greškama u interpretacijama pojedinih stavova filozofa o kojima se u knjizi raspravlja. Sve te uočene mane mogu se svrstati u tri grupe: literarno-strukturalne, filozofsko-problemske i tehničko-lektorske. Prve dve grupe problema donekle se preklapaju. Samo se propusti iz poslednje grupe mogu možda relativno lako popraviti nekim novim, lektorski pročišćenim izdanjem. Autor može navesti čitav niz objašnjenja koji su doveli do propusta korektorsko/lektorskog tipa, i to pre svega onih koji se odnose na „ispuštena“ slova, ali i drugih, koji su iziskivali obimniju lektorsku pažnju i korekciju. To naravno ne bi umanjilo autorovu odgovornost, pa zato ovde o tome i neće biti reči. Možda bi moj izgovor za neke strukturalne mane knjige zavređivao pažnju pa ću samo reći da je preobimnost obrade Aristotela i Platona u prvom delu posledica, između ostalog i potrebe kurikuluma u nastavi *Filozofije politike* i *Uvoda u probleme politike* na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Isto važi i za možda preteranu opširnost u obradi pojma građanstva, pojmova legalnosti i legitimiteta, itd. Nekad se, zbog nedostatka sredstava i vremena, poseže za jednom knjigom u koju se pokušava strpati što više, i onda naravno imamo sve ove loše posledice „udarca kojim se pokušava ubiti što više muva odjednom“.

Da ovaj odgovor Petroviću ne bi bio samo otužno „posipanje pepelom“, ipak ću problematizovati neke njegove kritičke osvрте. Osvrnuću se samo na one koji su, po mom mišljenju, najvažniji. Da počemo od njegovog zameranja što se u knjizi raspravlja ponovo o opšte prihvaćenoj tezi da su stari i moderni filozofi različito videli odnos individue i političke zajednice,

odnosno, da su stari dodeljivali (normativno, a možda i ontološko) prvenstvo polisima.¹ To jeste jedna konstatacija koju dele mnogi istoričari političke misli, ali filozofsko obrazloženje ove teze iziskuje „uranjanje“ kako u istoriju ideja tako i u samu političku istoriju. Pritom mislim da jedino istorijski pristup može donekle da iskristališe ovu tezu i zato sam mnogo više govorio o onom što više ne postoji, a to je atinski polis, a manje o onom što se može pronaći i u savremenom političko-institucionalnom okruženju, a to su začeci građanske države u 16. i 17. veku. Možda je ponovno insistiranje na već prihvaćenom stanovištu o shvatanjima starih i modernih u izvesnom smislu „otkrivanje tople vode“, ali se filozofski značaj uočavanja ove razlike, pa makar se do toga došlo i preko interpretacije istorije ideja i političke istorije, ogleda u tome što taj zaključak može da pomogne u zauzimanju stava pred obnovljenim pitanjem odnosa individue i zajednice u savremenom sporu u političkoj filozofiji, inače dobro poznatom po sintagmi „individualizam/komunitarizam“. Naime, uprkos preovlađujućem modernom, odnosno, individualističkom metodološkom stanovištu u današnjim zapadnoevropskim akademskim krugovima u humanističkim naukama i filozofiji, izgleda da filozofsko promišljanje odnosa individue i zajednice nije mrtav filozofski problem, već se mnoga pitanja iz ovog filozofskog opusa često obnavljaju i promišljaju na način na koji su to radili Platon i Aristotel. Važno je uočiti da interpretacija starih ponekad trpi zbog teorijskog stava interpretatora, ali čak i kada je problematična, ona istovremeno može da posluži savremenim autorima kao primer kako da ublaže svoju jednostranu kritiku u interpretaciji suprotnih stavova i pokušaju da pronađu put za filozofsko premošćavanje dihotomija impliciranih pomenutim problemom. Na primer, minuciozne intelektualne akrobacije profesora Gregori Vlastosa u interpretaciji Platona kao utilitariste i individualiste mogu da budu od koristi u savremenoj normativnoj raspravi o odnosu individue i zajednice, jer pokazuju kako se neka današnja komunitaristička stanovišta, koja se na prvi pogled odmah vezuju za metodološki i ontološki kolektivizam, mogu interpretirati i bez takvih jakih pretpostavki. Takođe, analiza dela starih autora nam može pomoći u proceni teza savremenih komunarista prema kojima se njihovo delo u velikoj meri oslanja na ideje o odnosu pojedinaca i kolektiva koje se mogu naći u antičkim doktrinama. Na primer, Mekintajrova i Tejlorova kritika koncepcije „neukorenjenog“ liberalnog delatnog subjekta koji slobodno stvara svoj moralni svetonazor oslanja se na neke Aristotelove ideje o nemogućnosti posto-

1 „Ono što Stupar navodi kao glavnu tezu svoje knjige, da je antičko shvaćanje odnosa pojedinac – zajednica bitno drukčije od modernoga, teško da je specifično filozofska ideja nego prije povijesna. Doznajemo je ili proučavanjem opće povijesti ili povijesti ideja ili, pak, oboga. A teško i da je nešto osobito novo i informativno“ (s.97).

janja moralno ispunjenog čoveka izvan harmonične političke zajednice sa predodređenim ciljem sa kojom je intimno povezan.

Prema Petrovićevom mišljenju, na mestima gde se interpretira Platonovo i Aristotelovo shvatanja pravde i pravednosti, na stranicama 99-100, odnosno, 181-182, može se pronaći moja pogrešna teza da je formalno načelo pravde („postupaj prema jednakim jednako, a prema nejednakim nejednako u skladu sa datim slučajem“) ekvivalentno po značenju sa stanovištem da „svakom treba dati ono što mu pripada“. Petrović je tačno uočio propust na 99. strani gde se neoprezno drugi stav tumači u svetlu prvog, i tu je Petrović u pravu, i ja mu za uočavanje tog propusta zahvaljujem. Međutim, već na sledećoj stranici je jasno da nemam nameru da ova dva principa izjednačavam po značenju. Naime, ja samo pokušavam da pokažem da formalno načelo na neki način mora biti zadovoljeno prilikom formulisanja bilo kog normativnog načela društvene pravde i to pokazujem interpretirajući razloge zašto Platon smatra da pozajmljen nož ne treba vratiti čoveku koji je u međuvremenu pomahnitao, a kasnije to takođe pokazujem kada razmatram Platonovu diskusiju Polemarhovog načela da je „pravedno činiti prijateljima dobro, a neprijateljima zlo“. Takođe, Petrovićevo navođenje primera (*Političke perspektive*, str. 98) sa policijom² koja mlati sve mirne demonstrante, čime bi trebalo da se pokaže kako dva pomenuta principa mogu da budu u koliziji, bespredmetno je i verovatno proizlazi iz nepotpunog navođenja formalnog principa (navedeno je samo „postupaj prema jednakim jednako, a nejednakim nejednako“, a ne „postupaj prema jednakim jednako, a nejednakim nejednako u skladu sa datim slučajem“). Jasno je u Petrovićevom primeru da je policija grešila i sa stanovišta formalne pravde, jer **u datom slučaju** njen posao nije da neselektivno mlati demonstrante, već da efikasno štiti poredak, javni red i mir, ili šta već, tj. da se fizički obračuna sa onima koji to možda zaslužuju u datom slučaju.

Petrović dalje kritikuje moju interpretaciju Hobsovih *lex naturalis* kao moralnih načela tvrdeći uz to da su ona kod tog autora uzrok³, a ne posle-

2 „Npr. ako policija svom žestinom i u istoj mjeri palicama udara baš sve mirne demonstrante na nekom prosvjedu, onda doista tretira jednako (u relevantnom smislu) jednake i u tom (komparativnom) pogledu postupa pravedno, ali ne i nekomparativnom jer nitko od tih demonstranata nije zaslužio takav tretman, tj. nije mu dano što mu pripada. Ali kad bi mlatila samo neke od njih, a druge uopće ne bi dirala, povrijedila bi komparativno načelo te grijeshila i protiv njega (tj. jednake bi tretirala nejednako, mada bi jedni dobivali što zaslužuju po nekomparativnom načelu – bili bi pošteđeni nezaslužjenih batina, dok drugi to ne bi bili).“

3 „Prvi problem koji ovdje vidimo jest to što Stupar Hobsove prirodne zakone naziva moralnim zakonima i tvrdi da je njihov nastanak rezultat društvenog dogovora. No, to se protivi uobičajenoj interpretaciji po kojoj su ti zakoni zapravo diktati razuma koji ljudima nalažu (ne u moralnom nego u kauzalnom smislu) kako da se izvuku iz prirodnog stanja“ (s.98).

dica društvenog sporazuma, što ja navodno u svom radu nisam razumeo tvrdeći suprotno. Mislim da se ovde radi ipak o jednom nesporazumu, za koji moja malenkost možda snosi krivicu, ali naknadna provera samog teksta u mojoj knjizi (s.216—222) upućuje na to da interpretacija Hobsa nije suštinski pogrešna. Da razjasnimo. Idemo redom. Tvrdnju da su *lex naturalis* normativna načela do kojih dolazimo razumom Hobs vidi kao zaključak do koga dolazimo kada sagledamo sve užasne okolnosti koje bi ophrvale ljude kada bi se zadesili u jednom zamišljenom prirodnom stanju. Svest o tome da treba težiti miru, te napustiti prirodno stanje, kao i to da treba težiti i ostalim *lex naturalis* načelima, sadržanim, inače, prema Hobsu, u moralnom „jevandeoskom zlatnom pravilu“, sledi iz tog uvida. I ovo je jedan od nužnih razloga da neka dužnost postoji. Naime, društvena svest o moralnim principima koji ne dopuštaju određenu praksu nužan je uslov za postojanje neke dužnosti. Dužnosti nemam ukoliko u principu nisam u mogućnosti da budem svestan moralnih razloga za postojanje dužnosti. I to je uobičajeno u shvatanju prava i dužnosti u moralnoj filozofiji i Hobs preko opisa prirodnog stanja i posledica koje iz tog opisa proizlaze daje jedno obrazloženje o tome kako ljudi u principu mogu da budu svesni postojanja moralne obaveze poštovanja *lex naturalis*. Naime, preneseno na područje politike, prema mom čitanju Hobsa, *lex naturalis* nas obavezuje da iz moralnih razloga poštujemo državu kao suvereni prisilni organ, a do jasnog saznanja o postojanju tog moralnog načela u praktično-refleksivnom smislu dolazimo kada izvedemo misaoni eksperiment o prirodnom stanju i užasnom položaju u kome bi se čovečanstvo u njemu našlo kada bi takvog stanja bilo. Međutim, ispunjavanje ovog uslova, prema Hobsu, još uvek nije dovoljno za postojanje prava i morala. Svest o razlozima za uzdržavanje od određene prakse još uvek sama po sebi ne implicira postojanje prava (i njima korespondentne dužnosti). Ono što treba istaći je da prava i obaveze ne postoje čak i kada je veliki deo grupe svestan da je određena praksa neprihvatljiva i da postoje dobri razlozi za uzdržavanje od postupaka koji predstavljaju instance takve prakse. Da bi neka aktivnost bila obaveza, mora da postoji društveno ustanovljena praksa koja tu obavezu efikasno sprovodi u delo, odnosno, obezbeđuje uslove njenog održavanja. I tu je mesto društvenog ugovora (posebno, trećeg *lex naturalis* u *Levijatanu* koji kaže da „ljudi treba da ispunjavaju sklopljene sporazume bez čega bi sporazumi bili uzaludni i predstavljali bi samo prave reči...“⁴) da tu praksu obezbedi. U tom smislu *lex naturalis* **jesu proizvod**, odnosno, **rezultat** društvenog ugovora, što i ja tvrdim u knjizi, i tu, za razliku od Petrovića ne vidim ništa problematično. Naime, za Hobsa je očigledno da moralna načela, do kojih smo došli razumom, nisu dovoljna da ona zaista

4 Hobs, *Levijatan*, Beograd, Kultura 1961.

u praksi postanu i delotvorna i da na taj način zaista i nastanu. Da bi se to postiglo moraju se ispunjavati sporazumi, a za to ne može biti garant, kako kaže Hobs, „snaga reči“, već strah od posledica koje za sobom povlači „strašni Levijatan“ i njegovi pozitivni zakoni.

Naravno, za Hobsa ostaje problem kako neko treba da postupi kada ga jedna tako moćno zamišljena vladavina po svom pozitivnom pravu, recimo, osudi na smrt. Da li on onda treba da „ispunjava sklopljene sporazume“, odnosno, efektivno pozitivno pravo neke vlasti, ili da se tom suverenu suprotstavi po *ius naturalis*, jer, kako kaže Hobs, „ima izvesnih prava u pogledu kojih se ni iz kakvih reči ili znakova bilo koga čoveka ne može izvoditi zaključak da ih je čovek napustio ili preneo“, jer „čovek ne može napustiti pravo da se odupre onima koji ga silom napadaju da bi mu život oduzeli“.⁵ Na ovim mestima Hobsova doktrina je prilično teška za razumevanje jer nije u stanju da uskladi normativni prioritet *ius naturalis* sa obavezom poštovanja pravila koja proizlaze iz društvenog sporazuma. Ako bismo dali prednost značaju obaveza koje proističu iz društvenog sporazuma, uz sav opis jake apsolutne vlasti koja se temelji na tom sporazumu a podrazumeva bezuslovno predavanje svih „prirodnih“ sloboda koje ljudi imaju u prirodnom stanju (po ovoj tezi Hobs je inače postao istorijski značajan mislilac), onda nije neobično ako kažemo da je takav suveren „gopodar života i smrti“, što ja inače u svojoj knjizi i tvrdim⁶, a što mi spočitava Petrović.⁷

Petrović me takođe kritikuje što priču o „lovu na jelene“ kod Rusoa stavljam u prvi plan jer „je to jedan prilično sporedan aspekt Rusoove teorije kojem rijetko tko posvećuje pozornost“ (*Političke perspektive*, str.100). Mada ne bih rekao da sam prikazujući Rusoa stavljao u prvi plan „lov na jelene“ (pre razmatranja ove priče postoji egzegeza nekoliko važnih Rusoovih pretpostavki o motivaciji ljudi da stupe u zajednicu, poput tendencije ka usavršavanju, spontanosti slobode i težnje ka blagostanju), a čak i da je to slučaj, nisam siguran da ovom aspektu Rusoove teorije retko ko posvećuje pažnju, posebno ako se uzme u obzir literatura iz 21. veka. Ako izuzmemo jednu značajnu polemiku koju je, koliko se sećam, u prošlom veku odavno pokrenuo Amartja Sen, i ako uvažimo činjenicu da je u skorije vreme slična

5 Hobs, *Levijatan*, Beograd, Kultura 1961, str. 114.

6 Doduše i Džon Lok je to odavno primetio kao problem u Hobsovoj koncepciji karakerišući postignutu bezbednost pod Hobsovim apsolutnim monarhom kao onu u kojoj može da te proguta Lav (*Druga rsprava o vladi*, par. 93).

7 „Vrlo je dvojbeno i tačnost Stuparove tvrdnje da je suveren gospodar života podanika (223). To teško može biti ispravno jer je „pravo“ na život kod Hobsa neotuđivo... Hobs to jasno kaže kad objašnjava drugi prirodni zakon te kad kasnije govori o tome da podanici ne moraju slušati suverena ako im ovaj naredi da si oduzmu život ili o tome da smiju pokušati pobeći ako ih se osudi na smrt“ (str. 99).

pitanja obnovio Brajan Skirms (Skyrms) u svojoj sada već čuvenoj studiji *The Stag Hunt and the Evolution of Social Structure* (2004), gde on, po mom mišljenju, s pravom ukazuje na to da se adekvatan prikaz ugovorne teorije preko nekog modela iz teorije racionalnog izbora pre može vezati za takozvanu „igru pouzdanosti“ ili „igru poverenja“ (*assurance game*) nego za „dilemu zatvorenika“, onda mi se čini da se Petrovićev sud može dovesti u pitanje, jer je reakcija na Skirmsov tekst imala velikog odjeka u međunarodnoj akademskoj zajednici. Značaj priče o „lovu na jelena“ je u tome što ukazuje na to da Rusoov opis prirodnog stanja nije tako desperatan kao Hobsov i zato je „igra pouzdanosti“ sa dva ravnotežna stanja možda bolji model za prikaz onog što se odvija u situaciji koju bismo nazvali generalni uslovi opstanka čovečanstva u situaciji bez vlasti i zakona. Prosto rečeno, kada opis prirodnog stanja nije tako pesimističan, sledi da je problem kooperacije u stvari problem izbora između lova na zeca i lova na jelena. U prvom slučaju rizik od aktivnosti je mali, ali je i isplativost ishoda združenog sa tom aktivnošću takođe mala. U drugom slučaju rizik je mnogo veći (jer se može ostati i bez zeca), ali je isplativost ogromna. Izleda da je Ruso smatrao da ćemo kako-tako u prirodnom stanju ostati sa „zecom u ruci“, pa zašto onda tu „dosadu“ ne bismo prekratili u pokušaju da postignemo nešto više jer nas i spontanost naše slobodne prirode na to navodi. Hobsova teza bi bila daleko pesimističnija: u prirodnom stanju večnog propadanja nema ničeg pa ni tog „ubogog“ zeca, i zato po svaku cenu treba ući u društvo, a okvire nužne za njegov opstanak dobrano „zašvajsovati“.

Nisu mi takođe sasvim jasni Petrovićevi razlozi da opštu volju ne treba nazivati moralnom, jer i sam Ruso, po Petrovićevim rečima, na nekim mestima uviđa da ona ne mora ići u prilog onima koji nisu deo kolektiva čija je ta opšta volja izraz.⁸ Tačno je da je opšta volja kod Rusoa rezultat neposrednog demokratskog glasanja Narodne Skupštine i tu se verovatno misli na jednu političku zajednicu. Dakle, oni na koje se opšta volja ne odnosi mogu biti samo oni koji su izvan te političke zajednice, a u tu grupu mogu da spadaju ili oni koji su izvan bilo kakve političke zajednice ili oni koji pripadaju nekoj drugoj političkoj zajednici (trećeg nema, jer opšta volja unutar jedne zajednice mora biti sprovedena, pa makar i prinudom: „vladar ima puno pravo da je nametne silom“). E sad, veliko je pitanje da li Ruso misli da je opšta volja univerzalno moralno načelo sa jedinstvenim sadržajem ili je moguće da se u nekoj drugoj političkoj zajednici principi koje treba slediti kada se odlučuje o pitanjima opšteg dobra sadržinski reše na drugi način. Ali čak i ako bi ta sadržina bila različita, ona bi morala da bude moralne prirode, što će sigurno i ograničavati domen uticaja između političkih zajednica na sličan način na koji je o tome govorio Kant kad je

8 Uporedi *Političke perspektive*, str.100.

tvrdio da jedna država u međunarodnim odnosima nema pravo da silom utiče na drugu državu (jer je ona kao država „moralna osoba“), mada tako nešto ima pravo da čini kad je reč o prinudnom uključenju pod državni okvir onih koji neće da stupe u civilizovani poredak.

MILORAD STUPAR
Univerzitet u Beogradu
Filozofski fakultet

UPUTE SURADNICIMA

(HRVATSKA REDAKCIJA)

Rukopisi se šalju redakciji časopisa elektroničkom poštom kao Word dokument na adresu perspektive@fpn.bg.ac.rs ili perspektive@fpzg.hr. Poželjno je priložiti anoniman rukopis (bez informacija o pošiljatelju), a u zasebnom elektroničkom dokumentu naslov teksta, ime i prezime (svih) autora i naziv ustanove u kojoj je autor zaposlen, ključne riječi i kontakt (adresa, elektronička pošta, telefon i faks). Sažetak (do 120 riječi) mora jasno naznačiti narav razmatranog intelektualnog problema, korišteni postupak ili argument i zaključke autora. Poželjna je dužina izvornog znanstvenog članka 6000 ili 8000 riječi (42 000 – 56 000 slovnih znakova s razmacima), uključujući bibliografiju i napomene. Prije slanja osvrta i recenzija neophodno se konzultirati s redakcijom.

STIL PISANJA REFERENCI I NAVOĐENJA IZVORA:

Reference se pišu u tekstu na sljedeći način: (Dahl 1989, 45); (Geddes 1999, 134-43); (Linz 1975)

BIBLIOGRAFIJA NA KRAJU TEKSTA SE NAVODI NA SLJEDEĆI NAČIN:

KNJIGE: Dahl, Robert. 1989. *Democracy and Its Critics*. New Haven: Yale University Press.

TEKSTOVI U ČASOPISU: Geddes, Barbara. 1999. „What Do We Know About Democratization After Twenty Years?” *Annual Review of Political Science* 27 (March): 115-44.

TEKSTOVI U ZBORNICIMA: Linz, Juan J. 1975. „Totalitarian and Authoritarian Regimes.” In ed. Nelson Polsby and Fred Greenstein. *Handbook of Political Science*. Reading, MA: Addison-Wesley.

UPUTSTVO SARADNICIMA

(SRPSKA REDAKCIJA)

Rukopise slati redakciji časopisa elektronskom poštom kao Word fajl na adresu perspektive@fpn.bg.ac.rs ili perspektive@fpzg.hr. Poželjno je priložiti anoniman rukopis (bez informacija koje mogu identifikovati pošiljaoca), a u odvojenom fajlu posebnu stranu s naslovom teksta, imenom i prezimenom (svih) autora i nazivom ustanove u kojoj je autor zaposlen, ključnim rečima i kontakt informacijama (adresa, elektronska pošta, telefon i faks). Abstrakt (do 120 reči) mora jasno naznačiti prirodu intelektualnog problema koji se razmatra, upotrebljeni metod ili argument i zaključke autora. Poželjna dužina za izvorni naučni članak jeste od 6000 do 8000 reči (app. 42000-56000 slovnih znakova s razmacima), uključujući bibliografiju i napomene. Redakcija zadržava pravo da tekstove koji ne zadovoljavaju standarde ne uzme u razmatranje. Prikaze knjiga treba pripremiti na isti način, dužine do 700 reči (app. 5000 slovnih znakova s razmacima). Pre slanja osvrta i drugih vrsta tekstova konsultuj se s redakcijom.

STIL PISANJA REFERENCI I NAVOĐENJA IZVORA:

Reference se pišu u tekstu na sledeći način: (Dahl 1989, 45); (Geddes 1999, 134-43); (Linz 1975)

BIBLIOGRAFIJA NA KRAJU TEKSTA SE NAVODI NA SLEDEĆI NAČIN:

KNJIGE: Dahl, Robert. 1989. *Democracy and Its Critics*. New Haven: Yale University Press.

TEKSTOVI U ČASOPISU: Geddes, Barbara. 1999. „What Do We Know About Democratization After Twenty Years?” *Annual Review of Political Science* 27 (March):115-44.

TEKSTOVI U ZBORNICIMA: Linz, Juan J. 1975. „Totalitarian and Authoritarian Regimes.” In ed. Nelson Polsby and Fred Greenstein. *Handbook of Political Science*. Reading, MA: Addison-Wesley.

